

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ОЧЕРЕТЯНИЙ ВОЛОДИМИР ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 94 (477) “18/19”

**Громадсько-політична та наукова діяльність
М.А. Славинського (1868-1945 рр.)**

07.00.01 – історія України

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник

Терещенко Юрій Іларіонович,
доктор історичних наук,
професор

Запоріжжя – 2009

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ТА АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛЬНОЇ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	12
1.1. Історіографія проблеми	12
1.2. Характеристика джерел	30
РОЗДІЛ 2. М.А. СЛАВИНСЬКИЙ У ДОРЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПЕРІОД	38
2.1. Громадсько-політична діяльність	38
2.2. Літературно-публіцистична діяльність	50
РОЗДІЛ 3. УЧАСТЬ М.А. СЛАВИНСЬКОГО У НАЦІОНАЛЬНО- ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАННЯХ (1917-1920 рр.)	73
3.1. М.А. Славинський за доби Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського	73
3.2. Дипломатична діяльність в період Директорії УНР	89
РОЗДІЛ 4. ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ТА НАУКОВО- ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ М.А. СЛАВИНСЬКОГО В ЕМІГРАЦІЇ	112
4.1. Участь у суспільно-політичному житті української еміграції	112
4.2. Науково-педагогічна та публіцистична праця	145
ВИСНОВКИ	163
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	171

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГДА СБУ	–	Галузевий державний архів Служби Безпеки України
ДЦ УНР	–	Державний центр Української Народної Республіки в екзилі
ЗОУНР	–	Західна область Української Народної Республіки
ЗУНР	–	Західноукраїнська Народна Республіка
МВБУ	–	Музей визвольної боротьби України
МЗС	–	Міністерство закордонних справ
НДМ	–	Надзвичайна дипломатична місія
НКВС	–	Народний комісаріат внутрішніх справ
НКДБ	–	Народний комісаріат державної безпеки
н. р.	–	навчальний рік
ПК	–	Політична комісія
РНМ	–	Рада Народних Міністрів
РРДП	–	Російська радикально-демократична партія
РСФРР	–	Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка
СПУГА	–	Спілка професорів Української господарської академії
ТПУГА	–	Товариство прихильників Української господарської академії
ТУ	–	Тимчасовий Уряд
ТУП	–	Товариство українських поступовців
УАК	–	Український академічний комітет
УВПІ	–	Український високий педагогічний інститут ім. М.Драгоманова
УГА	–	Українська господарська академія
УГК	–	Український громадський комітет
УІФТ	–	Українське історично-філологічне товариство
УНДМ	–	Українська надзвичайна дипломатична місія
УНР	–	Українська Народна Республіка
УНС	–	Український Національний Союз

УНЦР	– Українська національна рада
УПСФ	– Українська партія соціалістів-федералістів
УРДК	– Український радикально-демократичний клуб
УРДП	– Українська радикально-демократична партія
УРСР	– Українська Радянська Соціалістична Республіка
УТГІ	– Український техніко-господарський інститут
УТПК	– Українське товариство прихильників книги в Празі
УЦР	– Українська Центральна Рада
ЦДАВО	– Центральний державний архів вищих органів влади і управління України
ЦДАГО	– Центральний державний архів громадських об'єднань України
ЦДАК	– Центральний державний історичний архів України, м. Київ
ч.к.	– чеська крона
ЧСР	– Чехо-Словацька Республіка

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. З проголошенням незалежності України після 90-х років ХХ ст. розпочався новий етап у розвитку української історичної біографістики, що характеризується помітним зростанням інтересу науковців до незаслужено забутих і замовчуваних раніше імен видатних діячів української історії, їх життєвого і творчого шляху, їх участі в громадському і суспільно-політичному житті. Нагальна потреба у зверненні до витоків національної історії, культури, заповненні “білих плям” в історичній науці, переосмисленні ролі особистості у становленні української державності свідчать про відмову суспільства від історичного нігілізму, про прагнення до утвердження гуманістичних традицій і моральних принципів.

Значне місце у тематиці сучасних історичних досліджень займають біографічні розвідки про діячів доби національного відродження, що зумовлено загальним піднесенням національної свідомості у суспільстві та бажанням повноправно відтворити історію в портретах її творців. До непересічних особистостей та активних діячів національного відродження України кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. належить постать Максима Антоновича Славинського (Славинського)* (1868-1945), громадсько-політичного діяча, літератора-публіциста.

Актуальність теми дослідження полягає у відсутності в українській історичній науці спеціального дослідження про громадсько-політичну, наукову, літературну, педагогічну діяльність М.А. Славинського, який відіграв надзвичайно важливу роль в українському русі новітньої доби. Поглиблене вивчення його внеску як журналіста та літератора в український літературно-публіцистичний процес стоїть також на порядку денному.

Таке дослідження має важливе значення для оцінки не лише діяльності М.А. Славинського, а й для всебічного відтворення динаміки політичного процесу кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.

* Прізвище М.А. Славинського подаємо через “и”, а не “і” за новим правописом.

Донедавна громадсько-політична діяльність М.А. Славинського висвітлювалась вітчизняними істориками вкрай поверхнево та суб'єктивно, що не давало можливості усвідомити його місце в історії України, його значний внесок у культурний процес на еміграції 20-х – 30-х років ХХ ст. Життєвий і творчий шлях М.А. Славинського, його громадсько-політична, науково-організаційна та культурно-освітня спадщина до цього часу залишалися маловідомими. Особистість М.А. Славинського як активного члена українських літературних, громадсько-політичних організацій кінця ХІХ – початку ХХ ст., які перебували в епіцентрі суспільного життя того періоду, на нашу думку, незаслужено залишалась поза увагою вітчизняних науковців.

Актуальність дослідження зумовлена також необхідністю висвітлення та обґрунтування багатоаспектної громадсько-політичної діяльності М.А. Славинського в еміграції, де він виступав поборником ідеї відродження України та доклав багато зусиль для становлення і дієвої роботи ДЦ УНР в екзилі.

Необхідність цього дослідження обумовлена потребою висвітлення діяльності М.А. Славинського як вченого-історика, редактора і видавця, критика і публіциста, етнографа і філолога, літературознавця і мистецтвознавця, що дозволить оцінити внесок цієї непересічної особистості в українське національне відродження.

Стрімке зростання впродовж останніх двох десятиліть суспільного інтересу до історико-біографічної літератури підтверджує актуальність та практичне значення пропонованого дисертаційного дослідження. Воно спрямоване на цілісне, ґрунтовне й об'єктивне висвітлення громадсько-політичної, науково-педагогічної та культурно-освітньої діяльності М.А. Славинського, що й зумовило вибір теми дисертаційної роботи: “Громадсько-політична та наукова діяльність М.А. Славинського (1868-1945 рр.)”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження є складовою частиною планової наукової теми кафедри історії України та зарубіжних країн Київського національного

лінгвістичного університету “Український національно-визвольний рух новітньої доби”.

Об’єктом дисертаційного дослідження є особистість М.А. Славинського як авторитетного громадсько-політичного діяча, представника науково-педагогічної думки та літературно-освітнього процесу наприкінці XIX – в першій половині XX ст. в контексті етнополітичних процесів в Україні, а також, у середовищі української еміграції 20-х – 30-х років XX ст.

Предметом дослідження окреслено всі аспекти суспільно-політичної та культурно-наукової роботи М.А. Славинського і фактори, що впливали на цей процес; роль особистості досліджуваного у національно-державному відродженні України й боротьбі за її суверенітет на тлі складного історичного процесу, в якому жив і творив репрезентант.

Мета дослідження полягає у науковому аналізі та висвітленні основних напрямків діяльності М.А. Славинського, його ролі та місця в тогочасних державотворчих процесах та реконструкції його громадсько-політичної, науково-організаційної, літературно-публіцистичної та педагогічної праці наприкінці XIX – першій половині XX ст. на основі комплексного вивчення друкованих джерел і архівних матеріалів.

Реалізація означеної мети дослідження визначає такі взаємообумовлені **завдання:**

- проаналізувати стан розробки проблеми і визначити рівень її наукового осмислення, узагальнити історіографічні надбання, оцінити джерельну базу;
- визначити чинники, що впливали на формування національно-культурного світогляду М.А. Славинського, та оцінити його творчий доробок на літературно-публіцистичній ниві у період з 1888 по 1917 рр.;
- дослідити та охарактеризувати основні етапи громадсько-політичної діяльності М.А. Славинського, визначити його роль і місце у становленні та розвитку визвольного руху в дореволюційний період;
- висвітлити державницьку позицію М.А. Славинського та дати оцінку його внеску у політичні процеси, динаміку дипломатичних відносин доби національно-

визвольних змагань України 1917-1921 рр.;

– дослідити громадсько-політичні здобутки М.А. Славинського на посаді Голови УНДМ УНР в Празі та його особистий вклад у пропагування української державності за кордоном;

– проаналізувати основні напрями науково-організаційної, педагогічної та публіцистичної діяльності М.А. Славинського в період еміграції в ЧСР;

– висвітлити невідомі та маловідомі сторінки життя і діяльності М.А. Славинського у різних культурно-громадських та освітніх товариствах ЧСР.

Хронологічні рамки наукової розвідки обумовлені специфікою тематичної спрямованості дослідження і охоплюють період життя та діяльності М.А. Славинського впродовж 1868 – 1945 років.

Методологічною основою дисертації стали загальні наукові принципи об'єктивності, історизму та системності. Відповідно до мети і завдань дисертації використовувалися загальнонаукові та спеціальні історичні методи. Зокрема, аналітичний та узагальнюючий, конкретно-пошуковий (виявлення, відбір, аналіз і систематизація різнопланових джерел проблеми), критичний метод (виокремлення з маси різнопланових джерел і літератури конкретно-історичних фактів), проблемно-хронологічний (розгляд і аналіз життя та діяльності М.А. Славинського у часовій послідовності), історико-структурний (визначення та структурування основних періодів життя та діяльності досліджуваної персоналії), ретроспективний (відтворення на основі більш пізніх джерел фактів попереднього періоду), діалектичний (висвітлення подій і їх результатів у русі, взаємовпливах, причинно-наслідкових зв'язках з урахуванням обставин часу).

Сукупність використаних методів, на наш погляд, повинна забезпечити повноту та об'єктивність висвітлення теми, реалізацію завдань дослідження, а також встановити, уточнити та узагальнити однотипні фактичні дані з життя і діяльності М.А. Славинського.

Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження полягає, перш за все, у виборі теми дисертації та розробці актуальної проблеми, яка не отримала всебічного і об'єктивного висвітлення, оскільки досі не було комплексного

дослідження різнопланової діяльності М.А. Славинського, його життєвого шляху, державної, громадсько-політичної та культурно-освітньої роботи.

У дисертації:

- вперше узагальнено історіографію з досліджуваної проблеми; введено до наукового обігу, систематизовано й проаналізовано досі невідомі документальні джерела; запропоновано уточнений опис фондів, пов'язаних з його ім'ям, що зберігаються в центральних та відомчих архівних установах м. Києва;
- доповнено новими фактами біографічні дані М.А. Славинського та уточнено шляхом аналізу різнопланових джерел дискусійні аспекти його діяльності в історіографії проблеми;
- досліджено маловідомі епізоди життя М.А. Славинського за кордоном, зокрема, його дипломатичну діяльність на посаді Голови УНДМ в Празі, викладацьку та культурно-освітню роботу у вищих навчальних закладах та науково-культурних товариствах української еміграції в ЧСР;
- висвітлено його політичну діяльність у середовищі українських радикал-демократів, які відстоювали позиції ДЦ УНР в екзилі;
- з'ясовано роль та місце М.А. Славинського у розвитку української науки та культури, його внесок у розробку національного питання в період українських державотворчих пошуків 1917-1921 рр.;
- реалізовано спробу ґрунтовного вивчення поетичної, перекладацької, видавничої, публіцистичної роботи М.А. Славинського в історичному дискурсі; введено до наукового обігу широке коло його праць літературно-публіцистичного характеру.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що наведені в дисертації факти, висновки та узагальнюючий матеріал можуть бути використані:

- в процесі підготовки ґрунтовних робіт з історії та історіографії України, історичного краєзнавства, історії української еміграції 20-х – 30-х рр. ХХ ст., всесвітньої історії, біографічно-довідкових видань;

- при читанні спецкурсів з українського літературно-поетичного життя та культурних процесів кінця XIX – першої чверті XX ст.;
- при розробці спеціальних досліджень з політології, міжнаціональних відносин, історії дипломатії та історичної періодики, публіцистики і лінгвістики;
- для більш детального ознайомлення громадськості із творчою спадщиною цього діяча.

Апробація результатів наукового дослідження. Головні положення та висновки дисертаційного дослідження знайшли часткове відображення у виступах та повідомленнях на міжнародних та науково-практичних конференціях: всеукраїнській науковій конференції “Українська державність: генеза, історичний розвиток, традиція” (Житомир, 23-24 березня 2006 р.), науково-практичній конференції “Актуальні проблеми лінгвістики та лінгводидактики у контексті євроінтеграції” (Київ, 4-6 квітня 2006 р.), II міжнародній науковій конференції “Національна інтелігенція в історії та культурі України у XIX – XXI ст.” (Вінниця, 26-27 жовтня 2006 р.), міжнародній науковій конференції присвяченій 100-літтю газети “Рада” (Київ, 8-9 грудня 2006 р.), II науковому семінарі: “Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX початку XX ст.” (Київ, 14 грудня 2006 р.) III міжнародній науковій конференції “Революції в Україні XX – XXI ст.: співзвуччя епох”. До 90-річчя Української Центральної ради. (Одеса, 16-17 березня 2007 р.), науково-практичній конференції “Лінгвістика та лінгводидактика у сучасному інформаційному суспільстві” (Київ, 4-6 квітня 2007 р.), науково-практичній конференції “Мова, освіта, культура – в контексті Болонських реалій” (Київ, 2-4 квітня 2008 р.).

Результати дисертаційного дослідження опубліковані у 9 статтях (загальним обсягом 3,7 друк. арк.), з них 5 – вміщено у фахових виданнях, затверджених ВАК України (обсяг 2,5 друк. арк.).

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, переліку умовних скорочень, чотирьох розділів (8 підрозділів), висновків і списку використаних джерел та літератури (495 позиції). Структура дисертації обумовлена основними

етапами життя та діяльності М.А. Славинського, а саме: перший період життя репрезентанта охоплює початок літературної, публіцистичної і громадської діяльності у дореволюційний період; другий – визначається добою національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. і участю М.А. Славинського у політичному та дипломатичному житті цього періоду. Останній відтинок діяльності М.А. Славинського окреслюється в дисертації часом його перебування в еміграції, починаючи з 1923 р. та до останніх днів життя. Обсяг основного тексту становить 170 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ТА АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛЬНОЇ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Історіографію наукових розробок, які тією чи іншою мірою висвітлюють окремі етапи життя М. Славинського, літературну та журналістську організаційно-педагогічну діяльність, дипломатичну та державну службу, можна розділити на чотири групи: 1) дореволюційні праці, головним чином біографічного характеру з оцінкою переважно літературної діяльності М. Славинського; 2) праці істориків радянського періоду, який характеризувався замовчуванням його діяльності з огляду на негативне ставлення до цієї постаті з боку радянського режиму; 3) наукові дослідження сучасних українських істориків, які здійснили перші спроби критичного аналізу життя і діяльності М. Славинського; 4) праці представників української еміграції.

Перші публікації з біографічними відомостями з життя й діяльності тоді ще молодого поета та перекладача М. Славинського з'явилися на сторінках української періодики наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Інформація про нього впродовж двох десятиліть була вміщена у багатьох літературних журналах, часописах, альманахах, що видавались в Україні [310, 480]. У них зокрема містились короткі згадки про автора в зв'язку з його літературною діяльністю.

Варто констатувати епізодичність і неповноту біографічної інформації про М. Славинського. Так, у довідці про автора в альманасі “Вік” вказувалось: “Славинський Максим Антонович, син селянина, народився в містечку Ставищах Таращанського повіту на Київщині, скінчив університет у Києві. На ниву письменства виступив спочатку 90-х років ХІХ віку. Самостійні поезії його та переклади з Гейне друкувались у “Зорі” та “Житті і слові” під прибраним іменем – Максим Стависький. Р[оку] 1892 у Львові видано “Книгу пісень” Гейне в

перекладі Ставицького й Лесі Українки. Нечисленні поетичні спроби Славинського виявляють справжній талант поетичний [260 , с. 465] ”*.

Такий же характер має біографічна замітка про М. Славинського у поетичній антології О. Коваленка “Українська муза” (1908 р.), де зазначалося: “На літературну ниву виступив в початку дев’яностих років. Твори його, оригінальні і перекладні, друкувались в “Зорі”, “Житті і слові”, “Вікові”, в “Акордах”, “Розвазі”, “Досвітніх огнях”, “Терновому Вінкові” (чудовий переклад Гетевського “Прометея”). В 1892 р. у Львові видано “Книгу пісень”, яку він переклав (під псевдонімом Максим Ставицький) вкупі з поетесою Лесею Українкою [457 , с. 755-759] ”*.

І все ж літературно-перекладацька діяльність М. Славинського була позитивно поцінована літературною критикою, зокрема, О. Маковеєм [333, с. 395; 334 , с. 415] та С. Єфремовим [291, с. 527].

Оцінки, висновки та коментарі критиків, читачів його творів, є цінним історичним джерелом для вивчення його постаті і тієї доби загалом.

Друга група досліджень уже радянської історіографії характеризується мінімальною кількістю публікацій про М. Славинського. Проте і серед них немає історичних праць, які б досліджували його громадсько-політичну та наукову діяльність кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Радянська історіографія, як відомо, уникала досліджень, пов’язаних з іменами громадсько-політичних діячів, активних учасників визвольного руху 1917-1921 рр., згодом, в еміграції – засновників українських осередків, громадських і культурних товариств. Це торкалося й М. Славинського.

Необхідно зауважити, що поодинокі дослідження, опубліковані у цей період, де згадувалось прізвище М. Славинського, стосувалися переважно літературної та

*Вик. (1798-1898): в 3 т. – 2-е вид. – К.: Друк. П. Барського, 1902– . – Т. 1: Украинская поэзия видъ Котляревського до останнихъ часивъ. – 1902. – 506 с.

* Українська Муза. Поетична антологія. Од початку до наших днів / [під ред. О. Коваленка]. – Вип. 8. – К. : АТ “Обереги”, 1993. – 56 с.

перекладацької спадщини Лесі Українки. Зокрема, у роботі Я. Гордона “Леся Українка і Генріх Гейне” дослідник висвітлив спільну роботу Лесі Українки та М. Славинського над перекладами творів класика німецької літератури [269, с. 152-168].

Окремі фрагменти листування М. Славинського з Л. Косач та згадки про їх спільну перекладацьку діяльність представлені у багатотомному виданні та збірнику документів і матеріалів: “Леся Українка. Документи і матеріали. 1871-1913” [313], “Українка Леся. Зібрання творів. У 12-ти томах ” [314].

В свою чергу, як предмет наукового дослідження роботу над перекладами поезії Г. Гейне Лесі Українки і М. Славинського обрали О. Бабишкін [246] та А. Костенко [309], книги яких вийшли в 70-х – 80-х роках ХХ ст. В епістолярній спадщині М. Лисенка, що побачила світ в середині 60-х років ХХ ст., також міститься згадка про вдалі переклади Лесі Українки та М. Славинського поезії Г. Гейне, що спонукала його, як композитора, до написання солоспівів з перекладів молодих літераторів [316].

Замітки про М. Славинського як перекладача поезій В. Шекспіра вміщено у шеститомному виданні його творів українською мовою [486].

Згадки про діяльність М. Славинського у ЧСР на посаді дипломатичного представника в 20-х – 30-х роках ХХ ст. радянська історична наука обходила мовчанкою. Так, у праці І. Петерса “Чехословацко-советские отношения 1918-1934 гг.” [367] його ім’я навіть не згадувалось. Вживалось лише словосполучення “голова місії УНР” без зазначення прізвища. В свою чергу діяльність дипломатичного представництва трактувалася як робота “так званої місії УНР”, “петлюрівської місії”, “надзвичайної місії УНР”.

У період хрущовської відлиги табування творчої спадщини М. Славинського продовжувалось. Однак радянські дослідники не могли оминути його поетичної творчості та перекладацької діяльності: з’являються публікації літературного характеру з бібліографічними згадками. Зокрема, у виданні “Українські літературні альманахи і збірники ХІХ – початку ХХ ст.” [467] були поміщені назви всіх поезій та перекладів М. Славинського, які публікувалися у

альманахах та збірниках впродовж кінця XIX – початку XX ст. в Україні. Інша бібліографічна праця цього періоду “Шевченко Т.Г. Бібліографія літератури про життя і творчість 1839-1959” [485] у своєму першому томі, серед широкого кола авторів, вичерпно представила назви статей М. Славинського, в яких досліджувалась творчість Т. Шевченка.

Згадки про журналістську та публіцистичну роботу М. Славинського в першій чверті XX ст. вміщені в колективних дослідженнях “Русская литература и журналистика начала XX века 1905-1917” та “Русская литература и журналистика начала XX века 1905-1917”. У першій книзі розміщуються короткі згадки про М. Славинського як критика і рецензента журналу “Правда”, а друга – інформує нас про його діяльність на посаді співробітника літературно-критичного відділу журналу “Вестник Европы” [393, с. 239, 242; 394, с. 14].

Отже, підсумовуючи історіографію проблеми радянського періоду, можна зазначити, що в цей час вона перебувала під тотальним впливом комуністичної ідеології. Тому вивчення становлення і розвитку громадсько-політичних поглядів М. Славинського, як і інших представників українських національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., не проводилося взагалі. Лише автори досліджень з літературної спадщини Лесі Українки у стислих згадках відзначали поетичні досягнення М. Славинського, а його ім'я часто ховалось під псевдонімами “М.С.”, “Пілад”, “пан Максим”, “спільник” та інше. Однак, значення цих праць полягає в тому, що в них зібрано чималий фактичний матеріал, зроблено певні узагальнення і досліджено ряд сюжетів життя та діяльності М. Славинського.

Праці сучасних українських дослідників – третя група історіографічної основи дослідження, – найчисленніші. Поява численних публікацій про М. Славинського, як багатьох інших українських діячів, пов'язана з лібералізацією радянського режиму наприкінці 80-х – початку 90-х років XX ст. У науково-популярній періодиці почали з'являтися біографічні нариси, присвячені М. Славинському, які носили здебільшого популярний характер. Однак, розмаїття історико-біографічних публікацій 90-х рр. XX ст., що аналізували конкретні здобутки і недоліки суспільної роботи М. Славинського, суттєво розширили

уявлення про життєвий і творчий шлях, громадсько-політичну і державну, наукову і культурно-мистецьку діяльність репрезентанта. Хоча рівень та цінність даних робіт далеко не рівнозначні, та все ж їх автори ввели в науковий обіг невідомі раніше факти, свідчення, актуалізували вивчення раніше замовчуваної проблеми.

Одна з перших публікацій, що відкрила українській громадськості особистість М. Славинського, належить О. Мукомелі. У статті “Максим Славинський” [348] автор висвітлив основні етапи його життя, використавши матеріали з особової справи відомчого архіву СБУ. Це видання дало поштовх до переосмислення місця та ролі М. Славинського в історії України. Матеріали, які автор використав для цього видання, стали підґрунтям для цілої низки подальших статей у альманахах “Календар знаменних і пам’ятних дат” [369] та “Історичний календар 98” [347]. Ці публікації дали поштовх для наступних досліджень багатогранної діяльності М. Славинського, серед яких, окрім уже згаданих авторів, потрібно виділити праці В. Верстюка й Т. Осташко [258], Г. Стрельського [436].

Окремі сторінки діяльності М. Славинського, зокрема його участь у З’їзді народів Росії, фрагментарно була висвітлена у спільній праці О. Реєнта і Б. Андрусишина “З’їзд поневолених народів” [387]. У цьому дослідженні автори подають стенографічні тексти виступів М. Славинського як голови Особливої наради з обласної реформи.

Слід зауважити, що велика кількість сучасних досліджень вітчизняних істориків, для яких став характерним критичний підхід та концептуальне переосмислення державотворчих процесів 1917-1921 рр. в Україні, направлені на персоніфікацію історичних подій, відзначення ролі і місця окремих діячів у визвольному русі українського народу. Так, зокрема, у шеститомному виданні “Політична історія України. XX століття” [372] висвітлюються політичні процеси в середовищі української еміграції в Європі та на українських землях у складі Польщі, Румунії і ЧСР в період між двома світовими війнами. У даній праці ґрунтовно проаналізовано діяльність політичних течій міжвоєнної української

еміграції, їхніх ідейних засад та моделей державотворення. Значну увагу приділено безпосередньо й самим учасникам національно-визвольних змагань як в Україні, так і в еміграції, до яких належав і М. Славинський.

Постать М. Славинського частково розкрита і в новому підручнику для вищих навчальних закладів України, авторами яких є В. Калініченко та І. Рибалка [303].

Особливо варто відзначити, на наш погляд, дослідження А. Болаболеньченка [252], односельчанина М. Славинського. У монографії біографічного характеру на основі документів, що містяться у слідчій справі ГДА СБУ, автор подав найбільш повний і об'єктивний портрет М. Славинського, висвітлив основні віхи його життя та діяльності.

В історіографії досліджуваної проблеми третьої групи варто назвати наукові публікації Н. Юсової [490, 491]. Авторка, висвітлюючи дискусійне питання націогенезу, що стало предметом обговорення в середовищі української еміграції початку 30-х рр. ХХ ст., не обійшла й позицію М. Славинського щодо національного питання.

Окремо слід виділити праці авторів, які висвітлюють журналістську, публіцистичну роботу М. Славинського. У своїх книгах “Історія української преси” А. Животко [292] та “Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914-1939 рр.): Матеріали до бібліографії” М. Мартинюк [336] вперше систематизували й проаналізували пресу міжвоєнного періоду, яку видавали українські емігранти в ЧСР. Науковці подають бібліографічні та змістові характеристики видань, досліджують історичні, культурні, ідеологічні передумови та особливості функціонування друкованих часописів української еміграції.

У фундаментальній праці М. Савки “Українська еміграційна преса у Чехословацькій республіці. (20 – 30-ті рр. ХХ ст.): Історико-бібліографічне дослідження” [395] також було детально проаналізовано зміст статей українських вчених та публіцистів у часописах політичної еміграції, виданих у ЧСР в 1920-1939 роках. У даній монографії зазначається, що друковані твори

М. Славинського здебільшого виходили у журналах “Вісник Українського Національного Конгресу”, “Гуртуймося = Hurtujmosja”, “Журнал шкільного листування Українського Технічно-Господарського Інституту позаочного навчання”, “Український Вісник”.

Журналістська робота М. Славинського знайшла відображення у збірнику “Українська журналістика в іменах” [349] та у довідковому виданні “Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку 20 століття” [339]. Названі вище праці вміщують біографічні довідки про редакторів, видавців і співробітників української преси початку ХХ ст., висвітлюють документи і матеріали щодо цензурної політики російського самодержавства відносно української мови та шляхів розвитку національної періодики в межах Російської імперії.

На початку 90-х рр. ХХ ст. публікується ціла низка статей, у яких було проаналізовано різні аспекти діяльності української політичної еміграції міжвоєнного періоду у ЧСР. Однією з перших була стаття С. Віднянського, опублікована на сторінках збірника матеріалів міжнародних наукових конференцій “Міжнародні зв’язки України: Наукові пошуки і знахідки”. Висвітлюючи проблеми функціонування українських еміграційних організацій у ЧСР, автор, наводячи чисельні приклади, показав ставлення місцевої влади до них. Однак, поза увагою С. Віднянського залишився розгляд та подальший аналіз результатів суспільної діяльності окремих осіб, зокрема М. Славинського [262].

У 1993 р. у додатках до ґрунтовного перевидання “Українська культура” під редакцією Д. Антоновича була опублікована розвідка С. Ульяновської та В. Ульяновського про еміграційне життя українців міжвоєнних років у ЧСР, діяльність основних освітніх осередків, культурних товариств, у роботі яких активну участь брав М. Славинський [468].

Життя української громади в столиці Російської імперії та громадську позицію М. Славинського як діяча ТУПу розкриває робота “Історія української еміграції” [302]. Дослідження петербурзької доби політичної діяльності М. Славинського представлені також і у монографії Я. Грицака [270]. Згадки про

роботу М. Славинського як члена академічної Комісії з перекладів Євангелія українською мовою у Санкт-Петербурзі містяться у ґрунтовному дослідженні І. Власовського “Нарис історії Української Православної Церкви” [264].

Чималий інтерес дослідників викликає інформація про М. Славинського, що міститься в енциклопедичних виданнях, насамперед – “Енциклопедії українознавства” [357;425], “Літературознавчій енциклопедії” [324], “Літературознавчому словнику-довіднику” [325], “Малій енциклопедії етнодержавознавства” [335] та в ін.

Політична діяльність М. Славинського висвітлюється у російських енциклопедіях “Політичні партії Росії. Кінець XIX – перша третина XX століття” [371] та “Політичні діячі Росії 1917: Біографічний словник” [370], які коротко характеризують його політичну діяльність в українських та російських політичних партіях УРДП, УПСФ, РРДП і подають короткі біографічні дані про нього.

З виходом суверенної України на міжнародну арену значно посилюється інтерес вітчизняних науковців і до досвіду української дипломатії періоду національно-визвольних змагань. Не в останню чергу він зріс завдяки встановленню дипломатичних відносин України з усіма європейськими державами. Це стало додатковим поштовхом до вивчення проблем історії української дипломатії і зокрема участі М. Славинського у міжнародних форумах та його дипломатичної діяльності.

Фрагментарно дипломатична діяльність М. Славинського розглянута у працях українських дослідників, які увійшли до збірки “Проблеми вивчення історії української революції 1917-1921 рр.” [361] та “Українська державність у XX столітті. Історико-політичний аналіз” [455].

Для нашого дослідження важливе значення мають публікації довідкового характеру з проблем розвитку української дипломатії періоду національно-визвольних змагань 1917-1920-х років, зокрема, роботи В. Солдатенка [426], В. Соловйової [428], В. Стрельського [439], Д. Табачника [442] та ін.

Окремо слід відзначити комплексне колективне дослідження історії розвитку української дипломатії “Нариси з історії дипломатії України” [351]. У ньому узагальнюються відносини України з дипломатичними службами та співпраця голів урядів низки держав. У даній праці описово висвітлено дипломатичну діяльність М. Славинського як представника Української Держави на Дону, голови дипмісії в Празі у складі ДЦ УНР.

Науковий щорічник “Україна дипломатична” також вміщує певну інформацію про дипломатичну діяльність М. Славинського [259; 338; 360].

Майже невивченим на сьогоднішній день залишається питання координування зовнішньополітичного курсу періоду українських визвольних змагань та участі М. Славинського у роботі нарад голів дипломатичних місій та представництв УНР за кордоном. Частково проблему коригування та розвитку зовнішньополітичного курсу України розкривають дослідження Т. Осташко і В. Соловйової [362].

У монографії В. Соловйової [430] висвітлено складний процес становлення та діяльності українських дипломатичних представництв УЦР, Української Держави та Директорії в країнах Центральної Європи у 1917-1920 рр., показано основні напрямки діяльності українських посольств та НДМ у Німеччині, Австрії, Польщі, ЧСР, Італії, Швейцарії та Угорщині. На думку авторки, розбудова репрезентацій українських національних урядів у цих країнах сприяла процесам державотворення, зміцненню міжнародних зв'язків України, піднесенню її престижу в очах європейської і світової громадськості.

Про стосунки М. Славинського з членами уряду УНР та іншими політичними лідерами йдеться у працях С. Литвина “Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана” [319], С. Петлюри “Статті, листи, документи” [368]. У них містяться згадки про дипломатичну роботу М. Славинського на посаді Голови УНДМ в Празі.

Співпраця М. Славинського з українськими громадсько-політичними діячами знайшла своє відображення у дослідженнях Г. Стрельського та А. Трубайчука “М. Грушевський, його сподвижники й опоненти” [437], науково-довідковому виданні “Епістолярна спадщина Михайла Грушевського” [290] та праці

В. Швидкого “Олександр Лотоцький: учений, громадський діяч, політик (1890-1930-ті рр.)” [483].

Проблеми державотворення, суспільно-політичне життя української еміграції у 20-ті роки ХХ ст., в контексті якого відбувалась громадська діяльність М. Славинського, представлена у дослідженні “Листування В. Липинського” [318].

У щоденнику видатного українського громадського діяча, мецената Є. Чикаленка, який він вів з 1907 по 1929 рік, відтворюються та коментуються події українських визвольних змагань. Щоденник містить значну кількість малознаного фактичного матеріалу, де представлені згадки про діяльність М. Славинського на посаді Голови УНДМ в ЧСР [482].

В свою чергу О. Лупандін у монографії “Українсько-російські мирні переговори 1918 р.” [331], розкриваючи роль української дипломатії в процесі ведення переговорів з радянською Росією у 1918 р., на жаль обійшов увагою особистий внесок в цей процес заступника голови ПК української делегації М. Славинського.

Партійна діяльність М. Славинського як представника ліберального напрямку українського руху висвітлюється у праці С. Донченка “Ліберальні партії України (1900-1919 рр.)” [282]. Певний інтерес у цьому контексті становить дослідження М. Ковальчука “Невідома війна 1919 року: українсько-білогвардійське збройне протистояння”, у якому автор звертається до політичних поглядів М. Славинського, який дотримувався федералістської концепції у взаєминах України з нецарською Росією [306].

Різноманітна діяльність М. Славинського на чолі української місії у ЧСР згадується в деяких дисертаційних дослідженнях. Зокрема, Д. Будкова у своїй праці “Міжнародно-інформаційна діяльність Української держави 1917-1923 рр.” [255] звертає увагу на активну інформаційно-пресову діяльність дипломатичної місії у Празі, яка пропагувала українську справу серед європейської та світової громадськості.

У контексті нашого дослідження особливе зацікавлення викликає дисертаційне дослідження В. Стрільця “Українська радикально-демократична партія: витоки, еволюція, діяльність (кінець XIX століття – 1939 р.) [440]. Висвітлюючи процес становлення, ідейну еволюцію, організаційний розвиток УРДП, основні напрями її практичної політичної і культурно-просвітницької діяльності напередодні і в період Українських визвольних змагань 1917-1921 рр. та в середовищі міжвоєнної української еміграції в Європі, автор приділяє М. Славинському певну увагу як активному діячеві ТУП-УПСФ-УРДП.

Грунтовніше дослідження всіх етапів історичного розвитку УРДП знайшло відображення у монографії В. Стрільця “Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець XIX століття – 1939 р.)” [441]. У монографії здійснено цілісне дослідження історії УРДП, яка під різними назвами (Українська демократично-радикальна партія, ТУП, УПСФ, із 1923 р. – УРДП) діяла впродовж чотирьох десятиріч, відіграючи помітну роль в українському національно-визвольному русі. Ліберальна за своєю природою партія відстоювала право українського народу на незалежний демократичний розвиток і сповідувала ідею широкої європеїзації українського соціально-економічного та громадсько-політичного життя. Описуючи діяльність М. Славинського, автор характеризує його як активного діяча УПСФ та провідного ідеолога УРДП в еміграції.

Інформацію про громадську роботу М. Славинського у площині співпраці громадських діячів, членів петербурзької громади ТУП та УНЦР знаходимо і у дисертаційній роботі О. Дудко [289].

У дисертаційному дослідженні Т. Заруди “Зовнішньополітична діяльність уряду Української Держави” розглядаються окремі аспекти дипломатичної діяльності М. Славинського за часів Гетьманату, зокрема його роль в українсько-російських переговорах 1918[299]. Про мирні переговори з більшовицькою Росією 1918 р. та особистий внесок М. Славинського як голови ПК у них побіжно згадується і у рукописі дисертації С. Борисенко “Українсько-Російські відносини квітень-грудень 1918 р.” [253].

Дисертаційна робота В. Соловйової “Дипломатичні представництва Української Народної Республіки в країнах Центральної Європи за доби Директорії (1918-1920 рр.)” висвітлює, хоча й фрагментарно, роботу УНДМ в Празі, яку очолював М. Славинський [429].

Частково дипломатичну працю М. Славинського у Празі проаналізовано також О. Бетлієм у дисертаційному дослідженні “Українське питання в міжнародних відносинах центральної Європи 1919-1923 рр.” [247]. У ньому автор розкрив зовнішню політику європейських держав щодо України та роботу дипломатичної місії в Празі в загальному контексті міжнародних відносин.

Разом з тим, слід відзначити, що громадська діяльність М. Славинського в еміграційний період, а також значимість його наукового доробку для української історіографії у цей період не завжди належним чином оцінюються сучасними дослідниками. Так, у дисертаційній праці Т. Бублик “Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Чехословаччині та Німеччині в 20-х – 30-х рр. ХХ ст.” фактично зовсім відсутня інформація про вченого і його роль у становленні та функціонуванні цілої низки педагогічних та наукових закладів української еміграції ЧСР [254].

Серед загальної кількості праць, які окреслюють певні здобутки М. Славинського, слід виділити дослідження авторів, що стосуються літературної та перекладацької діяльності М. Славинського. Спеціальних публікацій про ці аспекти діяльності М. Славинського сьогодні, на жаль, немає. Значна частина наукових розвідок з даної теми досліджувалась в контексті спільної перекладацько-літературної роботи Лесі Українки та М. Славинського [316; 344; 345; 315].

Окремо слід виділити роботу відомого літературознавця А. Диби “Сподвижники: Леся Українка у колі соціал-демократів” [279]. На основі зібраних упродовж багатьох років і ретельно досліджених численних архівних матеріалів, документів, спогадів, автор створила своєрідні портрети-есе звитяжців, славетних представників інтелектуальної еліти України, які брали активну участь у тогочасних громадсько-політичних рухах, шукаючи державотворчого шляху для

українського народу. Згадана робота присвячена найближчому громадському оточенню Лесі Українки: М. Кривинюку, В. Крижанівській, М. Мержинському, С. Мержинському, М. Славинському.

Про творчу співпрацю на ниві перекладів європейських класиків М. Славинського з геніальною українською поетесою Лесею Українкою згадує у своєму дослідженні “Нариси з історії українського перекладу” М. Москаленко. Схиляючись до думки про неабияку роль поетеси у подальшій літературній праці М. Славинського, автор робить висновок, що і в доробку М. Славинського можна знайти переклади, яким судилося довге життя в українській культурі [346, с. 198]. Дані про спільні переклади М. Славинським і Лесею Українкою першотворів німецького поета наводить і П. Одчаренко у праці “Леся Українка розвідки різних років” [358].

Найважливішою, на наш погляд, для вирішення окреслених завдань дисертаційного дослідження є книга публіцистичного характеру, підготовлена нащадками М. Славинського “Заховаю в серці Україну” [421]. Його нащадки у цій книзі подали розгорнуту біографію діяча й окрему розвідку про творчі зв’язки М. Славинського з Лесею Українкою. У даному виданні вміщені поезії, поетичні переклади, публіцистика і спогади М. Славинського.

Найновіші публікації про М. Славинського стосуються його громадсько-політичної, науково-педагогічної та літературно-редакторської роботи [341; 363-365; 438].

Потребують окремого історіографічного огляду і публікації зарубіжних авторів та дослідження науковців української діаспори (1917 р. - початку 90-х років ХХ ст.). Зарубіжна історіографія, на відміну від радянської, мала можливість вільно трактувати процеси в національно-культурній сфері. Оцінки зарубіжних авторів результатів суспільної діяльності М. Славинського мають широкий спектр – від поміркованих до цілковито негативних, обумовлених розмаїттям політичних оцінок українського руху в еміграції. Водночас можна констатувати, що недоступність архівних джерел позначилась на рівні цих досліджень. Проте, автори намагалися об’єктивно представити не лише розвиток

громадської, політичної, дипломатичної та культурної роботи М. Славинського, а й показати їх основні проблеми та недоліки. Загалом, слід зауважити, що висвітлення діяльності М. Славинського в працях українських зарубіжних авторів є складовою досліджуваних ними загальних проблем політичного та національно-культурного розвитку України новітньої доби.

Окремо слід виділити наукові публікації безпосередніх учасників національно-визвольних змагань українського народу, в яких на тлі широкого висвітлення соціально-політичного життя України розкриваються та аналізуються особливості громадсько-політичної і дипломатичної діяльності М. Славинського, його політичні погляди на засади будівництва державної самостійності України.

Зокрема, у фундаментальній двотомній праці Д. Дорошенка “Історія України” висвітлено діяльність М. Славинського як члена УНЦР у Петрограді та його участь як представника ТУ в роботі З’їзду народів Росії 8-15 вересня 1917 р., що проходив у Києві. Вміщена інформація про діяльність М. Славинського на посаді радника Міністерства закордонних справ та заступника голови ПК української делегації під час мирних переговорів Української Держави з РСФРР, а також уповноваженого представника від України на Дону [283; 284].

Про роль М. Славинського у державотворчих процесах та національно-визвольних змаганнях у названій період згадують такі автори, як І. Мазепа [332], П. Христюк [473], В. Винниченко [261], які розкривають роль М. Славинського у цілій низці подій. Ці публікації дають можливість усвідомити багатоплановість громадсько-політичної, державної та дипломатичної діяльності М. Славинського у досліджуваний період.

У творчому доробку українського дипломата О. Шульгіна чільне місце займає розгляд питання про підстави створення ДЦ УНР, його ідеологію та політику, напрями й форми діяльності в 1920-1934 рр., які були спрямовані на відновлення вільної, демократичної, соборної України. Праці українського дипломата вирізняються виваженим аналізом процесу становлення зовнішньої політики УНР, головних засад розробки дипломатичної стратегії України доби Директорії. Значну увагу О. Шульгин приділяє висвітленню структури та функцій

дипломатичних місій УНР, членом яких був М. Славинський, що в свою чергу робить його роботи важливим джерелом для вивчення дипломатичної історії Директорії [488].

Окремі праці авторів-сучасників М. Славинського, зокрема С. Шелухина, в оцінці його діяльності позначені крайнім суб'єктивізмом та емоційністю викладу поглядів [487].

Згадані праці не можна відносити до суто наукових публікацій через притаманне їм поєднання рис публіцистики та мемуарної літератури. Однак викладені оцінки, висновки та коментарі учасників тих подій все ж таки є цінним історичним джерелом для вивчення постаті М. Славинського і доби, в якій проходила його громадсько-політична діяльність. Безперечно, наявні праці дають можливість порівняти різні підходи до розуміння концепції української державності та національної самобутності.

Тритомна “Українська загальна енциклопедія”, що вийшла друком у 30-х роках ХХ ст. в Галичині, відображає окремі політичні епізоди з життя М. Славинського як діяча УПСФ-УДРП в еміграції. Слушно наголошується про політичну активність радикал-демократів, їх лідерів В. Прокоповича, М. Славинського і К. Мацієвича, які багато в чому визначали політику уряду УНР в екзилі [456, 739-740].

Довідково-хронологічне видання “Велика Українська революція” містить згадки про М. Славинського як діяча УНЦР та представника ТУ на З'їзді народів Росії у 1917 р. [257].

Співпраця М. Славинського з Лесею Українкою над перекладами першотворів класиків німецької поезії ХІХ ст. представлена у дослідженні О. Косач-Кривинюк “Леся Українка. Хронологія життя і творчості” [308] та П. Одчаренка “Die Weber” Г. Гейне в перекладах Лесі Українки” [356].

Досить цікавою і цінною є окрема група праць науковців української діаспори, яку становлять узагальнюючі дослідження з історії України, української дипломатії та міжнародних відносин. У цих дослідженнях подано кваліфікований аналіз сукупності фактів і подій дореволюційного періоду та доби національно-

визвольних змагань. Вивчення цієї літератури дає можливість більш чітко визначити історичне середовище, в якому відбувалась суспільно-політична та дипломатична діяльність М. Славинського. Серед нечисленних праць українських зарубіжних авторів, що вийшли у міжвоєнний та повоєнний період і в яких згадується М. Славинський як громадсько-політичний і державний діяч, слід згадати праці Н. Полонської-Василенко [374], М. Стахіва [431-434], П. Феденка [469]. Згадані автори прагнули розкрити особливості діяльності цілої низки державних діячів, в тому числі і М. Славинського, на тлі подій національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. та еміграційних умов життя.

Дипломатична робота М. Славинського як провідного ідеолога ДЦ УНР частково знайшла своє відображення у праці А. Лівницького “ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками”, у якій автор відзначає неабиякий його вплив як діяча УРДП на засади пропагування та утвердження позицій української державності в еміграції [323]. Його ж діяльність як представника української дипломатії у вирішенні зовнішньополітичних питань представлена у дослідженні А. Фельдмана “Угода Жаботинський – Славинський” [470]. Дипломатичній діяльності М. Славинського присвячена також праця Б. Зелінського [494]. Досліджуючи історію української національної групи на території сучасної Чеської Республіки, вчений наводить основні причини і форми напливу українців, висвітлює політичну та військову імміграцію.

Вагомим внеском в історіографію української еміграції є праці наукового і науково-публіцистичного характеру С. Наріжного [353; 354]. Автор зосереджує увагу на висвітленні наукової та культурно-освітньої діяльності української еміграції у 20-х – 30-х роках ХХ ст., детально ілюструє заходи українських громад і товариств у різних країнах світу, спрямовані на створення освітніх, наукових, видавничих, художньо-мистецьких та спортивних установ. Зокрема, науковець приділяє значну увагу діяльності УНДМ в Празі, УГА в Подебрадах та УВПІ ім. М. Драгоманова, з якими була тісно пов’язана дипломатична, наукова, педагогічно-організаційна робота М. Славинського. С. Наріжний також висвітлює роботу тогочасних громадсько-політичних інституцій: праського товариства Ліга

української культури, Союзу українських журналістів і письменників на чужині, УІФТ, УРДП та УРДК у Празі, дієву участь в яких брав М. Славинський. С. Наріжний зазначав, що у 1927 р. зусиллями М. Славинського у видавничому фонді УВПІ ім. М. Драгоманова вийшла друком, перекладена і відредагована ним, збірка наукових праць Х. Вовка “Студії з української етнографії та антропології” [354], яка стала основним підручником з етнографії та антропології для українських студентів.

Активна культурно-освітня діяльність М. Славинського висвітлена і в праці С. Наріжного “15 років діяльності Українського Історично-Філологічного товариства в Празі (1923-1938)” [352], а наукова, педагогічно-організаційна в УГА та УТГІ у Подебрадах окреслена у працях “Українська Господарська Академія в ЧСР” [451-453] та “Український Техніко-Господарський Інститут” [452; 465; 466]. Серед інших зарубіжних публікацій варто виокремити роботу Б. Мартоса “Заснування Української Господарської академії” [337], у якій автор проаналізував роль М. Славинського в заснуванні цієї наукової інституції для українського студентства ЧСР.

У монографіях М. Галагана “10 років української громади в ЧСР: огляд життя і житності (1927-1937)” [265] та І. Мірного “Український високий педагогічний інститут ім. Драгоманова” [343] висвітлюється педагогічна діяльність діячів української еміграції ЧСР, зокрема, подаються короткі відомості про педагогічну діяльність та роботу на посаді проректора інституту проф. М. Славинського.

Певна увага приділяється діяльності М. Славинського в Петербурзі та його участь в суспільно-політичному житті еміграції, зокрема внесок в реорганізацію УРДП, у дослідженні А. Жуковського “Політична і громадська діяльність Олександра Шульгина” [293].

Державницька концепція М. Славинського як офіційного представника Тимчасового Уряду на З’їзді народів Росії у вересні 1917 р. знайшла своє відображення у доробку О. Юрченка [489] та у статті, присвяченій 55-й річниці проведення згаданого з’їзду [294].

У бібліографічному виданні наукових праць української еміграції “Бібліографічний покажчик наукових праць української еміграції 1920-1931” П. Зленка також преділено увагу науковому доробку М. Славинського [301].

При використанні перелічених вище публікацій, автор чітко дотримувався принципу об’єктивності у поданні матеріалу, оскільки останні нерідко позначені суб’єктивними оцінками.

Отже, результати опрацювання історіографії дослідження життя і творчого шляху М. Славинського показали, що його громадсько-політична та наукова діяльність висвітлена недостатньо. Низка аспектів його суспільної діяльності залишилися поза увагою дослідників. Наявна ж література репрезентує переважно окремі періоди життя та діяльності репрезентанта і свідчить, що вітчизняна й зарубіжна історіографія приділяла недостатню увагу даній темі. Комплексне дослідження життя та напрямків громадсько-політичної, науково-педагогічної та культурно-освітньої діяльності М. Славинського ще досі відсутнє. До сьогодні не створено узагальнюючої праці, що оцінює внесок М. Славинського в історію розвитку української дипломатії та політичних процесів доби національно-визвольних змагань українського народу 1917-1921 рр.; його роль і місце в історії України кінця XIX – першої половини XX ст. та української еміграції ЧСР 20-х – 30-х років XX ст.

1.2. Характеристика джерел

Вивчення громадсько-політичної та наукової діяльності М. Славинського (1868-1945) стало можливим завдяки використанню широкого кола джерел, зосереджених в бібліотеках та архівах України.

Основний масив джерел, використаних в дисертації, становлять документи кінця XIX – першої половини XX ст., при аналізі яких автор прагнув дотримуватися принципів об'єктивності й історизму.

Оскільки література з досліджуваної теми є нечисленною, то найбільш важливим джерелом дисертаційного дослідження стали здебільшого архівні матеріали, окремі опубліковані документи, а також періодичні видання. Неопубліковані архівні джерела зберігаються в різних архівосховищах України, в цілому нами опрацьовано документи 36 фондів (зокрема, ЦДАВО України, ЦДАГО України, ГДА СБУ, ДАКО, державного архіву м. Київ), Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (ІР НБУ) та відділ рукопису Інституту літератури НАН України (ВР ІЛ НАНУ). Слід зазначити, що значна частина цих документів вводиться до наукового обігу вперше.

Основну джерельну базу дослідження склали архівні документи центральних органів влади. Зокрема, значна частина архівних матеріалів з теми дисертації зберігається у фондах ЦДАВО України: “Рада народних міністрів Української Народної Республіки Київ, Кам’янець-Подільський; Тарнів (Польща)” (Ф.1065); “Українська Центральна Рада” (Ф. 1115); “Канцелярія Директорії Української Народної Республіки Київ, Кам’янець-Подільський” (Ф. 1429); “Міністерство закордонних справ Української Держави Київ” (Ф. 3766); “Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки Київ, Кам’янець-Подільський, Вінниця; м. Тарнів (Польща)” (Ф. 3696). У цих фондах зберігається основна інформація, яка зосереджена в неопублікованих листах з Канцелярії Директорії, РНМ та МЗС УНР, наказах про призначення та звільнення членів дипломатичної місії в Празі, звітах УНДМ у Празі та розпорядженнях МЗС,

протоколах нарад голів дипломатичних місій УНР за кордоном, в яких брав участь Голова місії М. Славинський, оглядах міжнародної ситуації. Ці документи дають змогу проаналізувати процес встановлення та налагодження дипломатичних відносин України з сусідніми державами (Донською республікою, мирні переговори з РСФРР та відкриття УНДМ в Празі), оцінити особистий внесок М. Славинського у вирішенні цих завдань. Крім того, згадувані матеріали дали можливість охарактеризувати склад, структуру та діяльність дипломатичного представництва УНР у Празі протягом січня 1919 р. – квітня 1923 р.

Документи закордонних дипломатичних представництв УНР також зберігаються у фондах цього архіву: “Надзвичайна дипломатична місія Української Народної Республіки в Чехо-Словаччині Прага” (Ф.3519); “Посольство Української Народної Республіки в Австрії Відень” (Ф. 3581); “Український військовий табір в м. Йозефові” (Чехословаччина) (Ф. 3521). Ці фонди включають звіти про роботу місії УНР в Празі, зосереджують дані про склад представництва та кадрові перестановки в ньому, звіти про грошові витрати, листування між місіями, подають огляди політичної ситуації. Зауважимо, що аналіз наявних джерел дав змогу висвітлити результати діяльності УНДМ в Празі, зокрема, охарактеризувати головні напрямки роботи цього представництва щодо питання налагодження економічних, політичних та культурних зв’язків між Україною та ЧСР, прослідкувати діяльність інформаційно-видавничого відділу дипломатичної місії. Важливу інформацію надають також звіти про функціонування військово-санітарної місії УНР в Празі.

Період діяльності М. Славинського в еміграції (1923-1945 рр.), його громадсько-політична та культурно-освітня робота відображена матеріалами ЦДАВО України, що зберігаються у фондах “Українська господарська академія в м. Подебрадах” (Ф. 3795), “Товариство прихильників Української господарської академії в м. Подебрадах” (Ф. 3796), “Спілка професорів Української господарської академії в м. Подебрадах” (Ф. 3797), “Український педагогічний інститут імені М. Драгоманова в м. Празі” (Ф. 3972), “Українська бібліотека

ім. С. Петлюри у м. Парижі” (Ф. 4362), “Українське історико-філологічне товариство в м. Празі” (ф. 4372) та “Український республікансько-демократичний клуб у м. Празі” (Ф. 4376). Фонд 4465 ЦДАВО України “Документи і матеріали українських емігрантських установ, організацій та різних осіб (колекція)” містить друковані публіцистичні твори М. Славинського, які представлені численними машинописними статтями та рукописами.

Низка важливих документів про діяльність М. Славинського була залучена з особових фондів, які зберігаються в ЦДАВО України: “Шаповал М. Ю.” (Ф. 3563); “Шелухін С. П.” (Ф. 3695); “Приходько В. К.” (Ф. 3830); “Балаш М. І.” (Ф. 3863); “Білецький Л. Т.” (Ф. 3876); “Курах М. С.” (Ф. 4019).

Особові фонди подають значну кількість фактів для ґрунтовного аналізу участі М. Славинського у громадсько-політичному житті Російської імперії та України у дореволюційний період. Однак, дослідження епістолярної спадщини М. Славинського ускладнюється тим, що його листи зберігаються у різних архівосховищах України і представлені у численних особових фондах громадсько-політичних діячів, письменників, вчених, визначних лідерів національно-визвольного руху кінця ХІХ – початку ХХ ст.

В дисертації використано матеріали фонду-колекції документів “Український музей в Празі” (Ф.269) ЦДАГО України. За даними С. Литвина, у ньому представлено понад 1 600 справ [319, с. 29, 36, 545]. Через незадовільний стан згаданого фонду на загал виставлений для опрацювання лише його перший опис: “Документи і матеріали українських організацій, союзів, спілок, товариств і громад на еміграції (1905-1948 рр.)”. Наявні інформаційно-довідкові матеріали першого опису по темі дисертації дають змогу прослідкувати за ходом проведення зборів та вечорів пам’яті в УРДК, УІФТ. У них містяться тези доповідей, програми, оголошення, листування, списки присутніх. У цьому описі також зберігаються відомості про діяльність ТПУГА, СПУГА, Союзу українських журналістів та письменників на чужині, УТПК, Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі.

Широке коло архівних джерел зберігається у ЦДІАК та представлене фондом “Канцелярія київського окремого цензора 1865-1906 рр.” (Ф. 294) і фондом “Київський тимчасовий комітет у справах преси 1906-1917 рр.” (Ф. 295), де вміщено відомості про журналістську роботу М. Славинського у Києві в 1906 році. У дисертаційній роботі використано також документи особового фонду “Грушевські – історики та філологи” (Ф. 1235). Цей фонд містить листування М. Славинського з М. Грушевським, що дозволяє глибше проаналізувати суспільно-політичну діяльність М. Славинського в українських громадах на різних етапах його життя та розкриває чимало невідомих сторінок, пов’язаних з його видавничо-публіцистичною діяльністю у Петербурзі і Одесі, що не знайшло висвітлення в інших архівах. Так, у згадуваному фонді налічується 27 листів і 3 телеграми М. Славинського до М. Грушевського.

Найбільш змістовна, донедавна здебільшого недоступна інформація про М. Славинського знаходиться у фонді відомчого архіву ГДА СБУ (м. Київ) – “Фонд кримінальних справ на осіб, знятих з оперативного обліку в органах МВС України” (Ф.6). У ньому міститься слідча справа по звинуваченню М. Славинського, із свідченнями, які він давав, перебуваючи у Лук’янівській в’язниці з 8 серпня по 23 листопада 1945 р. Загалом же документи архіву ГДА СБУ доповнюють матеріали, що зберігаються у ЦДАВО України, ЦДАГО України та ЦДІАК.

Важливими для дослідження теми є архівні документи місцевих органів влади. Зокрема, цінний матеріал про видавничу, редакторську діяльність М. Славинського зберігається і у фондах ДАКО: “Киевский гражданський губернатор” (Ф. 2), “Прокурор Киевского окружного суда г. Киев” (Ф. 183). На жаль, досі недоступний фонд 183, який містить відомості про редакторсько-видавничу діяльність М. Славинського у Києві в часи революційних подій 1905-1906 рр. та намагання цензорів обмежити й заборонити його публіцистичну діяльність.

Для більш детального розкриття досліджуваної теми та всебічного висвітлення дитинства і юнацьких років М. Славинського важливими є матеріали,

що містяться в фондах Державного архіву міста Києва: “Київський університет м. Київ 1834-1920” (Ф. 16), “Київська 2-а чоловіча гімназія” (Ф. 81). Наявні архівні джерела зберігають інформацію про навчання М. Славинського в київській 2-й чоловічій гімназії (1878-1886 рр.), Київському університеті св. Володимира на юридичному (1887-1891 рр.) та історико-філологічному факультетах (1891-1895 рр.).

Значний масив документальних матеріалів залучено із фондів ІР НБУВ ім. В. Вернадського, серед яких найбільш вагомими щодо досліджуваної проблеми виявилися документи фондів 40 – “М. Василенко”, 134 – “Коваленко Г.” та 244 – “П. Стебницький”, що висвітлюють петербурзький період діяльності М. Славинського. Статті, опубліковані в київських і петербурзьких газетах, та епістолярна спадщина М. Славинського представлені у фондах 1 – “Літературні матеріали” і 3 – “Листування”. Відомості про прийняття М. Славинського у дійсні члени Українського наукового товариства в 1914 р. містяться у фонді 10 – “Українське наукове товариство в Києві”.

Архівні документи про журналістсько-публіцистичну, літературно-перекладацьку діяльність М. Славинського є матеріали фондів ВР ІЛ НАНУ ім. Т. Шевченка. Зокрема, особисті фонди “Леся Українка” (Ф. 2), “І. Франко” (Ф. 3), “О. Кобилянська” (Ф. 14), “Олена Пчілка” (Ф. 28), “Х. Алчевська” (Ф. 36), “В. Лукич” (Ф. 61), “К. Паньківський” (Ф. 81) містять епістолярну спадщину діяча, його поезію та літературні переклади європейських класиків. У фонді 78 – “Літературно-науковий вісник” зберігаються перекладені М. Славинським твори німецьких та чеських поетів з примітками Олени Пчілки.

Таким чином, незважаючи на певний суб’єктивізм, неопубліковані джерела дозволяють відтворити картину становлення та розвитку громадсько-політичних та культурно-освітніх поглядів М. Славинського, показати вплив різних аспектів українського руху, які проходили в суспільстві, на його світогляд і зміст діяльності.

Для більш глибокого аналізу визначеної теми були використані також опубліковані джерела. На основі прийнятих у науковій практиці принципів класифікації опублікованих джерел умовно поділяємо їх на чотири групи:

1) законодавчі, офіційні урядові акти, накази, директиви, розпорядження і стенограми з'їздів, документи та описові матеріали [243, 379, 380]. З початком 90-х років ХХ ст. з'явилась значна кількість документальних збірників, представлених новими документами та матеріалами, щодо діяльності М. Славинського [340, 459, 463];

2) авторські твори М. Славинського [244, с. 228-229; 260, с. 465-469; 305; 310, с. 154; 389, с. 50; 410, с. 277-303; 412, с. 220-234; 414-416; 420, с. 382-395; 421, с. 6; 422; 423; 424, с. 357-359; 457, с. 755-782; 460, с. 371-374; 472, с. 416-430; 480];

3) до актуалізованих джерел також належать матеріали періодичних видань першої половини ХХ ст., які є важливим джерелом для відтворення не лише історії громадсько-політичної діяльності М. Славинського, а й загальнополітичної ситуації в країні. Наявну періодичну пресу можна поділити на дві підгрупи: видання, в яких діяч виступає як автор різного роду статей; часописи, в яких міститься інформація про його діяльність.

До першої підгрупи належать газети та журнали: “Киевлянинъ” [227], “Рада” [230] (Київ), “Зоря” [310] (Львів), “Приднепровский край” [222] (Катеринослав), “Южные записки” [386] (Одеса), “Биржевые ведомости” [224], “Вестник Европы” [403-406], “День” [215], “Мир Божий” [250], “Речь” [226], “Русские ведомости” [223], “Украинский вестник” [409] (Петербург), “Правда” [248], “Украинская жизнь” [413] (Москва) та інші, в яких публікувалися статті М. Славинського. Виступи та лекції М. Славинського на засіданнях УРДК вміщував тижневик “Тризуб”, що видавався у Парижі. Надзвичайно цікаві дані для вивчення дитячого та юнацького періоду життя М. Славинського містяться у його спогадах “Гортаючи сторінки життя”, надруковані в газеті “Америка” [229].

До другої підгрупи відносяться такі періодичні видання, як “Вечерние новости” [214], “Киевлянин” [237-240], “Кіевская Мысль” [232-236], “Народня

газета” [216], “Робітнича газета” [210-213] (Київ), “Наші дні” [220] (Львів), “Последние новости” [207; 464] (Париж), “Украинская жизнь” [280] (Петербург), “Гуртуймося = Hurtujmosja” [474-476], “Нова Україна” [208], “Український вістник” [417, 418], “Український тиждень” [295; 296] (Прага). Статті даної підгрупи дозволяють глибше зрозуміти напрями діяльності М. Славинського в еміграції. Зокрема, на сторінках цієї преси є чимало згадок про його співпрацю з емігрантськими установами та товариствами; участь у просвітницьких заходах та політичних акціях, що проводились не лише у ЧСР, а й у інших європейських країнах. Крім цього, ці видання публікували рецензії на його доповіді, виступи як члена УРДП та УРДК у Празі.

При написанні дисертації використовувались також матеріали періодичних видань української еміграції США, Франції, Німеччини, Чехословаччини (20-х – 70-х рр. ХХ ст.). Так, громадсько-політичну діяльність репрезентанта висвітлювали видання “Свобода” [219], “Голос сучасності” [231];

4) мемуари та епістолярна спадщина [242; 276; 285; 286; 311; 378; 392; 396; 481]. Епістолярна спадщина громадсько-політичних діячів значною мірою допомагає відтворити широке коло наукових та політичних інтересів М. Славинського, його суспільну діяльність. Так, на особливу увагу заслуговує науковий доробок В. Сімовича [399], що представлений у двох томах. Він є важливим джерелом для вивчення життя української еміграції в ЧСР.

Особливо цінною у дослідженні петербурзького періоду діяльності М. Славинського є фундаментальна праця О. Лотоцького “Сторінки минулого. Праці українського наукового інституту. Серія мемуарів” [328-330].

Таким чином, періодичні видання дають змогу вивчити ту атмосферу суспільного життя, в якій довелось працювати М. Славинському. Ці матеріали дозволяють більш об’єктивно проаналізувати й оцінити його діяльність. Однак анотована частина джерельної бази не може бути достатньою основою для висвітлення суспільно-політичної, наукової діяльності М. Славинського в Україні наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. та в еміграції у 20-х – 30-х рр. ХХ ст., оскільки опубліковані документи дають лише фрагментарну інформацію з даної проблеми.

Отже, запропоноване комплексне і критичне використання, співставлення та аналіз архівних матеріалів, друкованих джерел, опублікованих документів, періодичних видань і мемуарної літератури дало можливість дослідити життєвий шлях, громадсько-політичну позицію, державотворчу спрямованість та різноплановість наукових інтересів репрезентанта. Використання архівних матеріалів та опублікованих джерел сприяло оптимальному вивченню теми дисертаційного дослідження та введенню до наукового обігу невідомих та маловідомих фактів з життя і діяльності М. Славинського. Зазначена вище історіографічна та джерельна основа дозволили досягти основної мети дисертаційної роботи, вирішити поставлені наукові завдання, окреслити перспективні напрямки подальшого дослідження персоналії в історії України і української еміграції ХХ ст.

РОЗДІЛ 2

М. СЛАВИНСЬКИЙ У ДОРЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПЕРІОД

2.1. Громадсько-політична діяльність

Останнім часом дедалі більший інтерес у наукових колах та серед широкої громадськості викликає громадсько-політична діяльність окремих особистостей, які впродовж століть брали активну участь у процесах українського національного відродження кінця XIX – першої чверті XX століття та своєю діяльністю сприяли піднесенню національної самосвідомості українців. На увагу заслуговує громадсько-політична діяльність М. Славинського в дореволюційний період.

М. Славинський народився у селищі Ставище Таращанського повіту Київської губернії (тепер Ставище Київської області) 12 (24) серпня 1868 р. у заможній селянській родині. Хоча у документах Державного архіву м. Києва М. Славинський фігурує не лише як син селянина (ці дані зустрічаються у багатьох дослідженнях), але і як син священика [166, арк. 103 зв.]. Останнє твердження не відповідає дійсності і було спростоване у його спогадах, підтвердженням є і отримання М. Славинським у гімназії стипендії ім. М. Ломоносова, яку давали лише учням селянського походження. У метриці М. Славинського його стан зазначався: “Крестьянин-чиншевик из бывших однодворцев [421, с. 241]”*

Батько Антон Славинський і мати Марія (з роду Новицьких) були вихідцями з селян. Батько мав справжній хист садівника і працював у маєтку графині Браницької. Подружжя володіло власним садом площею півтора гектари, де А. Славинський успішно проводив селекційні дослідження. М. Славинський писав у своїх спогадах: “... садів у нас теж було скільки хочеш, – і великих біля палаців, і менших – біля кожної хати, – та й наш власний сад був непоганий [421, с. 202]”*

* Славинський М. А. Заховаю в серці Україну. Поезія, публіцистика, спогади / Славинський М. А. – К. : Юніверс, 2002. – 416 с.

* Славинський М. А. Заховаю в серці Україну. Поезія, публіцистика, спогади / Славинський М. А. – К. : Юніверс, 2002. – 416 с.

В родині Славинських серед шістьох дітей Максим був третьою за віком дитиною. Два брати М. Славинського Федір й Олександр закінчили залізничний інститут у Києві. Перший працював старшим інженером залізничного депо на станції Христинівка; другий очолював залізничну станцію у Старокостянтинові [421, с. 5].

Про себе М. Славинський у автобіографії писав: “Учився в ставищенській церковно-приходській школі, потім в Київській другій гімназії [114, арк. 1] ”*. До вступу у гімназію М. Славинський проживав у двоюрідного брата Д. Шермінського в Києві, дружина якого восени 1877 р. студювала юнака до вступу в гімназію.

12 серпня 1878 р. вступні іспити до Київської 2-ї чоловічої гімназії М. Славинський склав на “Відмінно” [421, с. 233]. Період навчання у гімназії тривав вісім років, з 1878 по 1886 рр. У списку гімназистів за 1879 р. М. Славинський значився як другокласник, стипендіат [169, арк. 109]. У гімназії М. Славинський вивчав дві іноземні мови: французьку та німецьку. Пізніше знання цих мов дозволило йому здійснювати переклади творів європейської класики українською мовою. Уроки образотворчого мистецтва викладав М. Славинському відомий український художник І. Сошенко [421, с. 245].

У восьмому класі Київської 2-ї чоловічої гімназії М. Славинському потрапляють до рук галицькі друковані видання: газета “Діло” та часопис “Зоря”, які вплинули на формування політичної та громадської свідомості учня.

Успішне закінчення гімназії у 1886 р. дало можливість М. Славинському продовжити навчання в Імператорському університеті св. Володимира у Києві. В автобіографії він згадує: “Учився в Київському університеті перейшовши два повні факультети: юридичний (1887-1891) та історико-філологічний – (1891-1895) де працював у професора Владімірсько-Буданова, та В. Б. Антоновича” [114, арк. 1]. Студював М. Славинський в університеті дев’ять років. Докладнішу згадку зустрічаємо у спогадах репрезентанта: “Студентом університету я був дуже довго,

* Славинський М.А. Заховаю в серці Україну. Поезія, публіцистика, спогади. – К.: Юніверс, 2002. – 416 с.

бо цілих десять літ, з них один рік на медичному факультеті та по чотири роки на юридичному й історично-філологічному факультетах [421, с. 309] ”*.

Провчившись на медичному факультеті один рік, М. Славинський перевівся на юридичний факультет, який закінчив у 1891 р. [166, арк. 103 зв; 302 зв.] Про навчання ж на медичному факультеті М. Славинський згадував: “... але між медиками був і я, що вже через рік від медицини втік, бо виявилось, що я зовсім не здатний до неї фізіологічно [421, с. 274] ”*. З 1891 по 1895 рр. він прослухав повний історико-філологічний курс [168, арк. 10 зв.; 167, арк. 55 зв.].

Під час навчання в університеті М. Славинський познайомився та потоваришував з М. Косачем, М. Грушевським. З останнім він співпрацював в процесі своєї громадсько-політичної та публіцистичної діяльності, а з М. Косачем наприкінці 80-х років ХІХ ст. заснував літературний гурток “Плеяда”.

Наступний період громадської роботи юнака пов’язаний з відомим хором гуртком, організованим видатним українським композитором М. Лисенком. Зокрема, у музеї ім. М. Лисенка у Києві збереглась картина, датована 10 квітням 1888 року, на якій зображено учасників хору, серед них – хорист М. Славинський.

Будучи студентом Київського університету, М. Славинський познайомився з лідерами “Київської Громади” – осередку українського громадсько-політичного життя м. Києва 80-х – початку 90-х років ХІХ ст. Членами даного об’єднання були відомі на той час суспільні діячі та науковці В. Антонович, Х. Вовк, М. Драгоманов, О. Кониський, М. Лисенко, І. Нечуй-Левицький, М. Старицький, П. Чубинський та інші.

На формування громадсько-політичних поглядів М. Славинського вплинули ідеї соціальної справедливості, пропаговані В. Антоновичем, та вироблена ним на цих засадах “самостійницька” політична орієнтація. Саме під наставництвом В. Антоновича М. Славинський ґрунтовно студіював історію України та

* Славинський М. А. Заховаю в серці Україну. Поезія, публіцистика, спогади / Славинський М. А. – К. : Юніверс, 2002. – 416 с.

* Славинський М. А. Заховаю в серці Україну. Поезія, публіцистика, спогади / Славинський М. А. – К. : Юніверс, 2002. – 416 с.

археологію. Зауважимо, що В. Антонович вважав М. Славинського своїм найкращим учнем і навіть дозволив йому мешкати у власному будинку та користуватися своєю бібліотекою. Під керівництвом В. Антоновича, М. Славинський написав першу історичну монографію “История княжества Полоцкого” та ще кілька досліджень з історії Володимир-Волинського та Галицького князівств, Литовського статуту і Магдебурзького права в Україні. На підставі опрацювання великої кількості архівних матеріалів, зібраних у Києві, Москві й Вільно (тепер Вільнюс), М. Славинський опублікував наукову роботу “Земельно-экономические отношения на Украине перед революцией Богдана Хмельницкого”, в якій охарактеризував та порівняв два види землекористування: польсько-феодалне кріпацтво й українське фермерське господарство [421, с. 6].

Популярності у наукових колах набула праця М. Славинського “Темный период в истории украинского возрождения (конец XVIII и начало XIX века)”, у якій він на основі літературних свідчень, археологічних даних, спогадів і переказів літніх людей висвітлив картину розселення українського народу, господарське освоєння нових земель, боротьбу селян із кріпацтвом [421, с. 6].

Неодноразово В. Антонович та М. Славинський їздили на археологічні розкопки по регіонах України та за кордон. Це сприяло глибшому пізнанню історії, побуту і культури українського народу та утвердженню громадсько-політичних переконань М. Славинського. У 1893 р. він разом з В. Антоновичем був учасником Віденського археологічного з’їзду. До речі, даний досвід в 30-х роках ХХ ст. дозволив М. Славинському як фахівцеві у галузі археології перекласти і відредагувати українською мовою працю Х. Вовка “Студії з української етнографії та антропології” [354, с. 177]. Саме обізнаність М. Славинського в різних галузях історії України, права, етнографії, археології та господарської діяльності дозволили йому займатися громадсько-політичною та дипломатичною роботою в період національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 рр.

Щодо своїх політичних поглядів, то М. Славинський у НКДБ (1945 р.) свідчив: “З 1888 р. я брав участь в так званих радикально-демократичних гуртках які об’єднувались навколо професора Київського університету Драгоманова (брат

Лесі Українки). Радикально-демократичні гуртки пізніше були змінені на Україні в “Російську демократичну партію” яка в 1917 р. отримала назву партія соціалістів-федералістів ... Моя практична діяльність [в радикально-демократичних гуртках] полягала в тому, що я увесь час працював над підтвердженням та виробленням ідеологічних принципів даної партії. За час перебування в складі партії я періодично входив в склад комітету партії” [171, арк. 13 зв., 15 зв.].

Пізніше, у 1934 році, на основі власного громадсько-політичного досвіду М. Славинський опублікував у ЧСР “Курс лекцій з історії України”, де висвітлив процес становлення провідних українських політичних партій. Зауважимо, що погляди М. Славинського щодо концепції розвитку політичної системи відрізнялися від усталених в тогочасній історіографії підходів. Так, він стверджував, що на з’їзді громад 1897 р. відбулося остаточне розмежування між “культурниками” на чолі з О. Кониським та “драгоманівцями” на чолі з М. Ковалевським. Останні були об’єднані у радикально-демократичних гуртках, які згодом реорганізувалися в Українську демократичну партію і Українську радикальну партію. Тоді як “культурники” підтримували зв’язки з галицькими народовцями, то “драгоманівці” – з галицькими радикалами. У 1899 р. молодші та найбільш активні члени обох угруповань виокремилися та утворили Револьюційну українську партію [423, с. 197].

Після закінчення університету М. Славинського мобілізували до армії. В автобіографії зустрічаємо інформацію про строкову службу: “В рр. 1895-1896 одбував військову службу” [114, арк. 1].

Демобілізувавшись М. Славинський переїжджає у м. Петербург та продовжує займатись громадською діяльністю. Його як відомого в інтелігентних колах діяча запрошували читати публічні лекції в Петербурзькому університеті на Вищих жіночих (Бестужевських) курсах. Тоді ж на історико-філологічному факультеті університету він познайомився із своєю майбутньою дружиною – студенткою М. Сосчиною, родом з Волинської губернії. Свій шлюб вони зареєстрували 30 червня 1899 р. [421, с. 8].

У 1904 р. громадсько-політична робота М. Славинського характеризувалась його участю у підготовці та виданні щотижневика “Южные записки” [386, с. 2] – друкованого органу всеросійського революційного об’єднання “Союз Освобождения” [252, с. 75].

Під час революційних подій 1905-1907 рр. М. Славинський очолив друкований орган української фракції I Державної Думи Росії “Украинский вестник”, у якому відстоював громадсько-політичні інтереси української громади в царській Росії. До речі, авторський колектив часопису склали найактивніші провідники українського громадсько-політичного та національного руху – М. Грушевський, Д. Багалій, Х. Вовк, М. Туган-Барановський, В. Доманицький, О. Лотоцький, О. Русов, П. Чижевський, Д. Дорошенко та ін. Останній влучно назвав цей журнал “українською трибуною на цілу Росію” [461, с. 128].

У свою чергу українські депутати I Державної Думи вимагали якнайшвидшого забезпечення національних прав українців у контексті перебудови всього державного ладу на принципах рівності народів Російської імперії та їх національно-територіальної автономії [297]. Ці положення української фракції у Думі були викладені в Декларації про автономію України, опублікованій М. Грушевським у статті “Наші вимоги” [272, с. 267-273]. М. Славинський, характеризуючи зміст Декларації, уточнив, що програмні її засади стали основою законопроекту про національні права, який передбачав запровадження федеративного устрою в Росії для оптимального і справедливого регулювання майбутніх національних відносин. Новий лад мав гарантувати політичну рівність громадянам незалежно від їх національності, право на створення національних установ, розвиток мови, літератури й культури [297].

Усі дискусійні моменти між членами української фракції у Думі оприлюднював “Украинский вестник”. Однак, початок наступу російського самодержавства ознаменувався розпуском I Державної Думи та згортанням свободи слова, що призвело до закриття “Украинского вестника” 7 вересня 1906 р.

Здобувши політичний досвід, у період виборчої кампанії до II Державної Думи у 1907 р. М. Славинський балотувався кандидатом від Волинської губернії

як представник від “прогресивного блоку” [164, арк. 21]. Його опонентом був В. Жаботинський (Зеєв), що представляв сіоністів. Їхня конкуренція завершилась тим, що В. Жаботинський зняв свою кандидатуру на користь М. Славинського, який мав більше шансів перемогти [470, с. 111]. Однак політичне об’єднання, що представляв М. Славинський під час виборів у 1907 році, не знайшло підтримки серед електорату Волинського краю, який проголосував за блок “Союз русского народа” [164, арк. 21]. Загалом, М. Славинський балотувався до I-IV Державної Дум Російської імперії по Новоград-Волинському повіту Волинської губернії [371, с. 557].

Після невдалої спроби у чергових виборах М. Славинський влаштувався працювати журналістом у Петербурзі. На сторінках журналу “Вестник Европы” він висловлював своє бачення проблем національних відносин як в західноєвропейських країнах, так і у царській Росії [348, с. 97]

Питання національних та політичних прав народів Російської імперії М. Славинський аргументував та відстоював під час роботи української секції Спілки слов’янських народів. У своїй доповіді: “Украинское культурное движение и его общегосударственное значение” він наголошував: “Велика держава має прогресувати не в кількісному, а в якісному відношенні, надаючи кожній національності можливість вкласти свою цеглину в загальне будівництво і створення культурних цінностей” [280, с. 100]. Водночас М. Славинський переконував слухачів секції у тому, що український рух не становив жодної небезпеки державній єдності Росії, оскільки у минулому український народ постійно прагнув до співжиття з Великоросією в єдиній державі. Доказом політичної лояльності українства була, на думку доповідача, невибагливість його вимог, а саме: запровадження у початкових школах навчання рідною мовою. Все ж, намагаючись бути об’єктивним, М. Славинський, стверджував, що “прогресивна” частина українського руху не містить і “зерна політичного сепаратизму”, цим самим побіжно визнаючи існування самостійницької течії в українстві [280, с. 100].

У 1911 р. М. Славинський познайомився з проф. Т. Масариком на прийомі в академіка О. Шахматова. Як згадував О. Лотоцький, на цьому прийомі вони "... познайомили слов'янського гостя, з становищем українських справ в Росії. М. Славинський представив йому фактичну структуру Росії, як вона виглядає з речової природи своєї... [329, с. 357] ”*. Доречі, це знайомство стане однією з причин призначення його у 1919 році головою НДМ у ЧСР.

Визнання громадськістю результатів роботи М. Славинського сприяло одноголосному обранню його 7 лютого 1914 р. членом організації академічного типу Українського наукового товариства у Києві [185, арк. 62]. Крім М. Славинського, його членами були В. Антонович, М. Василенко, Х. Вовк, Б. Грінченко, М. Грушевський, О. Шахматов, О. Штейнгель та інші [185, арк. 62]. Товариство організовувало публічні засідання з науковими доповідями в приміщенні Українського клубу в Києві та видавало праці переважно історичного та філологічного характеру.

Окремо слід виділити громадсько-політичну діяльність М. Славинського у Петербурзі. Це був один з найплідніших і найдинамічніших періодів діяльності М. Славинського, в рамках якого він успішно поєднав громадсько-політичну та публіцистично-видавничу діяльність. Суспільна робота М. Славинського в цей період була спрямована на консолідацію українства з метою відстоювання своїх національних та культурних прав у Російській імперії. Перебуваючи у Петербурзі, він входив до осередку місцевої громади ТУП – нелегального міжпартійного громадсько-політичного об'єднання. До його складу, крім М. Славинського, входили також відомі на той час суспільно-політичні діячі Ю. Гребінюк, О. Лотоцький, М. Могилянський, П. Стебницький та інші [302, с. 180; 293, с. 18].

Основними напрямками діяльності ТУП була громадсько-політична робота (створення “просвіт”, клубів, поширення видань), утворення блоків з іншими організаціями у відстоюванні політичних свобод, участь у виборах і роботі

* Лотоцький О. Сторінки минулого: у 3 т. / Олександр Лотоцький. – Варшава : Праці українського наукового інституту, 1932– . – (Серія мемуарів). Кн. 3. – Т. XII. – Ч. 2. – 1933. – 485 с.

Державної Думи, поширення кооперативного руху. ТУП виступало за проведення українізації шкільництва, запровадження української мови у середній школі, судочинстві, церковному житті. Політична програма ТУП зводилась до трьох основних вимог: парламентаризму, перебудови Російської держави на федеративних засадах, національно-територіальної автономії України.

Члени цієї організації проводили активні переговори з представниками російських демократичних кіл – конституційними демократами (кадетами), які виступали за перебудову Російської імперії на автономно-федеративних принципах. 24 березня 1914 р. було проведено нараду лідерів українського національного руху з представниками Конституційно-демократичної партії Росії (КДРП). Українську сторону представляли М. Грушевський, В. Вернадський, М. Василенко, М. Славинський [342; 371, с. 557]. Обговорювані питання, пов'язані з новими історичними реаліями, що назрівали у Російській імперії з наближенням світової війни, стосувалися проблем національно-територіальної автономії українських земель у складі Росії.

У свою чергу лідери кадетів переконували українських колег у неефективності боротьби за проголошення національно-територіальної автономії, адже, за словами П. Мілюкова, ні “необхідної сили управління.., ні організацій, які мали б досить повноважень здійснити автономію, ні навіть стихійної історичної необхідності...[не було] і важко ще сказати, – що дав би референдум, проведений на Україні” [342].

На згадуваній нараді свою активну позицію щодо національного питання українства відстоював М. Славинський. “Важко думати, – говорив він, – щоб шляхом простої еволюції країна встигла незабаром одержати всі ті блага, які знаходяться в програмі партії К.-Д., набагато вірогідніше, що доведеться пережити нову хвилю подій... У 1905 р. було досить загальних формул, але з тих пір багато що змінилося: у селі почалася побутова земельна революція; на околицях сильно зросли національні рухи...” [342].

Захищав інтереси українців М. Славинський і на засіданні Центрального комітету КДРП 30 березня 1914 року. Зокрема, перед кадетською фракцією він

озвучив нагальні проблеми українців, серед яких, в першу чергу, виділив репресії уряду під час святкування ювілею Т. Шевченка, переслідування учасників з'їзду учителів [371, с. 557].

Кінцевим результатом наради в Петербурзі була домовленість про підтримку партією і її парламентською фракцією в Думі української “програми-мінімум” в рамках “культурно-національного самовизначення”. Однак її реалізація з початком Першої світової війни припинилась.

М. Славинський як авторитетний діяч був причетний до організації деяких російських громадсько-політичних об'єднань. Зокрема, ще у 1915 р. він входив до петроградського об'єднання радикалів разом із М. Бернацьким, М. Горьким, К. Мацієвичем, С. Познером, Л. Штенбергом та іншими [371, с. 515], а у 1916 р. був одним із організаторів РРДП в Петербурзі спільно з М. Горьким, І. Лучицьким, А. Марголіним, К. Мацієвичем та іншими [371, с. 557]. Водночас М. Славинський входив до до складу Центрального комітету цієї партії, будучи заступником її голови [370, с. 294].

За спогадами О. Лотоцького, з 1915 р. по квітень 1917 р. у Петрограді відбувалися наради представників ТУП та російських ліберально-демократичних сил [327, с. 20]. Їх учасники прагнули сприяти формуванню серед російської громадськості “правильної думки” щодо “українського питання” [186, арк. 2]. Серед українських представників у нарадах брали участь Х. Вовк, О. Лотоцький, та П. Стебницький а серед російських – академіки В. Вернадський, Ф. Корш, О. Шахматов, голова петроградського комітету партії кадетів О. Корнілов та інші. На останніх засіданнях були присутні П. Мілюков [327, с. 19-20] та М. Славинський [186, арк. 2].

Як зауважує сучасний дослідник Я. Грицак, взимку 1915 р. – навесні 1916 р. у Петрограді відбулися зустрічі лідерів “національних груп” – українців, євреїв, поляків, фінів та ін., на одній із яких навіть прийняли вимогу повернути російські війська з Карпат. М. Славинський як активний учасник цих зустрічей запропонував створення комітету автономістів-федералістів з двома представниками від кожного національного руху, що прагнуть до автономії. До

певної міри ці петроградські зустрічі заклали основи політичних вимог українського руху у 1917 р. [270, с. 111].

Громада ГУП відстоювала інтереси українців Петрограда до середини 1917 року, впливаючи на політичні процеси, які відбувались у Російській імперії, що суттєво позначалося на розвиток українського національного руху.

У зв'язку з Першою світовою війною М. Славинський з 1915 по 1917 рр. був знову мобілізований у царську армію [171, арк. 90]. У такий спосіб царський уряд сподівався обмежити суспільний вплив провідного українського громадського діяча національно-визвольного руху.

Підсумовуючи дослідження основних етапів громадсько-політичної діяльності М. Славинського, його ролі та місця у становленні та розвитку українського визвольного руху в дореволюційний період, слід констатувати:

- значний вплив на формування національної свідомості, громадянських поглядів М. Славинського здійснили виховання й освіта у Київській 2-й чоловічій гімназії, навчання на історико-філологічному та юридичному факультетах Київського університету св. Володимира. В свою чергу, постійна робота над собою та самоосвіта дозволили опанувати широкий спектр наукових знань з світової та української історії, політології, міжнаціональних відносин;

- коло суспільно-політичних інтересів М. Славинського обумовила його співпраця з науково-дослідними установами України, науковими часописами, а знайомство з такими провідними українськими та російськими громадсько-політичними діячами, як М. Грушевський, Х. Вовк, А. Кримський, М. Ковалевський, Ф. Корш, О. Шахматов та інші, відіграло визначну роль в його діяльності як члена громадських товариств Петрограду, що створювались з метою вирішення актуальних суспільно-політичних, культурно-просвітницьких завдань.

Разом з тим, активізація громадсько-політичної діяльності М. Славинського значною мірою була пов'язана з внутрішньополітичною ситуацією в Україні та його участю в українському національному русі. Він був провідним діячем низки політичних організацій, активно виступав проти репресивних заходів царської адміністрації, спрямованих на ліквідацію українських культурно-освітніх

товариств та заборону українського слова. Суспільна діяльність М. Славинського була спрямовувана на зміцнення підвалин національно-визвольного руху в Україні наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.

2.2. Літературно-публіцистична діяльність

Наприкінці 80-х років XIX ст. беруть свій початок перші журналістські та літературні розвідки М. Славинського.

Будучи студентом історико-філологічного факультету Київського університету (1891-1895 рр.), він брав активну участь у роботі популярного на той час словниково-літературного гуртка. Одним із основних завдань гуртка був пошук та запис української лексики розмовної й літературної мови для видавництва словника, ініційованого національно-культурним товариством “Стара Громада”. Серед його членів були відомі суспільні та культурні діячі В. Антонович, М. Лисенко, І. Нечуй-Левицький, М. Старицький, П. Чубинський та інші. “Громадівці” ініціювали серед національно-свідомої молоді пошук у літературних творах, збірниках народних оповідань, казках, піснях, переказах і думках слів для словника розмовної й літературної української мови.

Майже десятирічна копітка робота словникового гурткового об’єднання, очолюваного Г. Житецьким, дозволила зібрати ґрунтовний матеріал. Як згадував М. Славинський: “Гуртки ті працювали з десятків літ і назбирали колосальний для того часу матеріал, що пізніше був видрукуваний редакцією часопису “Киевской старины” як словник під редакцією Б. Грінченка [421, с. 324] ”*. “Словар української мови”, як його тоді називали, став важливим внеском молодих гуртківців в розвиток української філології та отримав високу оцінку Російської академії наук у Петербурзі.

Словникова група, до якої входив М. Славинський, опрацьовувала збірку творів Т. Шевченка “Кобзар”. Особисто М. Славинський мав завдання вибрати всі слова з книги, що починались з літери “С”.

Робота у цьому гуртку вплинула на світогляд М. Славинського та відіграла помітну роль у його наступній перекладацькій діяльності. Гуртківці опрацьовували не лише численні видання “Кобзаря”, що були дозволені

* Славинський М. А. Заховаю в серці Україну. Поезія, публіцистика, спогади / Славинський М. А. – К. : Юніверс, 2002. – 416 с.

російською цензурою, а й повне, як на той час, видання творів Т. Шевченка, надруковане у Празі під редакцією Х. Вовка і О. Русова. Зі студентських років, зацікавившись особистістю та творчістю Т. Шевченка, М. Славинський все життя працював над цією тематикою – читав лекції, популяризував творчість, перекладав поезію Кобзаря російською, писав статті про нього. Так, у 1901 р. з нагоди 40-ї річниці смерті поета у газеті “Приднепровский край” було надруковано статтю репрезентанта: “Памяти Т. Шевченко” [339, с. 422; 485, с. 174]. Дещо пізніше вийшла рецензія на книгу перекладів С. Дремцова “Т.Г. Шевченко Мотивы поэзии”, яку М. Славинський опублікував у газеті “Мир Божий” у 1903 р. [250, с. 59-61].

У 1911 р. під загальною редакцією М. Славинського був опублікований в Санкт-Петербурзі збірник творів Т. Шевченка “Кобзарь”, перекладений російською мовою [482]. Ці переклади умовно можна поділити на дві групи: перша – 41 п’єса, перекладена раніше різними авторами; друга – 154 п’єси, переклад яких здійснили А. Колтоновський (43 п’єси) і М. Славинський (111 п’єс) [482, с. 4]. Вступний біографічний нарис про Т. Шевченка під назвою: “Муза народной жизни” (авторський заголовок “Тарас Шевченко”) також належить М. Славинському.

У цьому виданні, щоправда цензурованому, Т. Шевченко був репрезентований докладніше за всі попередні переклади: 195 п’єс із загальних 218 творів (неперекладеними були 8 “подражаній” і перекладних п’єс, 1 варіант поеми “Максимова криниця” та ще 14 оригінальних поезій) [482, с. 3]. Видрукований “Кобзарь” став однією з визначних робіт літературознавця й перекладача, який вперше запропонував російському читачеві всебічне і повне видання класика української літератури.

Переклади творів Т. Шевченка російською мовою М. Славинським дали змогу М. Лисенку покласти на музику поезію Кобзаря. Пісні для сопрано М. Лисенка “Музика до Кобзаря”, зокрема вірші “Якби мені, мамо, намисто”; “Не тополю високою”, “Якби мені, черевички”, “Ой я свого чоловіка в дорогу

послала”, “Княжна”, “Чи ми ще зійдемося знову?”, були взяті з російських перекладів М. Славинського [381, с. 266-268, 272].

З нагоди 50-ї річниці смерті Кобзаря на засіданні Російської академії наук у Санкт-Петербурзі 27 лютого 1911 р. М. Славинський виголосив доповідь “Шевченко как фактор украинской национальности” [225, с. 2; 114, арк. 2], а 8 березня 1911 р. він на урочистому зібранні Всеросійського літературного товариства у Санкт-Петербурзі оприлюднив українською мовою промову “Тарас Шевченко”, яку пізніше опублікував у київському часописі “Рада” [230, с. 3].

Отже, діяльність М. Славинського, спрямована на висвітлення та популяризацію творчості Т. Шевченка, проводилась як серед українських, так і російських читачів.

Своєрідну “поетичну школу” М. Славинський пройшов на зібраннях київських літературознавчих об’єднань (гуртків), що сприяло його долученню до когорти молодих тогочасних поетів. Одним з перших був гурток, очолюваний молодим поетом В. Самійленком, членами якого були Б. Грінченко, В. Боровик, В. Залозний, М. Кононенко. У роботі саме цього об’єднання М. Славинський як літератор брав участь близько трьох років, тоді ж опублікував свої перші вірші [310, с. 154].

Помітних творчих успіхів молодий перекладач досяг, будучи членом літературного товариства “Плеяда” (інші назви – “Література”, “Молода Література”, “Літературна громада”, “Плеяда молодих українських літераторів”), що було своєрідною школою літературної та перекладацької майстерності 80-х – 90-х років XIX ст.

Об’єднання було створене у 1888 році з метою збереження і розвитку української мови, культури та ознайомлення молоді Києва з європейською творчістю та заохочення її до перекладу поезії і прози світових майстрів під проводом О.П. Косач (Олени Пчілки), М. Лисенка, М. Старицького.

Листуючись з Оленою Пчілкою, М. Славинський писав: “Можна з Вами не згоджуватись в усіх думках, можна навіть боротись з Вашим світоглядом, але не можна не шанувати Вас за той священний вогонь любові до рідного краю й

народу, що завше горів у Вас, горить і досі. І більше скажу: зустрівшись з Вами, не можна не запалитись од Вас тим вогнем і не понести з собою у дальше життя своє хоть маленьку його іскру” [202, арк. 2].

О.П. Косач-Кривинюк, згадуючи перших членів “Плеяди”, писала: “Їх гурток (Леся, Міша, Максим Славінський, Віталій Боровик й Володимир Самійленко) прозвано Плеядою молодих письменників або просто “Плеядою”. Пізніше до цього гуртка приєднуються ще деякі люди (Одарка Романова, Іван Стешенко, Мусій Кононенко) і його частіше звали тоді “Література” [308, с. 102]*. На її зібраннях обговорювалися питання розвитку української літератури, влаштовувалися літературні вечори. Також члени даного об’єднання перекладали українською мовою твори зарубіжних письменників, зокрема Леся Українка (Л.П. Косач) і М. Славінський переклали твори Г. Гейне, Й.-В. Гете і А. Данте, В. Самійленко – першотвори Ж.-Б. Мольєра і П.-Ж. Беранже. Про це у своїх спогадах М. Славінський писав: “Праця між молоддю була, за спільною згодою, досить точно розподілена, а саме так: на долю Лесі Українки й на мою випали німецькі поети, за французькі взявся Самійленко. Людмила Старицька виговорила собі право вибирати з німецьких і французьких. О’Конор, як нібито ірландка, – перебрала англійців, а Стешенко вгризся до Шиллера. Не знайшлось лише нікого на італійську мову, хоч ми й дуже намовляли до того Самійленка, який признався, що він трохи по-італійськи читає [421, с. 338]**”.

Про плеядівців залишив спогади і В. Самійленко: “Відвідували ці зібрання, звичайно, всі з молодих письменників, хто на той час перебував у Києві: Леся Українка, Сергій Шелухин, Одарка Романова, Максим Славінський, Михайло Обачний (Косач), Людмила Старицька, часом і Олена Пчілка й кілька інших [396, с. 528] ”*.

* Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / Ольга Косач-Кривинюк. – Нью-Йорк : Вид-во Вільної Академії Наук у США, 1970. – 923 с.

* Славінський М. А. Заховаю в серці Україну. Поезія, публіцистика, спогади / Славінський М. А. – К. : Юніверс, 2002. – 416 с.

* Самійленко В. І. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади / Самійленко В. І. – К. : Наукова думка, 1990. – 608 с.

Учасники “Плеяди” обговорювали питання розвитку української літератури, влаштовували літературні вечори, перекладали українською мовою твори зарубіжних письменників. Зібрання гуртківців у визначені дні відбувалося в київських помешканнях трьох відомих українських сімей: Старицьких, Лисенків, молодших Косачів, а також Грінченків, Кониських і Чикаленків. У своїх спогадах О. Лотоцький згадував: “Ся молодь була в близькому зв’язку з тодішніми літературними салонами – у родин Старицьких, Косачів, Лисенків. Сі салони були літературною школою, де виступали і вправлялися нові літературні сили – Л.М. Старицька, Л.П. Косач (Леся Українка) та її сестра О.П. (Олеся Зірка), Одарка Романова, В.О. О’Коннор (після дружина проф. О.В. Вілінського), а з студентства М.А. Славинський та І.М. Стешенко [328, с. 212]”^{*}.

Як пізніше писав С. Єфремов: “Біля Лесі Українки знов же гуртується громадка письменників з такою ж, якщо можна сказати, розчахнутою душею, яких то тягне до табору борців за рідний край, то перемагає нахил до чистої лірики, до співів на теми особистого щастя або недолі. Сюди можна зачислити Максима Славинського, Одарку Романову, В. О’Коннор-Вілінську... [291, с. 527]”^{*}.

Члени “Плеяди” підтримували літературно-громадські зв’язки з М. Коцюбинським, М. Лисенком, М. Павликом, І. Франком та іншими.

Учасниками “Плеяди” було підготовлено до друку три літературні збірки “Весна”, “Десна” і “Спілка”, видання яких було заборонено царською цензурою.

У середині 1893 р. товариство молодих літераторів “Плеяда” припинило свою діяльність. Проте здобутий досвід поетичної та перекладацької діяльності М. Славинського в “Плеяді” сприяв подальшому пропагуванню творчості європейських класиків та усвідомленню національних надбань.

Що стосується знайомства і подальшої співпраці з Лесею Українкою, то вперше М. Славинський зустрівся з нею влітку 1886 р. в садибі Косачів у

^{*} Лотоцький О. Сторінки минулого: у 3 т. / Олександр Лотоцький. – Варшава : Праці українського наукового інституту, 1932– . – (Серія мемуарів). Кн. 2. – Т. VI. – Ч. 1. – 1932. – 288 с.

^{*} Єфремов С. О. Історія українського письменства / С. О. Єфремов. – К. : Femina, 1995. – 688 с.

с. Колодязному. Про цю зустріч згадував батько поетеси П. Косач у листі до Драгоманових: “В 1886 р. Леся познайомилась з М.А. Славінським, що приїздив до свого знайомого Пільчикова на півстанцію Любитівку, де той служив дорожнім майстром, і Пільчиков познайомив його в Колодязному з Косачами [308, с. 62]”^{*}.

В цей час у періодиці, альманахах та збірниках, зокрема, у “Зорі” та “Житті і слові”, з’являються перші оригінальні поезії і переклади М. Славинського, які друкуються переважно під псевдонімом – Максим Стависький [305, с. 103]. У “Зорі” 1888 р. було опубліковано поетичні переклади творів Г. Гейне, а саме: “Коли тебе кине дружина...” і “Як в воді доби нічної...” під псевдонімом “С. Лавінський” [269, с. 153].

Друкуючись у часописах, М. Славинський підписувався різними псевдонімами: М. Головатий, Лавінська, пан Максим, Пілад, М. Стависький, М. Ставинський, Соловінська, С. Лавінський.

Про переклади М. Славинським творів Г. Гейне та щодо його псевдонімів зауважив Осип Маковей: “В “Зорі” 1888, 1890 р. і в “Календарі Просвіти” подав С. Лавінський і М. Головатий кілька перекладів з Гайного. А що ті переклади по докладнім розсліду показались тими самими, що й у виданню О. Пчілки, де підписані М. Славинським, то видно з того, що Лавінський, Головатий і Стависький – се оден письменник” [333, с. 395].

Перший з псевдонімів М. Славинського “Головатий” був категорично відхилений Лесею Українкою, так як на західноукраїнських землях, де планували опублікувати збірку (в царській Росії україномовні видання перебували під заборонаю), він сприймався, анекдотично, втрачаючи своє основне значення – розумний, і набував відтінку – великоголовий [421, с. 386]. В одному з листів О. Косач до сина М. Обачного від 5 лютого 1891 р. також висловлювала своє негативне ставлення до використання М. Славинським псевдоніму “Головатий” [345, с. 69].

* Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / Ольга Косач-Кривинюк. – Нью-Йорк : Вид-во Вільної Академії Наук у США, 1970. – 923 с.

Згодом М. Славинський друкується під псевдонімами, які походять від назви селища, де народився сам автор (Ставище) – Ставинський і Стависький. Про ці псевдоніми О. Косач відгукнулася вже схвально, наголосивши, що їй особливо подобається псевдонім “Стависький” [313, с. 72].

Леся Українка та М. Славинський літературні переклади поезій Г. Гейне спочатку здійснювали поодинці. Загалом протягом 1888-1891 рр. Л. Косач вміщує в “Зорі” та збірці “Рідний Зільник” дев’ять перекладів його творів [269, с. 153]. Стільки ж перекладів поезій німецького класика вийшло друком до 1891 року і в “спільника” юної поетеси (так, зазвичай, Леся Українка називала М. Славинського) [269, с. 153].

Починаючи з 1890 р. Леся Українка та М. Славинський уже спільно, а не поодинці перекладали українською мовою першотвори Г. Гейне. Свій внесок у доробок перекладачів як критик їхньої творчості здійснив брат поетеси – М. Косач, який ще в 1885 р. переклав разом з Лесею два оповідання з “Вечеров на хуторі близ Диканьки” М. Гоголя [269, с. 153].

Перша спільна праця молодих літераторів була опублікована у Львові влітку 1892 р. друкарнею Товариства ім. Т. Шевченка в серії “Всесвітні твори”. На титульній сторінці видання зазначалось: “Книга пісень Генріха Гейне у перекладі Лесі Українки і Максима Стависького” [305, с. 1-103; 357, с. 3330].

У передмові до даного видання Олена Пчілка зазначила: “Скільки наших молодих літературних сил, зложивши літературну громадку, взяли думки подати на українській мові цілий ряд перекладів з славутніх світових авторів, вибіраючи до перекладання видатні їх твори. Першою працею сеї громадки працею зовсім виготовленою до друку, вийшла “книга пісень” Гейне, через що вона й уявляється на світ першою. Про високу вартість сих Гейнових творів нема що багато говорити, – вони мають всесвітню славу [309, с. 5]”*

Схвально відгукнувся також і М. Драгоманов у листі до Лесі Українки від 23 січня 1893 р., віддаючи належне копіткій роботі перекладачів: “Переклади з

* Костенко А. І. Леся Українка: Художньо-документальна біографія: / А. І. Костенко. – [2-ге вид., із змін. і доповн.]. – К. : Дніпро, 1985. – 393 с.

Гейне читаються легко – це вже багато – тільки досить далеко переложені. Особливо злість Гейне не вийшла, може через те, що Ви з С[тавиським] добрі люде [345, с. 101] ”*. В свою чергу Олена Пчілка з цього приводу наголосила: “Праця перекладання славетних авторів, великих майстерників, стилістів, – тяжка, дуже тяжка, бо потребує від перекладача великого знаття й власного чималого таланту, смаку, – не дармо бо славнозвісний перекладач Жуковський сказав, що “переводчик есть суперник автора” але й до сього питання, про всю вагу праці перекладання найкращих авторів, можна теж прикласти той девіз, який вибрали молоді перекладачі: *Fas et spera!* – Так, - роби і надійся!.. [309, с. 7]”*.

У збірці перекладів “Книга пісень Генріха Гейне” представлена не повністю, автори свідомо не включили до неї вірші, раніше перекладені українською мовою І. Франком, М. Старицьким і В. Шашкевичем. У критичній статті щодо згаданих перекладів першотворів Г. Гейне, О. Маковей зазначав: “Однак се не єсть ціла “книга пісень” німецького поета, а лише “Ліричні співанки” (*Lirisches Intermezzo*), “Поворот додому”, “Подорож до Гарца”, а на укінчане узятє “Увінчання” (“*Die Kvonnund*” із “Північного моря”)... Переклади Л. Косач і М. Славинського лірики Г. Гейне пронумеровані так, як у німецькому виданні. Всіх перекладів подали обоє 143[,] і з них Л. Українка – 92, а М. Стависький – 51. Лірична співанка під Ч. 55 = *Ich hab im Traum geweinet...* подана в двох перекладах, і Українки і Стависького” [334, с. 415]. Саме остання співанка не бралась до уваги Я. Гордоном при поданні загального числа перекладів віршів Лесі Українки та М. Славинського [269, с. 115].

На думку сучасних дослідників творчості Лесі Українки Р. Скорульської та Р. Харчук, М. Лисенко як пошановувач поезії Г. Гейне “замовив” літераторам перекласти вірші свого улюбленого німецького поета, в результаті чого були створені 12 солоспівів і 2 дуети [401, с. 83]. Ці композиції залишаються і донині найвищою вершиною української вокальної музики.

* Мороз М .О. Літопис життя і творчості Лесі Українки / Мороз М .О. – К. : Наукова думка, 1992. – С. 631.

* Костенко А. І. Леся Українка: Художньо-документальна біографія: / А. І. Костенко. – [2-ге вид., із змін. і доповн.]. – К. : Дніпро, 1985. – 393 с.

У своєму листі від 21 грудня 1893 р. М. Лисенко до В. Лукича писав: “В протязу літа написав музику до тексту Г[енріха] Гейне з “Книги пісень” в перекладі Лесі Українки й М. Ставицького. 1) “Коли настав чудовий май...”; 2) “Чого так поблідли ті очі ясні...”; 3) “З мого тяжкого суму...”; 4) “Не жаль мені...”; 5) “Всі люди кохана дурні...”; 6) “На личеньку у тебе цвіте весна красна...”; 7) дуєт “Коли розлучаються двоє...”; 8) балада “В розкішній красі таємничій...”; 9) “На півночі, на кручі, стоїть собі сосна...”; 10) “Тебе моя любко єдина...”; 11) “У мене був коханий рідний край [316, с. 232-233]”*

Забігаючи наперед, відзначимо, що співпраця М. Славинського та Лесі Українки була довготривалою. Зокрема, восени 1903 року у Львові виходить друга спільна книга перекладів Л. Косач й М. Славинського “Генріх Гейне. Атта Троль. Раткліф. Балади. Переклади Лесі Українки і Максима Славинського [480, с. 141; 191, арк. 18-57; 193, арк. 2-14; 194, арк. 68-74 зв.].

Плідна співпраця перекладачів завершилась наприкінці 1904 р., коли вони закінчили роботу над третьою спільною збіркою перекладів Г. Гейне, яку назвали “Ліричні співанки, поеми і балади” [161, арк. 28; 281, с. 66-67], однак авторам так і не вдалося її опублікувати.

Зауважимо, що один з перекладів Лесі Українки та М. Славинського – переспів Г. Гейне, що став текстом романсу М. Лисенка “Коли розлучаються двоє” – давно сприймається як народна пісня [401, с. 83]. А на думку дослідниці творчості Лесі Українки Алли Диби, саме переклади Лесі Українки й М. Славинського творчості Г. Гейне утвердили вживання в українській літературній мові слів: “завжди”, “палац”, “прийдешність”, “промінь”, “світоч”, “строкатий” [279, с. 102].

На розвиток українського літературного процесу наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. вплинули літературно-художні, літературно-критичні та літературно-наукові альманахи і збірники. В них публікувався надзвичайно різноманітний матеріал – художні твори, переклади, статті, наукові розвідки, рецензії тощо.

* Лисенко М. В. Листи / М. В. Лисенко. – К. : Мистецтво, 1964. – 533 с.

М. Славинський, маючи значний творчий доробок, друкувався в цілій низці українських літературних альманахів і збірників.

Так, наприкінці ХІХ ст. переклади творчості європейських класиків та власну поезію М. Славинський публікував у збірках: літературному збірнику В. Лукича “Рідний зільник”, що вийшов у Львові 1891 р. [388, с. 87-88], та у віршованій збірці “Степові квітки”, виданій Б. Грінченком 1899 р. [435, с. 14-15, 40-41].

Творчі доробки М. Славинського зустрічаємо і в літературному збірнику “На вічну пам’ять Котляревському”, що вийшов у 1904 р. [350, с. 241-242]; українському декламаторі “Розвага” за 1905 р. [389, с. 50, 387], 1906 р. [460, с. 371-374]; літературному альманасі “Терновий вінок” [443, с. 31-48]; збірнику перлів української поезії “Квіточка” [304, с. 29-30].

Грунтовні літературні антології серед відомої когорти літераторів та поетів, представлених Б. Грінченком, А. Кримським, Лесею Українкою, О. Пчілкою, І. Франком та іншими, гідне місце відвели й М. Славинському.

Так, до антології “Вік”, опублікованій у Києві в 1902 р., потрапили такі поетичні доробки М. Славинського: переклади ліричних співанок Г. Гейне “Коли розлучаються двоє ...”, “На личеньку у тебе цвіте весна ...”, “Злякалася квітонька лотос ...”, “Якби тільки квіточки знали ...”, “До темної землі схилилось ясне небо ...” та власний вірш “Еллін, раб молодий, задививсь на богиню кохання ...” [260, с. 465-469].

Оригінальні переклади М. Славинського увійшли також і до “Акордів” – антологічного видання поезії української лірики другої половини ХІХ ст. (1903 р.) [244, с. 228-229; 245, с. 234-235].

В свою чергу, поетична антологія “Українська муза” О. Коваленка у своєму восьмому випуску представила переклади М. Славинського ліричних співанок Г. Гейне “На личеньку у тебе ...”, “Злякалась квітонька лотос ...”, “Якби тільки квіточки знали ...”, “Гарну радоньку давали ...”, “У саду доби нічної ...”; та твору Й.-В. Гете з “Прометея” ІІІ дія – “Зевесе, заступи ...”, і власний вірш “П’яніть себе, чим хочете п’яніть ...” [457, с. 755-782].

Свідченням літературних здобутків М. Славинського стало опублікування у 1906 р. на сторінках авторитетного літературно-художнього збірника “Досвітні огні” серед поетичних і прозових творів українських письменників і його віршів та перекладів поезії Г. Гейне [287, с. 63, 293, 67-69]. Перевидання “Досвітніх огнів” у 1914 р. було доповнено віршем М. Славинського “Україні” [287, с. 118-119].

З 1899 р. М. Славинський почав займатись літературно-публіцистичною роботою. Вибравши своїм фахом журналістську справу, він публікувався переважно в російській пресі, зокрема, в петербурзьких часописах “Жизнь”, “Мир Божий” [250, с. 59-61].

У газету “Северный курьер” М. Славинський, як співредактор разом з В. Барятинським та К. Арабажином [371, с. 557], запрошував до співпраці відомих українських літераторів. Так, “Вельмишановний Іван Якович! – писав М. Славинський до Івана Франка у листі від 13 квітня 1900 року. – До сего листа мушу тільки додати з свого боку, що я з великою радістю почув, що моє власне бажання щоби Ваші твори ширилися на всіх мовах тепер справджується, що до російської мови; на інших мовах, я знаю, Ваших творів багато вже перекладено. Додаю знов і своє прохання, щоби Ви повірили тому, що ми всі сили покладемо на те, щоби з літературного і видавничого боку можна було зробити все. Щиро вітаю Вас і вашу шановну добродійку жінку. Чому Ви не пишете давно до “Северного Курьера”? Редакція чекає Ваші листи з кожною поштою. Щиро поважаючий Вас М.Славинський” [193, арк. 80].

Свої згадки про часопис “Северный курьер” залишив О. Лотоцький: “Се була найбільш поступова газета в столиці, і тому на неї завше звертало увагу “недремане око” адміністрації. Спершу допікали її штрафами, а врешті – щось менш як за два роки – і прикрили [329, с. 52] ”*.

* Лотоцький О. Сторінки минулого: у 3 т. / Олександр Лотоцький. – Варшава : Праці українського наукового інституту, 1932– . – (Серія мемуарів). Кн. 3. – Т. XII. – Ч. 2. – 1933. – 485 с.

У 1901 р. М. Славинського було адміністративно вислано з імперської столиці в Катеринослав, де він редагував прогресивну російськомовну газету “Приднепровский край”. У ній було опубліковано його статті: “Мысли о Гоголе”, “Памяти Шевченко” [339, с. 422; 485, с. 174]. Однак, у 1902 року місцева влада заборонила її діяльність за антиурядову пропаганду. У цьому ж році М. Славинський повернувся до Петербургу і почав співпрацювати з різними друкованими виданнями “Наша жизнь”, “Труд”, “Товарищ”.

У 1903 р. М. Славинський клопотався щодо видання історичних праць М. Грушевського. Зокрема, у листі до відомого історика від 16 лютого 1903 р. він зазначав, що мав розмову з представником видавництва “Знание” і обговорив умови друку книги “История Малоросии” [164, арк. 5]. У листі ж від 12 грудня 1903 р. М. Славинський повідомляв про домовленості щодо видавництва книги М. Грушевського “Очерки истории украинского народа” у видавництві Пирожкова [164, арк. 12].

Займався М. Славинський і літературознавчою роботою. Зокрема у листі до Олени Пчілки від 14 березня 1903 р. зустрічаємо: “Маю до Вас і велике прохання: дуже хочу і давно хочу написати критичний начерк під заголовком: “Леся Українка”, та не маю змоги тєє зробити. Були в мене книжки поезії Л[есі] У[країнки], та їх забрали “синемундирні”, і з того часу ніяк не можу їх достати. Чи не могли б Ви допомогти мені в цьому ділі? Щиро-щиро вдячний був би Вам за тєє. З щирим і великим поважанням М. Славинський” [279, с. 112-113; 200, арк. 2].

Визнання журналістського авторитету М. Славинського сприяло запрошенню його у 1904 р. до Одеси редагувати щотижневий журнал “Южные записки”, присвячений як загальним, так і регіональним проблемам [164, арк. 17]. Це видання було друкованим органом всеросійського революційного об’єднання “Союз Освобождения” [252, с. 75]. Його головними завданнями були захист прав особистості, сприяння розвитку громадської активності. М. Славинський, працюючи на посаді редактора журналу, піклувався про змістовне наповнення щотижневика, який крім зазначених вище завдань мав вивчати життя Півдня

Росії. У листі М. Славинського до І. Франка, датованого 6 квітня 1904 р., зустрічаємо: “Високоповажний Добродію, до редакції надіслали з Київа, що Ви нічого не мали б проти того, аби стати співробітником “Ю[жняя] З[аписки]”. Ви розумієте, з якою радістю я почув цю звістку. Але до діла, бо тут перш усього ділові умови. Редакція буде друкувати усе, що Ви їй надішлете, – звичайно, з оглядом на цензора, – але їй найбільш цікаво тепер статі про Галичину, не полемічні а загального порядку, де-б, як Ви то славно умієте, широкими рисами малювались картини культурного і політичного розвою сієї частки великої України. Може-б де-що і взагалі про Австрію – теж широкого бажано змісту” [192, арк. 207]. “Южные записки” вміщували, не без допомоги редактора, також вірші та новели Лесі Українки. Наприклад, у 1905 р в четвертому номері журналу було надруковано оповідання Лесі Українки “Мгновеньє” [312, с. 22-25].

Працюючи у Одесі, публіцист одночасно надсилав свої бібліографічні замітки у московський мистецько-літературний часопис “Правда” [248, с. 263-274]. Зауважимо, що перешкодою редакторській діяльності М. Славинського в Одесі стала російсько-японська війна. Військову службу у званні прапорщика колишній публіцист проходив на території України, спочатку в Старокостянтинові, потім у Києві. З цього приводу Леся Українка в листі до сестри Ольги від 22 листопада 1904 р. повідомляла: “Не повезло мені з журналом М. Славинського. Хотіла там писати і дещо дала, і воно прийняте до друку, аж тут потребували М. Славинського до війська, і він вже не редактор, а прапорщик піхоти в Старокостянтинові... Не приношу я щастя редакторам [314, с. 120]”*.

Під час проходження служби М. Славинський писав для української щоденної газети “Громадське Слово” (“Громадська Думка”), засновниками якої були В. Смиренко, В. Леонтович та Є. Чикаленко. Під час дискусійних нарад редакційного комітету щодо змістовного наповнення видання, одна його частина, очолювана Б. Грінченком, відстоювала видання “газети для інтелігенції”, інша, яку підтримував Є. Чикаленко, – “газети для народу”. “Мене дуже енергійно

* Леся Українка. Зібрання творів: в 12 т. / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1975– . – Т.11: Листи (1898-1902). – 1978. – 487 с.

підтримував, – згадував Є. Чикаленко, – М. Славинський, який тоді відбував військову службу в Києві і брав участь у наших нарадах [481, с. 304]”*

Суспільно-політичне життя в царській Росії, лібералізоване імператорським маніфестом від 17 жовтня 1905 р., характеризувалось активізацією національно-свідомої української інтелігенції. Перебуваючи в Києві, М. Славинський не залишився осторонь суспільно-політичних подій, а лібералізація цензури сприяла його активній публіцистичній, редакторській діяльності. Вже 4 березня 1906 р. М. Славинський стає редактором-видавцем відновленої газети “Русская мысль” [411] та відповідальним редактором щоденної суспільно-політичної газети “Кіевская Жизнь”, пізніше “Свободная Мысль” [159, арк. 3].

Революційний рух, який охопив Росію у 1905 р., дав можливість українській громадсько-політичній еліті знову винести на порядок денний перед російським урядом питання щодо національних та культурних прав українців, територіальної автономії як безпосередньо, так і через суспільно-політичні видання.

В період діяльності I Державної Думи Росії (травень-вересень 1906 р.) М. Славинський очолював “Украинский вестник”, який був друкованим органом української парламентської фракції. На першій сторінці журналу зазначалось: “Украинский Вестник” – виходить щотижня, під редакцією М.А. Славинського і при найближчій участі професора М.С. Грушевського, професора Д.Н. Овсянико-Куліковського і О. Русова” [385, с. 1].

Про редакційну колегію “Украинского вестника” згадував О. Лотоцький: “...яко видавець підписувалась моя дружина, а редактором був М.А. Славинський, секретарем Д. Дорошенко [330, с. 176]”*. Авторський колектив “української трибуни на цілу Росію”[461, с. 128], склали учасники українського національного руху. Як зауважував український вчений, культурний і громадський діяч В. Сімович: “Журнал, довкола якого Славинський згуртував

* Чикаленко Є. Спогади (1861–1907): Документально-художнє видання / Передм. Валерій Шевчук / Євген Чикаленко. – К. : Темпора, 2003. – 416 с.

* Лотоцький О. Сторінки минулого: у 3 т. / Олександр Лотоцький. – Варшава : Праці українського наукового інституту, 1932– . – (Серія мемуарів). Кн. 4. – Т. XXI. – Ч. 3. – 1934. – 396 с.

найвизначніших тодішніх українців Наддніпрянщини, як ось: О. Лотоцький, В. Доманицький, Д. Дорошенко, М. Туган-Барановський ..., Хв. Вовк, і ін., з Галичини – Ів. Франка, В. Гнатюка, ... – мав на той час дуже велику вагу [399, с. 582] ”*.

Свідченням значимості та популярності журналу, що висвітлював діяльність українського депутатського корпусу, був досить великий наклад першого номера в кількості 10 000 примірників [203, арк. 2]. Фінансування журналу здійснювали українська громада Петербурга і редактор російської газети “Страна” М. Ковалевський. Перший номер часопису вийшов 21 травня 1906 р., а за неповних п’ять місяців роботи Думи було видано 14 випусків [292, с. 227]. Новий часопис об’єднав і консолідував як російськомовних, так і україномовних українців, а також росіян – прихильників українського руху в Росії.

У першому номері журналу “Украинский вестник” було вміщено статтю М. Славинського під красномовною назвою “Імперія народів”, у якій автор, розкриваючи суть державної російської політики “централізму” і “обрусіння”, зазначав, що Російська держава роками докладала безліч зусиль, щоб “стерти всілякі національні різниці, територіальні утворення та явити світові величезне видовище народу одного племені, нероздільного, такого, що говорить однією мовою, ходить до однієї церкви і визнає одну лише історичну традицію...” [409, с. 36].

У сьомому номері часопису була опублікована ще одна стаття досліджуваної персоналії “Законъ о національныхъ правахъ”, що висвітлювала погляди М. Славинського на політичну і національну свободу та містила пропозицією уряду в “... створенні спеціального закону про національні права, що мав би юридичну санкцію та імплементувався б до загальнодержавної конституції [408, с. 413].

* Сімович В. Праці: у 2 т. /[упоряд.: Людмила Олександрівна Ткач, Оксана Михайлівна Івасюк] / Василь Сімович. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2005– .– Т. 2: Літературознавство. Культура. – 2005. – 904 с.

Часопис оприлюднював проблеми українського етносу на всій території його проживання, охопивши українське населення в США, викривав національне гноблення, колонізаційну та русифікаторську політику царської влади, висвітлював репресії щодо учасників національно-визвольних змагань в Україні. Про радикальність журналу могли свідчити лише заголовки статей їх авторів, зокрема: М. Грушевського – “Украинский вопрос в России” [274, с. 54-61], “О зрелости и незрелости” [273, с. 207-208], “Наши требования” [272, с. 267-273], “Конец гетто” [275, с. 377-398], О. Лотоцького – “Илоты XX века” [326, с. 360-375]; А. Русова – “После роспуска Думы” [391, с. 623-624].

На жаль, у зв'язку із згоранням революційних подій та початком реакції імперського режиму 7 вересня 1906 р. із розпуском I Державної Думи самоликвідувався і “Украинский вестник”, а 14-й номер журналу став останнім. Проте, необхідно відзначити, що редагування “Украинского Вестника” було вагомим етапом публіцистичної діяльності М. Славинського. Вміло організоване редакційне управління дало змогу оперативно віднайти і заповнити власну нішу на ринку російськомовної періодики й увійти до тих авторитетних видань, які були популярні серед патріотично налаштованої української інтелігенції. А діяльність видання залишила помітний слід в історії української журналістики, особливо в становленні української друкованої періодики [461, с. 128-129].

Будучи фахівцем в галузі філології та маючи досвід перекладацької роботи, М. Славинський у 1905-1906 рр. брав участь у роботі II відділення комісії Імператорської академії наук, метою якої був переклад Євангелія українською мовою. Згадку про склад комісії зустрічаємо і в О. Лотоцького: “До академічної комісії, під головуванням Ф.Є. Корша та О.О. Шахматова, увійшли академік Ф.Ф. Фортунатов, П.К. Коковцев, та члени української колонії в Петербурзі Ф.К. Вовк, протоієрей А.К. Падалка, О.О. Русов, П.М. Саладилов, М.А. Славинський ... [329, с. 397; 264, с. 299]”*. У одній із своїх автобіографій про

* Лотоцький О. Сторінки минулого: у 3 т. / Олександр Лотоцький. – Варшава : Праці українського наукового інституту, 1932– . – (Серія мемуарів). Кн. 3. – Т. XII. – Ч. 2. – 1933. – 485 с.

роботу в комісії з перекладів святого письма М. Славинський писав: “Був членом комісії при Російській Академії Наук по редагуванню Четвероєвангелія на українській мові, виданого Російським Синодом” [114, арк. 2]. У лютому 1906 року в Москві було опубліковане україномовне “Євангелие від Матфея”. Як писав О. Лотоцький: “[...] Книжка та складає епоху і в нашому письменстві, і націоналізації нашого краю. Коли народ не має Святого Письма на своїй мові, доти не може твердо стояти його національна свідомість [329, с. 367] ”*. Відзначимо, що переклад, зроблений членами комісії, в тому числі і М. Славинським, до цього часу залишається найдосконалішим, а поява першого апробованого вищою церковною владою видання Євангелія українською мовою була однією з важливих віх в історії українського національного руху.

З 1907 р. публіцистична діяльність М. Славинського окреслювалась його перебуванням у Петербурзі. Вістря журналістсько-публіцистичної та редакторсько-видавничої роботи репрезентанта постійно було спрямоване, з одного боку, на пропаганду національної ідеї як у власне українському етнічному просторі, так і поза ним, а з іншого – на прищеплення національної свідомості якнайширшим верствам українського населення. Своєю видавничою, редакторською діяльністю М. Славинський сприяв піднесенню виховання нового покоління національносвідомої української інтелігенції та утвердженню основоположних компонентів формування національної ідеології.

Перебуваючи у Петербурзі, М. Славинський співпрацював з київськими часописами. У листі від 1908 р. М. Славинський звертався до знаного українського мецената, видавця київської газети “Рада” Є. Чикаленка: “Високоповажний Євгенію Харламовичу. Заскучав я по рідному слову і надумав писати до “Ради” свої “Дрібні листи”. Одного з тих листів і посилаю. Якби Ви захотіли давати їм місце на сторінках “Ради”, я був би щиро вдячним. Тоді я писав би їх час од часу й

* Лотоцький О. Сторінки минулого: у 3 т. / Олександр Лотоцький. – Варшава : Праці українського наукового інституту, 1932– . – (Серія мемуарів). Кн. 3. – Т. XII. – Ч. 2. – 1933. – 485 с.

надалі” [178, арк. 1, 279, с. 110]. У цій газеті виходили статті М. Славинського, що популяризували культурні надбання українського народу [230, с. 3].

Помітну сторінку в науково-публіцистичній діяльності М. Славинського відіграла співавторська робота над багатотомним ґрунтовним виданням “Проблемы политической культуры”, у якому досліджувались проблеми національного руху в царській Росії [164, арк. 25].

Перший том “Формы национального движения в соврменных государствах. Австро-Венгрия. Россия. Германия” вийшов друком у 1910 році та складався з трьох тематичних розділів, які висвітлювали стан та проблеми національних рухів у найбільших імперіях того часу і містили статистичну, політичну, економічну, культурну інформацію.

Для другого тематичного розділу “Росія. Фінляндія” М. Славинський підготував статтю щодо зародження та розвитку етнонаціональних процесів в Російській імперії “Национальная структура России и великоросы” [410, с. 277-303], запросивши до співпраці М. Грушевського з метою об’єктивного висвітлення дослідником українського і польського національних рухів. М. Грушевський подав дві свої статті “Политические моменты украинского национального движения” та “Поляки на Украине” для всебічного висвітлення даної проблеми в другому розділі [164, арк. 25-26].

Подальші дослідження питання національних відносин в царській Росії були представлені в публікації М. Славинського “Русская интеллигенция и национальный вопрос” у колективній роботі “Интеллигенция в России”. У своїй статті автор розмірковував над місцем та роллю інтелігенції у формуванні та забезпеченні національних прав населення [412, с. 220-234].

Творчою і результативною була 10-річна робота М. Славинського на посаді секретаря редакції петербурзького часопису “Вестник Европы” – “прогресивного журналу з історії, політики, літератури, заснованого М. Стасюлевічем в 1866 р.” [383, с. 1]. “Максим Антонович “все знав”, – згадував про М. Славинського у цьому журналі О. Шульгин, – і вражав самого [М.]Ковалевського коли робив поправки в його статті” [242, с. 3]. А у автобіографії М. Славинський уточнив:

“Роки 1909-1917 був разом з академіком Д. Овсяніко-Куліковським редактором історично-літературного відділу журналу “Вестник Европы” [114, арк. 2].

На сторінках цього видання М. Славинський висловлював власне бачення розвитку національних відносин в Російській імперії та західноєвропейських країнах [348, с. 97], робив огляд важливих суспільно-політичних подій у рубриці “Хроніка” [390, с. 870-873], публікував свої критичні замітки на нові книги того часу у рубриці “Літературний огляд” та рецензував матеріали про творчість Т. Шевченка, зокрема, “Твори Т. Шевченка з малюнками” В. Яковенка та “Малюнки Тараса Шевченка” [321, с. 385-388; 251, с. 166; 485, с. 237]. У 1910 р. у журналі було опубліковано статтю М. Славинського “Памяти Марии Конопницкой (1846-1910)”, з нагоди смерті польської письменниці, поетеси, видавця журналу “Swit” [406, с. 392-395], а в 1911 р. вийшло друком дослідження М. Славинського “Муза Шевченка и ее общественное служение”, приурочене роковинам смерті Т. Шевченка [404, с. 294-302]. Серпневий випуск журналу “Вестник Европы” за 1913 р. також розмістив публікацію репрезентанта, але вже про діяльність Лесі Українки [405, с. 414-417].

З нагоди столітнього ювілею Т. Шевченка М. Славинський, пропагуючи його творчість, написав декілька статей до російських часописів “Т.Г. Шевченко. 25-го февраля 1814 – 25 февраля 1914 ” [223, с. 2], “Шевченко и Библия”, [413, с. 32-38], “К юбилею Шевченка” [221], “Шевченковский юбилей” [224, с. 2], “Т.Г. Шевченко. 1814–25. II–1914 ” [407, с. 66-71], в яких подав нарис життя і творчості поета, проаналізував суспільно-політичні погляди і творчі зв’язки Кобзаря.

М. Славинський на сторінках журналу “Вестник Европы” також пропагував нові видання українських авторів. Так, у одинадцятому номері журналу за 1909 р. він здійснив оглядовий екскурс VII тому праць М. Грушевського “Історія України-Руси: Козацькі часи – до р. 1625” [320, с. 419-421], а у дев’ятому номері часопису за 1911 рік – С. Єфремова “Історія українського письменства” [322, с. 404-406].

Працюючи в цьому часописі, публіцист листувався з українським громадським діячем та видавцем К. Паньківським, запровадивши з ним обмін наукових та

публіцистичних досліджень між журналом та літературними товариствами Києва [206, арк. 1].

Крім роботи в згаданому “Вестнику Европы”, М. Славинський працював також у редакційній колегії тижневого часопису “Запросы жизни”, видавцями якого були М. Ковалевський та Р. Бланк [382, с. 897].

Про принципову позицію, самодостатність М. Славинського як публіциста згадував О. Лотоцький: “В російських журналістичних колах М. Славинський, навіть працюючи у виданнях суто російських, завше мав себе як українця, – не зрікаючись своїх українських поглядів та не маркуючи себе “малороссомъ”, як звичайно поступали його колеги, російські журналісти українського походження. Тому запрошеного його до участі туди, де потрібний був для якогось зовнішнього виступу голос українця, - чи в якомусь збірному виданні, чи на яких публичних зборах ... [329, с. 52] ”*.

Стосовно своєї національної приналежності М. Славинський зауважував у листі до Олени Пчілки від 28. квітня 1911 р.: “Я українець. І як Вам те відомо, українець не тільки через те, що в серці України вродився, а й через те, що нічим іншим я і не хочу бути!” [201, арк. 2 зв.]. Звідси основним мотивом публіцистичної роботи М. Славинського у петербурзьких виданнях було позиціонування Росії як багатонаціональної, багатокультурної “імперії народів”, у якій кожен етнос має право на самовизначення [329, с. 53].

З 1912 по 1917 рр. М. Славинський входив до редакторського колективу щомісячного російськомовного журналу “Украинская жизнь”, очолюваного С. Петлюрою. Він видавався за кошти української громади у Москві. “Метою журналу було служіння інтересам і потребам 30 мільйонного українського народу, і ознайомлення суспільства з українським національним рухом” [384, с. 124]. Відзначимо, що в умовах, коли незаангажовані пресові джерела були для українців недоступні, коли “український рух” опинився у важкій

* Лотоцький О. Сторінки минулого: у 3 т. / Олександр Лотоцький. – Варшава : Праці українського наукового інституту, 1932– . – (Серія мемуарів). Кн. 3. – Т. XII. – Ч. 2. – 1933. – 485 с.

психологічній атмосфері інформаційного вакууму, “Украинская жизнь” (нехай і російською мовою) відіграла важливу просвітницьку роль в житті української громади Москви.

Свої погляди щодо “національного питання” М. Славинський пропагував і у Москві. Так, 11 березня 1912 р. в українській секції Спілки слов’янських народів він виголосив промову на тему: “Українский культурний рух і його загальнодержавне значення”. У ній публіцист наголошував: “Не дивлячись на перешкоди українство буде йти поступальною ходою вперед. Велика держава повинна прогресувати не в кількісному, а в якісному відношенні, надаючи кожній національності можливість вкласти свою цеглину в загальне будівництво і створення культурних цінностей, ...і цьому процесу не треба перешкоджати, як це робить П.Б. Струве, а навпаки допомагати ...” [280, с. 100].

З початком I світової війни М. Славинський у провідних російських газетах публікував свої критичні кореспонденції та патріотичні статті щодо воєнних подій у Європі.

Зокрема, в петроградських газетах “Речь” від 6 серпня та “День” від 8 серпня 1914 р. було надруковано публікації “Война и украинство” [226, с. 2; 173, арк. 1-1 зв.] і “На новом пути” [215, с. 3; 177, арк. 1-2 зв.], в яких публіцист торкався питань долі свого народу в умовах трьох імперій – Російської, Австрійської та Пруської.

Для газети “Киевлянин” М. Славинський підготував статтю-звернення до німецького імператора Вільгельма II під назвою “Дневник неврастеника – Война объявлена” [227, с. 1-2; 174, арк. 1 зв.], у якій розкривав загарбницькі плани Почвірного союзу у війні з Антантою.

Впродовж 1914-1916 рр. М. Славинський відзначився участю у роботі редакційної колегії по виданню кількатомної енциклопедії “Украинский народ в его прошлом и настоящем”. До редакційного колективу, крім нього, входили відомі професори Х. Вовк, М. Грушевський, А. Кримський, М. Туган-Барановський, О. Шахматов та інші. Роль репрезентанта у підготовці та виданні

енциклопедії охарактеризував О. Лотоцький: “М. Славинський був офіційний видавець та провадив технічну працю видавництва [329, с. 52]”^{*}.

У своєрідній “енциклопедії українознавства” планувалось висвітлити історію, етнографію, економіку, географію, антропологію, статистику, літературу, мистецтво України.

У мемуарах О. Лотоцького зустрічаємо також план роботи редакційної колегії, в якому були заявлені до друку у третьому томі енциклопедії такі статті М. Славинського: “Т. Шевченко”, “Политические и национальные отношения” і “Общественно-политическая и культурная жизнь Галиции, Буковины и Угорской Руси” [330, с. 158-159]. М. Славинському вдалось видати перший том, що складався з праць М.С. Грушевського “Развитие украинских изучений в XIX в. и раскрытие в них основных вопросов украиноведения” та “История Украины” [446, с. 1].

“На жаль, – як згадував В. Сімович, – із цього монументального збірника вийшло лише два томи (1914, 1916), матеріали до третього тому враз із цінними рукописами та бібліотекою пропали 1918 р., коли д-ра Славинського розграблено [399, с. 583]”^{*}.

Публіцистична робота М. Славинського відзначалась участю у випуску партійних видань, зокрема він був співзасновником газети “Отечество” – друкованого органу РРДП [370, с. 294], хоча, першочергово його кандидатура планувалась на посаду головного редактора цього видання [370, 294].

У Петербурзі, будучи авторитетним редактором та видавцем, М. Славинський сприяв опублікуванню творів української літератури. Він особисто відредагував і підготував до друку перший том творів І.С. Нечуя-Левицького [330, с. 193].

* Лотоцький О. Сторінки минулого: у 3 т. / Олександр Лотоцький. – Варшава : Праці українського наукового інституту, 1932– . – (Серія мемуарів). Кн. 3. – Т. XII. – Ч. 2. – 1933. – 485 с.

* Сімович В. Праці: у 2 т. / [упоряд.: Людмила Олександрівна Ткач, Оксана Михайлівна Івасюк] / Василь Сімович. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2005– . – Т. 2: Літературознавство. Культура. – 2005. – 904 с.

Діяльності М. Славинського в петербурзький період притаманні широкий діапазон і багатогранність. Не було жодної вагомої ділянки українського академічно-наукового і культурно-національного життя, в яких він безпосередньо чи опосередковано не брав би участі. Об'єктивно ця діяльність була спрямована на самоствердження української нації та створення передумов державності і соборності України.

Таким чином, при загальній оцінці творчого доробку та літературно-публіцистичної діяльності М. Славинського у період формування його світоглядних переконань (з 1888 по 1917 рр.) потрібно відзначити, що:

- його студентські роки відзначалися роботою в різних молодіжних гуртках та участю у впорядкуванні популярних книг і словників;

- тісна співпраця з Лесею Українкою, А. Кримським, О. Романовою, В. Самійленком у “Плеяді” сприяли формуванню М. Славинського як самобутнього і зрілого поета, перекладача, літератора;

- коло науково-публіцистичних інтересів М. Славинського обумовила його співпраця з провідними українськими та російськими суспільними діячами: М. Грушевським, А. Кримським, М. Лисенком, Ф. Коршем, М. Старицьким, О. Шахматовим та багатьма іншими;

- висока ерудиція, фахова підготовка дозволила М. Славинському зайняти одне з провідних місць в публіцистичній та видавничій справі серед українців Петрограду, сприяли зростанню його впливу і авторитету.

РОЗДІЛ 3

УЧАСТЬ М. СЛАВИНСЬКОГО У НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАННЯХ (1917 – 1920 рр.)

3.1. М. Славинський за доби Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського

Період національно-визвольних змагань доби УЦР та Української Держави Гетьманату П. Скоропадського у житті та діяльності М. Славинського відзначився своєю неоднозначністю та насиченістю подій, у яких він брав безпосередню участь. Маючи політичний досвід роботи в період правління Тимчасового Уряду на посаді голови Особливої наради з питань розробки обласної реформи на правах міністра, він відстоював національні інтереси України на мирних переговорах з більшовиками влітку 1918 р., будучи головою ПК. Вдалою була його дипломатична діяльність як надзвичайного представника Української Держави при уряді Всевеликого війська Донського отамана П. Краснова щодо врегулювання територіальних конфліктів, які виникли між Українською Державою та Доном. Очолюючи Міністерство праці Української Держави в другому уряді Ф. Лизогуба, М. Славинський працював над створенням фабрично-заводського законодавства, яке б забезпечувало баланс інтересів між державою, роботодавцями та робітниками.

Під час Лютневої демократичної революції 1917 р. М. Славинський перебував у Петрограді. Революційні події були поштовхом до змін в суспільно-політичному житті Російської імперії. Не стала винятком й столиця Росії, в якій у той час проживала значна кількість української інтелігенції, що вимагала негайного забезпечення широкої національно-територіальної автономії України у складі оновленої Російської республіки. Для бажаного втілення свого задуму прогресивні кола української інтелігенції у Петрограді створили в березні 1917 р. УНЦР, яка репрезентувала УЦР перед Тимчасовим Урядом Російської республіки.

На початку 1917 р. петроградські громади ТУП об'єднували в своїх лавах відомих не лише в Україні, а й у російських політичних колах, значну частину

українських громадсько-політичних діячів, зокрема таких як: М. Корчинський, О. Лотоцький, М. Славинський, П. Стебницький та ін. Їх присутність в епіцентрі революційних подій у столиці царської Росії та можливість дієвого впливу на новостворений російський уряд сприяли розвитку революції в Україні.

Керівництво ТУПу в Петрограді вирішило негайно підтримати політичні починання УЦР у Києві. Зокрема одна із російських газет повідомляла про прийом української делегації князем Г. Львовим: “17 березня Прем’єр – міністр Г. Львов прийняв українську делегацію в складі представників петроградських груп союзу українських поступовців, українських студентів... Делегати А. Лотоцький, М.А. Корчинський, М.А. Славинський, студент Чечель і члени Ради Солдатських і Робітничих депутатів Гайдар і Лобода виклали вимоги тих практичних заходів, які увійшли в пам’ятну записку і здійснення яких визнається ними необхідним до скликання Установчих Зборів” [218, с. 3; 330, с. 343, 345]. Делегація проінформувала урядовця про утворення 19 березня 1917 р. УНЦР, до складу якої увійшли такі українські суспільно-політичні, культурно-правові організації, як “союз українських поступовців, українська партія соціал-демократів, український революційний комітет, Ради Робітничих і Солдатських депутатів, спілка “Громада”, товариство ім. Т. Шевченка, українське літературно-художнє товариство й українське прес-бюро” [218, с. 3].

Завдання УНЦР полягали в узгодженні позиції громадсько-політичних об’єднань в Україні з Тимчасовим Урядом та сприянні організації заходів, що регулювали б життєдіяльність українського народу [188, арк. 1]. “Для зносин з урядом і підмоги йому вказівками” був обраний Комітет УНЦР у складі п’ятьох членів: Г. Голоскевича, М. Корчинського, О. Лотоцького, М. Славинського і П. Стебницького та двох кандидатів у члени: П. Зайцева і Ф. Слюсаренка. Головою УНЦР та її Комітету було обрано О. Лотоцького, заступником – М. Корчинського, а писарем – П. Стебницького [188, арк. 1 зв].

М. Славинський на допиті в НКДБ УРСР (1945 р.) зізнався: “Ми визнавали Тимчасовий буржуазний уряд Росії, рахуючи, що він дозволить дати українцям автономію в межах Росії і почали співпрацювати з ними” [171, арк. 90]. Даючи

свідчення про свою участь у діяльності УНЦР, М. Славинський розповів: “Я написав кілька статей про політику Тимчасового Уряду, критикував його за повільність у вирішенні деяких основних питань, і хвалив за те, що воно надало широкі свободи. Ці статті я розміщував в есерівській газеті “Речь” й в кількох провінційних газетах” [171, арк. 28].

На другому засіданні Комітету УНЦР 20 березня 1917 р. відбулося обговорення питання про особливості діяльності УНЦР та її комітету, що в подальшому значною мірою визначало перебіг Української революції. На цьому засіданні М. Славинський заявив, що УЦНР лише тоді зможе твердо ставити урядові свої вимоги, “коли її підтримуватиме вся територія України, з усіма іншими її народами, для того представництво інтересів України треба поставити на краєвім ґрунті, увійшовши в згоду з іншими національними організаціями – польською, жидівською тощо. Цим шляхом треба вести і вибори до Установчих зборів” [188, арк. 3 зв].

Під час виступу М. Славинський відійшов від програмних документів ТУП, які включали хоча і не чітко, але все ж таки положення про досягнення Україною статусу “національно-територіальної одиниці” у федеративній Російській державі. Така позиція М. Славинського була результатом співпраці з тією частиною російської демократії, яка саме в той період оформлювалася в РРДП. До речі, сучасна російська історіографія відзначає певний вплив петроградських громад ТУП на процес становлення РРДП, “яка поставила у своїй програмі переустрій Росії на федеративних основах” [217, с. 1], а самого М. Славинського характеризує як одного із засновників РРДП [370, с. 294].

На цьому ж засіданні Комітету УНЦР вирішили налагодити зв'язки з організаціями інших національностей з метою відстоювання ідеї побудови федеративної Росії. М. Славинський, в свою чергу, запропонував організувати міжнаціональне бюро та спілку федералістів, запросити до неї і федералістів з числа росіян, зауваживши, що за таку ідею виступає і РРДП [189, арк. 5].

На засіданні висловлювалися пропозиції щодо узгодження питань, що стосувалися України, між Комітетом УНЦР з Тимчасовим Урядом та

пропонувалися кандидатури на посади українських губернських комісарів. Серед них були – Д. Дорошенко або К. Лоський – у Галичину, В. Мазуренко – у Харківську губернію, Є. Чикаленко – в Херсонську, Д. Дорошенко – у Київську, В. Могилянський – у Чернігівську, А. Вязлов або М. Славинський – у Волинську, В. Леонтович – у Полтавську та О. Саліковський – у Подільську [189, арк. 5-5 зв.]. Список запропонованих кандидатур був переданий урядові як попередній, оскільки Комітет планував узгодити свій вибір із київським з'їздом ТУПу [189, арк. 5].

Під час обговорення питання проведення 25 березня 1917 р. у Києві з'їзду ТУП М. Славинський виступив за те, щоб результатом роботи з'їзду, на який було вирішено направити голову Комітету О.Лотоцького, стало утворення “краєвої організації” – представництва усіх національностей, що проживають в Україні. Більшість членів Комітету підтримала М. Славинського, “проте деякі висловився за обережність з огляду на те, що євреї взагалі централісти і русифікатори” [189, арк. 5 зв.].

УНЦР допомагала в оформленні документів для представників українського населення, що переїжджали з столиці Російської імперії в Україну. М. Славинський на допитах в НКДБ УРСР (1945 р.) свідчив: “Будучи членом цього комітету я займався видаванням паспортів українцям, що їхали з Петербурга на Україну і особисто від імені комітету підписував ці паспорти” [171, арк. 90].

Отже, М. Славинський як представник УНЦР в Петрограді відстоював позиції українства в царській столиці та своєю діяльністю сприяв налагодженню взаємодії між Тимчасовим Урядом і УЦР.

ТУ 11 червня 1917 р. за пропозицією О. Керенського призначив М. Славинського як представника РРДП головою Особливої наради з питань розробки обласної реформи на правах міністра [371, с. 516]. Як фахівець у галузі юриспруденції та етнології М. Славинський мав подати проект устрою нової федеративної російської держави, “узгодивши виявлені деякими областями Росії

потреби в автономних формах управління з інтересами інших областей, які таких вимог не висували, а також із інтересами державної цілості [421, с. 13] ”*.

Пізніше на допитах в каральних органах НКДБ УРСР (1945 р.) він свідчив: “В період Тимчасового Уряду я був призначений представником Особливої наради з розробки обласної реформи в напрямку федеративної Росії “[421, арк. 24]”, я повинен був запропонувати проект Федеративної Російської держави, вказавши яким областям надати автономію” [171, арк. 90].

На жаль М. Славинський не встиг розробити проект федеративного устрою через більшовицький переворот у жовтні 1917 р., але подав загальний нарис реформи та її основні засади. Зауважимо, що організаційні засади згодом утвореного Радянського Союзу формально за федеративним принципом, дещо перегукувалися із окремими положеннями нарису М. Славинського [171, арк. 23 зв.-24], оскільки окремим республікам у складі СРСР надали де-юре автономний статус.

У той історично короткий проміжок часу, коли йшов процес становлення української державності, УЦР приділяла увагу формуванню національних військових частин, розподілу землі між селянами, розвитку культури, освіти та багатьох інших соціальних проблем українського народу.

Водночас керівництво УЦР, керуючись автономістично-федераліською концепцією взаємин України з Росією, намагалось zorganizувати політичне життя та врятувати від розвалу Росію. Саме тому було вирішено провести у Києві з’їзд представників національностей, які прагнули до федеративного устрою держави. Серед інших питань, з’їзд мав розглянути питання про майбутню перебудову та оновлення Росії.

Робочі засідання з’їзду, у яких взяли участь 91 депутат від 20 національностей відбулися протягом 8-15 вересня 1917 р. [3, арк. 1-6; 458, с. 30]. Делегатів з правом вирішального голосу було 84, крім того, з правом дорадчого

* Славинський М. А. Заховаю в серці Україну. Поезія, публіцистика, спогади / Славинський М. А. – К. : Юніверс, 2002. – 416 с.

голосу на з'їзд прибули шість поляків, М. Славинський брав участь у його роботі як представник Тимчасового Уряду [427, с. 303].

Тогочасні часописи у переддень роботи з'їзду повідомляли наступне: “6 вересня О. Керенський мав довгу розмову з головою особливої наради з розроблення краєвої реформи М. Славинським, з приводу з'їзду народів, що має відбутися 8 вересня у Києві. Визнаючи велике значення сього заходу О. Керенський визнав за необхідне прислати М. Славинського на з'їзд представником Тимчасового Уряду” [210, с. 3]. Хоча через двадцять років у 1937 р. М. Славинський у своїй праці “Національно-державна проблема в СРСР” щодо своєї ролі на даному з'їзді у Києві писав: “... імперський уряд надіслав свого представника але без належних повноважень, – скоріше в ролі спостерігача ніж учасника. ... [416, с. 52] ”*.

Щодо відкриття з'їзду в пресі того часу зазначалось: “Сьогодні у Києві відкривається скликаний Центральною Радою з'їзд народів Росії, які разом з українським народом домагаються федеративної демократичної республіки і широкої політичної автономії. Не треба нічого казати за велике значення цього з'їзду тепер, коли так часто відповідальні російські політики говорять, про створення Великої Росії. Для того, щоб створити ту Велику Росію, про яку ще і досі сиріють великодержавні патріоти, треба перейти через труп Малої Росії” [216, с. 1].

Відкриваючи з'їзд представників народів та областей М. Славинський заявив, що Тимчасовий Уряд “...не вважає себе у праві перед Установчими Зборами проголосити федеративний устрій, але він не перешкоджає всякій роботі на місцях, яка стремить до утворення не тільки автономного, але й федеративного ладу” [283, с. 154].

Провідною ідеєю з'їзду була перебудова Росії на федеративних принципах. Таку концепцію висували діячі УЦР, тоді як Тимчасовий Уряд у Петербурзі

* Славинський М. А. Национально-государственная проблема в СССР / Славинський М. А. – Париж, 1938. – 75 с.

намагався зберегти єдність імперії, вбачаючи у вимогах автономії загрозу сепаратизму [295, с. 54].

На думку П. Христюка, в той час, як “московська демократія дошукувалась в українському визвольному русі зерен безоглядного сепаратизму та самостійництва”, небезпечного для “єдиного революційного фронту”, українська політична думка, йдучи за своїми давніми федералістськими традиціями, “багато працювала над втіленням в життя на просторах колишньої самодержавної централістичної Росії великої ідеї федеративного співжиття народів [473, с. 20] ”*. В 30-х роках ХХ ст. про намагання неросійських народів завершити процес свого національного самовизначення М. Славинський писав: “Відповідаючи за долю своїх народів і не бажаючи, як говорили тоді, стрибати в невідомість, центральні органи підкомандних націй вирішили взяти на себе і відповідальність реконструйованої, згідно їх планам імперії” [416, с. 51].

Рішення з’їзду народів не мали подальшого практичного застосування, однак стали прикладом яскравої демонстраційної підтримки у всеросійському масштабі автономістсько-федеративних прагнень лідерів українського руху, визнанням їх незаперечної провідної ролі у виробленні планів демократичного переустрою багатонаціональної держави.

Згодом в еміграції в ЧСР М. Славинський у своїй книзі написав: “Найбільш корисна невдача цього з’їзду була для інтелігенції підкомандних націй. Вона отверезила її настрої, очистила її свідомість від залишків непотрібного минулого, відвернула можливий конфлікт зі своїм народом і назавжди закреслила її довіру до конгеніальної з нею політичною демократичною частиною російського суспільства” [416, с. 56-57].

У вересні 1917 р. М. Славинський як представник РРДП був обраний членом Тимчасової ради Російської Республіки (Предпарламенту) на Московській

* Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920: в 2 т. / Павло Христюк. – Відень : Український соціологічний ін-т, 1921– . – Т. 2: Українська революція. Розвідки і матеріали. Кн. 2. – 1921. – 204 с.

демократичній нараді, що сприяло набуттю ним досвіду роботи у сфері міжнаціональних відносин [371, с. 516; 370, с. 389; 268, с.482-483].

Жовтневий переворот більшовиків 1917 р. дещо змінив політичні погляди М. Славинського.

УНЦР прагнула скористатись проголошеним радянською владою правом націй на самовизначення аж до відокремлення і створення незалежної України. Тому М. Славинський, будучи членом УНЦР, і надалі репрезентував інтереси УЦР, але вже перед урядом РФСРР, продовжуючи працювати в Петрограді. На допитах в НКДБ (1945 р.) М. Славинський свідчив: “Український Комітет” у Петрограді членом якого був я, продовжував роботу по переселенню українців з Петрограду. ... Тимчасовий уряд дозволяв виїзду а Радянський уряд пропонував навіть спеціальні вагони для від’їзду на Україну” [171, арк. 91, 90].

Проте лояльність більшовиків була нетривалою. Невдовзі розпочалися переслідування у Петрограді української інтелігенції. М. Славинський був змушений поспішно залишити більшовицьку столицю, рятуючись від переслідування він переїжджає до Києва. Про це на допитах в НКДБ (1945 р.) М. Славинський свідчив: “Я приїхав в Київ в травні 1918 р., коли, запрошені Центральною Радою німці розігнали її і поставили при владі Гетьмана Скоропадського” [171, арк. 91].

В Україні в той час М. Славинський займався переважно літературно-журналістською працею, публікуючи свої статті на сторінках кількох періодичних видань, зокрема в таких газетах, як “Нова рада” та “Відродження”.

У Києві громадсько-політичний діяч зустрічався з колишнім головою УЦР М. Грушевським та обговорював з ним переговори між УЦР та німецьким урядом щодо військової допомоги Україні в боротьбі з більшовиками. На допитах в НКДБ УРСР М. Славинський повідомляв про це так: “Грушевський сказав, що поряд з тим, що німці допоможуть Центральній Раді в боротьбі проти більшовиків, договір з ними призведе до того, що крім німців Центральну Раду визнають і інші капіталістичні держави” [171, арк. 30].

Поряд з журналістською діяльністю М. Славинський брав також участь у політичному житті. “Радикально-демократичні гуртки, – як свідчив М. Славинський в НКДБ УРСР, – пізніше об’єднались на Україні в “Радикально-демократичну партію”, яка в 1917 р. отримала назву Партія соціалістів-федералістів. В складі цієї партії, яку очолював професор Чижевський я і став в 1918 р...” [171, арк. 15]. Перебуваючи у лавах УПСФ, він підтримував її антирадянську спрямованість.

Після того, як в Україні було розпущено УЦР та проголошено Українську Державу на чолі з Гетьманом П. Скоропадським, М. Славинський, маючи публічно-політичний досвід у відстоюванні принципів федералізму Російської імперії, був запрошений працювати в урядові структури Гетьманату.

Значних успіхів як дипломат М. Славинський досяг, перебуваючи на службі в МЗС Української Держави в уряді. У липні 1918 р. його за дорученням П. Скоропадського було призначено радником даного міністерства [78, арк. 23]. До цього дорадчого органу, сформованого Міністром закордонних справ Д. Дорошенком, входили відомі українські громадсько-політичні діячі [442, с. 143]. Серед них слід назвати професора Київського університету О. Ейхельмана, О. Шульгина, І. Красовського, О. Карпінського [286, с. 262; 284, с. 103-104].

На посаді радника, члена МЗС М. Славинський як правник брав участь у роботі урядової комісії по підготовці нового законопроекту “Про українське громадянство”. Крім нього, до складу комісії, яка мала розробляти цей документ, входили Міністр внутрішніх справ Ф. Лизогуб, Міністр закордонних справ Д. Дорошенко, Міністр освіти М. Василенко, Міністр юстиції М. Чубинський, ректор Київського університету проф. Е. Спекторський, Генеральний суддя С. Шелухин та інші [284, с. 108]. Розроблений законопроект був ухвалений Радою Міністрів УД та затверджений Гетьманом П. Скоропадським 2 липня 1918 р. У ньому містились положення, що дозволяли вихідцям з України, що мешкали в різних областях колишньої Російської імперії, прийняти українське громадянство й повернутися на Батьківщину.

Крім цього, уряд гетьмана П. Скоропадського включив М. Славинського як юриста, фахівця з етнічних, міжнаціональних проблем до ПК з мирних переговорів, яка разом з представниками РФСРР намагалася визначити межі кордону між Україною і Росією влітку 1918 р. Адже, виходячи з зобов'язань, які проголосила більшовицька Росія на мирній конференції у Бересті-Литовському, декларувалось встановлення кордонів між Українською Державою і РСФРР.

Головою ПК було призначено О. Шульгина. Після призначення його послом у Болгарію, обов'язки голови ПК почав виконувати член Ради МЗС М. Славинський [286, с. 286; 284, с. 113]. При цій українській урядовій мирній делегації працювало сім профільних комісій: політична, військово-морська, фінансова, комунікаційна, економічна, юридично-редакційна і культурна (при ній була окрема комісія Міністерства ісповідань). Завданням профільних комісій було відстоювання інтересів Української Держави у сферах своєї компетенції.

У даних МЗС Української Держави про склад ПК М. Славинський значиться головою [80, арк. 13], а її членами були такі відомі українські наукові та громадські діячі, як Д. Донцов, О. Лотоцький, К. Мацієвич, В. Прокопович, Є. Чикаленко та ін. [284, с. 163].

Потрібно відзначити, що ПК в ході переговорів проводила свої засідання вісім разів. На них обговорювались питання, які могли бути порушені під час роботи над виробленням мирного договору [17, арк. 26 зв.-27]. Українська делегація в питанні визначення кордонів відстоювала інтереси неподільності кордонів Української Держави, маючи за мету встановити спільну межу таким чином, щоб суверенність України не зазнала шкоди як внаслідок втрати своїх, так і прилучення чужих територій. Це питання розглядалось з етнографічно-національної, історичної, географічної, економічної та стратегічної позицій, що були темами спеціальних доповідей членів ПК [17, арк. 27 зв.].

Для більш ефективної роботи комісії та вирішення спірних питань залучалися відомі фахівці в галузі української історії в якості експертів. Зокрема, у її роботі брав участь відомий історик Д.І. Багалій [471, с. 57].

Стенограми засідань ПК, яку очолював М. Славинський в період з 9 по 22 липня 1918 р., свідчать про його непохитність у відстоюванні інтересів Української Держави [41, арк. 1-396]. Так, на одному із засідань комісії обох держав М. Славинський, виступаючи стосовно затягування подання російською стороною їхнього варіанту етнографічної мапи, зауважив: “Я протягом кількох засідань просив Російську Делегацію: тож дайте нам заради Бога хоч карту, хоч який-небудь план, щоб ми знали, що ви хочете, таким чином я рішуче відхиляю докір зроблений в нашу сторону, ніби це залежить від нас. Це не залежить від нас...” [41, арк. 131].

Зрештою підкомісія виробила етнографічну мапу, визнану обома сторонами, але вона не була затверджена російською мирною делегацією, оскільки не відповідала стратегічним планам російської сторони. Стосовно такої позиції росіян М. Славинський, виступаючи на засіданнях ПК, заявляв: “Ми показали той принцип, на якому ви так багато разів наполягали і проголосили його, це є принцип самовизначення, який ви так широко підкреслюєте і ми говоримо, що рахуємося з даним моментом в своїх потребах...” [41, арк. 162]. На цьому етапі переговорів діяльність ПК припинилась [17, арк. 27].

Про це М. Славинський згадував і на допитах в НКДБ УРСР: “У зв’язку з виниклими протиріччями про кордони, Радянська делегація виїхала в Москву і більше не повернулась” [171, арк. 91 зв.]. Діяльність М. Славинського як голови ПК на цьому була завершена.

Провідним напрямком зовнішньополітичних відносин Гетьманату був також розвиток відносин з новоутвореними державами на теренах колишньої Російської імперії, особливо з Доном та Кубанню. Адже Україну з цими державами поєднувало не лише геополітичне становище й традиційні економічні зв’язки, а й спільне протистояння радянському уряду. Крім того, у відносинах з Доном гостро стояло територіальне питання, яке негайно треба було врегулювати.

Метою ж відносин з Кубанню напівофіційно вважалося її входження до складу України: “На Кубань, – писав Д. Дорошенко, – гетьманський уряд дивився як на частину української землі, яка раніше чи пізніше має бути прилучена до

України, або як автономний край, або хоча б на федеративних основах [286, с. 294] ”*. Так, на прийомі офіційної делегації кубанського краю 3 червня 1918 р. гетьман П. Скоропадський сказав: “Я дуже радий, що в особі, вас, кубанських козаків, можу вітати нащадків славного запорозького війська, котрі у своїй невпинній боротьбі за волю України примушені були з бурхливого Дніпра перейти до Кавказьких гір, де все таки лишились вірними синами неньки України. З огляду на це я сподіваюсь, що й тепер славні кубанці підуть разом з молодого УД, щоб здійснити ті гарячі мрії, котрі являлись керівничою зіркою для наших батьків” [397, с. 137].

Восени, а саме з 2 вересня по 31 травня 1918 р., М. Славинського за дорученням П. Скоропадського було направлено для визначення та встановлення південно-східного кордону Української Держави з Військом Донським [83, арк. 15; 81, арк. 12; 80, арк. 10]. Уповноважений представник Гетьманату відїжджає у Новочеркаськ із завданням доопрацювати договір щодо кордонів і прав громадян між урядом Всевеликого війська Донського П. Краснова і Гетьманом П. Скоропадським. У цей час в Києві інтереси Донської республіки представляв генерал А. Черечукін [82, арк. 2; 376, с. 68].

Результатом дипломатичних преговорів стало збереження дружніх і союзних відносин між Українською Державою та Всевеликим військом Донським, визнання Гетьманатом приналежності до Дону Таганрозького округу в обмін на забезпечення культурно-національних прав українців на Дону [351, с. 332].

З цього приводу на допитах в НКДБ УРСР М. Славинський свідчив: “В вересні 1918 р. – я був посланий в якості представника Української Держави при уряді Всевеликого Війська Донського. Мені було доручено виправити договір між генералом Красновим і Скоропадським по кордонах і правах громадян. Кордони були встановлені і права українців на Дону, а донських козаків на Україні визнано однаковими” [171, арк. 91 зв.].

* Дорошенко Д. І. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 роки): наук.-попул. видання / Д. І. Дорошенко. – К. : Темпора, 2007. – 632 с.

За свідченнями Д. Дорошенка, повноважним представником Гетьманату на постійній основі до Всевеликого війська Донського було направлено генерала К. Середину [284, с. 136]. По завершенні переговорів на Дону М. Славинський повертається в Київ [171, арк. 91 зв.].

Тим часом в Україні усі антигетьманські партії, в тому числі соціалісти-федералісти, українські соціал-демократи, українські есери, соціалісти-самостійники, утворили УНС, який координував опозиційну діяльність проти уряду П. Скоропадського. М. Славинський як член центрального комітету УПСФ брав активну участь у його діяльності [170, арк. 47].

УНС, очолюваний В. Винниченком, своїм завданням ставив досягнення компромісу з Гетьманом та змушення його до добровільної передачі влади УНС. Для втілення плану відсторонення від влади П. Скоропадського було вирішено ввести до складу гетьманського уряду Ф. Лизогуба чотирьох міністрів від УПСФ, які б переконали П. Скоропадського зректися влади.

УПСФ, дотримуючись своєї партійної тактики, не хотіла займати керівні посади в уряді П. Скоропадського, хоча її представники і працювали в апараті Гетьманату. Зокрема, О. Яковлів і К. Лоський мали директорські посади, О. Шульгин і М. Славинський були радниками Міністерства закордонних справ. Однак для досягнення компромісу між Гетьманом та УНС до складу уряду Ф. Лизогуба як кандидати УНС від УПСФ ввійшли міністри О. Лотоцький, Я. Стебницький, А. Вязлов і М. Славинський [284, с. 275; 261, с. 83].

М. Славинського за наказом Гетьмана від 24 жовтня 1918 р. було призначено Міністром праці, О. Лотоцького – Міністром віросповідання, П. Стебницького – Міністром освіти, А. Вязлова – Міністром юстиції [78, арк. 30; 284, с. 397; 171, арк. 91 зв.; 311, с. 215]. На допитах в НКДБ (1945 р.) М. Славинський свідчив: “Щоб формально партія не відповідала за наші дії, ми на цей час вийшли з партії” [171, арк. 91 зв.].

У списку урядовців Міністерства праці станом на 1 листопада 1918 р. значилося: М. Славинський – Міністр праці, В. Косинський – заступник міністра,

Ф. Коломийченко – секретар, М. Болотов та К.Паламарчук – урядовці з особливих доручень [79, арк. 13].

Загалом штат Міністерства праці налічував 166 чоловік, усі вони підпорядковувалися міністру та очолювали різні відділи і служби [79, арк. 13-27]. Днями прийому громадян Міністра праці М. Славинського були визначені середа і п'ятниця з 11 до 13 години [79, арк. 74 зв.]. Міністерство, очолюване М. Славинським, працювало над трудовим законодавством розробкою та удосконаленням нормативно-правової бази, яка б забезпечила баланс інтересів держави, роботодавців та робітників, зокрема, передбачалось вирішення трудових спорів.

Кожен із новопризначених міністрів від УПСФ пропонував Гетьманові Української Держави передати свої повноваження УНС у зв'язку із загрозливим наростанням невдоволення його політикою та свавіллям німецької військової адміністрації щодо українського населення. П. Скоропадський нібито погодився та виніс питання про своє зречення на обговорення під час засідання Ради Міністрів. Однак, пропозиція міністрів від УПСФ не знайшла підтримки серед інших членів уряду. Тому під час голосування члени УПСФ виявились у меншості.

Клопотання міністрів А. Вязлова, О. Лотоцького, М. Славинського, П. Стебницького перед Гетьманом сприяло звільненню С. Петлюри після чотирьохмісячного ув'язнення [319, с. 190]. Про цей епізод повідомляла одна з київських газет у листопаді 1918 р.: “Якраз саме в цей час зі своєї особистої ініціативи чи ні, точно до цього часу неясно, колишні міністри: праці М. Славинський і віросповідань О. Лотоцький тоді ще перебуваючи в кабінеті, стали наполегливо просити про звільнення із в'язниці С. Петлюри” [214, с. 1].

Після звільнення С. Петлюри представники УПСФ спробували ще раз переконати П. Скоропадського передати владу УНС, однак, отримавши негативну відповідь, почали активну підготовку, спрямовану на збройне усунення від влади Гетьмана.

Керівництво УНС в особі В. Винниченка та С. Петлюри виїхало до Білої Церкви, звідки почалося повстання проти Гетьманату П. Скоропадського. 14 грудня 1918 року війська Директорії УНР захопили Київ.

На допиті в НКДБ УРСР М. Славинський свідчив: “Перед вступом Петлюри в Київ 14 грудня 1918 р. Скоропадський викликав до себе мене, Полтавського поміщика і цукрозаводчика Леонтовича і запропонував переглянути текст його зречення від влади. Я проглянув його, відкоректував і при мені Скоропадський підписав цей текст”, – стверджував М. Славинський [171, арк. 92]. Відкорегований текст зречення Гетьмана був таким: “Я, Гетьман усієї України, на протязі семи з половиною місяців прикладав усіх своїх сил, щоб вивести край з того тяжкого становища, в яким він перебуває. Бог не дав мені сил справитись із цим завданням, і нині я, з огляду на умови, які тепер склались, керуючись виключно добром України, відмовляюсь від влади [448, с. 388; 284, с. 292]”*

Зречення П. Скоропадського мало великий розголос та викликало поширення чуток різного характеру. Зокрема у спогадах В. Прохода, який восени 1945 року в останні дні життя М. Славинського перебував разом із ним у камері в'язниці НКВС №1 Києва, зустрічаємо: “Несправедливе твердження, ніби поважний український діяч і публіцист Максим Славинський мав сказати Павлові Скоропадському, коли він підписував акт зречення від гетьманування: “Павле Петровичу! Історія вже сказала про вас усе! Сказала все! Все сказала про вас історія і вона вже більш нічого про вас не скаже...”. Це – “поетична” вигадка В. Короліва-Старого... Тоді професор запевнив мене та інших в'язнів, що він того гетьманові не міг сказати і все то неправда та нерозумна вигадка [378, с. 334-335]”*

Отже, період громадсько-політичної діяльності М. Славинського в добу національно-визвольних змагань українського народу за незалежність відбувся

* Україна: Хроніка ХХ століття. Довідкове видання. Рік 1918. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2005. – 402 с.

* Прохода В. Записки непокірливого. На чужині. Кн. 2 / Василь Прохода. – Новий Ульм : Українські Вісті, 1972. – 367 с.

в часи роботи таких державних українських інституцій як УЦР, Української Держави Гетьмана П. Скоропадського і характеризувався значними здобуками у дипломатичній та політичній площині. Разом з тим, зростання його професійної кар'єри значною мірою обумовлювалося внутрішньополітичною ситуацією в Україні та активною участю в українському національному русі: М. Славинський був провідним діячем низки політичних організацій, активно виступав проти репресивних заходів царської адміністрації.

Активна участь М. Славинського в розбудові Української Держави Гетьмана П. Скоропадського, його послідовність і наполегливість у дотриманні дипломатичного та політичного курсу на створення підвалин демократичної України під час перебування на посаді радника МЗС УД, дипломатичного представника на Дону та Міністра праці базувалась на конкретних результатах діяльності у відстоюванні ідеї самостійної і незалежної України.

3.2. Дипломатична діяльність в період Директорії УНР

У роки національно-визвольної боротьби українського народу 1917-1921 рр. і відновлення національної державності України чільне місце в цьому процесі займало становлення та розвиток дипломатичної служби. Вихід новопосталої української держави у міжнародний світ був необхідною передумовою її повнокровного соціально-економічного й культурного розвитку, подолання традиційного сприйняття української проблеми як внутрішньої справи Росії чи Австро-Угорщини.

Свої представництва і консульства за кордоном формували УЦР, Українська Держава гетьмана П. Скоропадського та Директорія УНР. За часів Директорії збереглися призначені гетьманом посольства, водночас урізноманітнилися типи закордонних представництв. Крім посольств діяли ще й надзвичайні дипломатичні та військово-дипломатичні місії, представництва на міжнародних форумах і організаціях, місії з репатріації. Українські представництва функціонували у Австрії, Великій Британії, Голландії, Греції, Німеччині, Румунії, Туреччині, Угорщині, Римі, а також на Паризькій мирній конференції з питань післявоєнного устрою тощо. Найбільш поширеним типом дипломатичних установ були НДМ. У створенні посольств виразно декларувався намір українських урядів розвивати міжнародні політичні, економічні й культурні контакти, проводити міжнародну політику, спрямовану на визнання України іншими державами, особливо сусідніми, допомагати співвітчизникам за кордоном, брати активну участь у післявоєнній перебудові світу.

Українські дипломати виїжджали за кордон обтяжені матеріальними й фінансовими проблемами, не маючи у своєму складі достатньо кваліфікованих працівників, потрібних для виконання державних, військово-політичних та інших завдань. Історією було відведено обмаль часу для українських національно-державних формувань, розгорнути свою діяльність протягом 1917-1921 рр. на повну силу українським дипломатам не вдалося. Тим не менше, їх досвід, накопичений у роки визвольних змагань, має не лише практичне значення, а є й

вагомою частиною історії української дипломатії періоду визвольних змагань 1917-1921 рр.

ЧСР була однією з країн, на підтримку якої розраховувала у своїй зовнішній політиці Директорія, призначаючи послів УНР. Керівництво Директорії прагнуло домогтися міжнародного визнання держави, звільнення українських земель від іноземних військ, рівноправної участі у організації нової системи безпеки у світі. Хоча становище Директорії було нелегким через постійні військові сутички з більшовицькими, денікінськими військами, керівники УНР мали далекосяжні плани зміцнення міжнародних позицій республіки.

Тому заснування українського представництва Директорія УНР повязувала з донесенням до світової громадськості факту існування українського народу і боротьби за власну державність.

Серед тих, кому було довірено представляти українські інтереси за кордоном, був політичний та громадський діяч М. Славинський. Безмежно відданий українській справі він погодився очолити УНДМ УНР у ЧСР. Адже ця країна, будучи членом Антанти, могла відіграти важливу роль у здобутті Україною незалежності.

В цей період перед Директорією постала проблема пошуку стратегічних союзників, які б підтримали новий український уряд на міжнародній арені та надали б військову допомогу для боротьби проти більшовицької агресії.

Проте на жаль у новому керівництві держави був відсутній єдиний погляд на вибір союзників. Фактично в українському проводі реально існувало два абсолютно протилежні за своєю суттю політичні напрями. Перший представляв В. Винниченко, який відстоював соціалістичний шлях розвитку України навіть ціною втрати суверенітету. Інший – С. Петлюра, який дотримувався позиції “зближення з західними сусідами і через них, ідучи далі, здійснити для України надійну базу у світовій міжнародній opinio” [493, с. 79]. Зрештою перемогла концепція Головного Отамана УНР.

Українському уряду та Директорії потрібно було створити свої дипломатичні місії у різних країнах світу, домогтися їхньої міжнародної підтримки. В

найкоротший час планувалось створити представництва у сусідніх державах та країнах-переможницях, які домінували у військово-політичному блоці Антанта.

Однак початок 1919 р., як зазначає сучасний дослідник Директорії В. Яблонський, показав “критичність ситуації майже в повній відсутності реальних політичних та економічних відносин України з цими державами” [492, с. 155-156].

Перший уряд Директорії УНР, враховуючи те, що М. Славинський, окрім інших необхідних якостей вченого, політика і дипломата, вільно володів слов'янськими мовами і особисто був знайомий з президентом ЧСР Т. Масариком, призначив його головою УНДМ у цій країні. До речі, пропозицію М. Славинському очолити дипломатичну місію за кордоном зробив сам Прем'єр-міністр УНР та Міністр закордонних справ В. Чехівський. Офіційне його призначення на посаду голови УНДМ в Празі відбулося на засіданні РНМ УНР 3 січня 1919 р., коли було ухвалено одне з питань порядку денного про “призначення на посаду посла до Чехії М. Славинського” [2, арк. 32]. У телеграфному повідомленні від 13 січня 1919 р. говорилось: “В ближчі дні виїжджає дипломатична місія в Чехію на чолі місії стоїть відомий український діяч і бувший міністр праці Славинський” [1, арк. 168].

УНДМ виїхала з Києва до Праги 18 січня 1919 р. [430, с. 60; 354, с. 72]. Голові української амбасаді Міністерство закордонних справ видало дипломатичний паспорт за №1090 на ім'я Славинського Максима Антоновича [45, арк. 55].

М. Славинський на допитах в НКДБ (1945 р.) свідчив: “Мені було запропоновано очолити місію в Чехословаччині. Я згодився і 19 січня 1919 року виїхав у Прагу” [171, арк. 92]. “Вказівки для роботи я отримав від прем'єр-міністра і міністра закордонних справ Чеховського. Він знав, що я володію слов'янськими мовами, і що особисто знайомий з президентом Чехословаччини Масариком. Чеховський сказав, що я повинен добиватися від чехословацького уряду визнання Української Народної Республіки і Директорії де-юре і де-факто, просити від них допомоги зброєю, укласти економічний договір і

підготувати укладення політичного союзу проти Радянської Росії” [171, арк. 92 зв.]. Доречі, перед своїм від’їздом до Чехословаччини М. Славинський також отримав усні розпорядження особисто від Головного Отамана Армії УНР С. Петлюри, щодо виконання ним усіх настанов В. Чехівського [171, арк. 92 зв.].

Зазначимо, що розбудова репрезентацій УНР спиралась на вагоме законодавче і організаційне підґрунтя, закладене як УЦР, так і Українською Державою П. Скоропадського. Уряд Директорії також протягом короткого часу організував широку мережу представництв і добився їх акредитації. Так, з січня 1919 р. починається робота по створенню 16 НДМ, які стали основним організаційно-штатним типом диппредставництва республіки. Згідно з постановою Директорії від січня 1919 р. штат НДМ складався з голови, радника, секретаря, 2 аташе, 2 урядовців для доручень [42, арк. 11].

Потрібно відзначити, що на утримання штатного персоналу та діяльність УНДМ за кордоном уряд УНР виділяв значні кошти (табл. 3.1) [42, арк. 12].

Таблиця 3.1

Утримання УНДМ урядом Директорії (в грн.)

Найменування видатків	Сума
заробітна плата працівників місії	7 600
на представництво	7 000
на канцелярські товари	7 000
на арендування житла	3 800
на арендування приміщення для працівників місії	1 500
транспортні витрати	3 500
непередбачувані витрати	3 000
всього на 1 місяць	33 400

Поряд з інтенсивним формуванням української дипломатичної служби на початку 1919 р. жодна країна не визнавала УНР де-юре. Проте Директорії вдалося значно розширити мережу своїх дипломатичних установ за кордоном.

Встановлення дипломатичних зв'язків з ЧСР через дотримання нею проантантівської зовнішньополітичної орієнтації мало для Директорії важливе значення, що пояснювалось бажанням отримати будь-яку підтримку від країн Антанти. Амбїтними були політичні інтереси і економічні потреби новопосталої ЧСР, що слугувало об'єктивною передумовою розвитку двосторонніх зв'язків [360, с. 206].

Не останню роль у їх встановленні відіграло особисте знайомство М. Славинського з президентом ЧСР Т. Масариком, який будучи професором Празького університету неодноразово відвідував Росію, гостював у М. Славинського [171, арк. 35].

Досвідченому дипломату потрібно було встановити контакти з диппредставниками країн Антанти для відслідковування інформації щодо подій, які стосувалися України, та інформування про них уряд УНР. Також, як пізніше свідчив на допитах в НКДБ (1945 р.), він отримав настанову про необхідність створення на території ЧСР загонів з числа українських військовополонених для наступного пренаправлення на територію України [171, арк. 92 зв.].

В ЧСР новопризначений дипломат їхав через Австрію. Про свій від'їзд з України М. Славинський повідомляв: "При від'їзді я отримав гроші на 4-х місячне утримання і на допомогу військовополоненим і біженцям. Точної суми я не пам'ятаю у всякому випадку більше одного мільйона гривнів (гривня відповідала такій же кількості крон). В подальшому мені щомісяця привозили гроші з Міністерства фінансів УНР" [171, арк. 38].

Оскільки до цього Україна не мала дипломатичних відносин з ЧСР, то М. Славинський, прибувши до Відня, одразу звернувся з проханням до посла УНР в Австрії В. Липинського дізнатися як буде прийняте українське посольство. В. Липинський, відвідавши Прагу, повідомив, що Т. Масарик прихильно відноситься до українських дипломатів [171, арк. 43]. Голова місії УНР у Празі М. Славинський прибув до чеської столиці 2 лютого 1919 р. і одразу ж зустрівся з Президентом ЧСР Т. Масариком. Як дипломат, він мав намір відвідати Міністра закордонних справ країни Е. Бенеша, який перебував в цей час у Парижі на

мирній конференції, тому замість нього М. Славинського прийняв військовий міністр М. Штефанік [171, арк. 43].

Перші кроки місії в Празі ознаменувались урочистим відкриттям Товариства чесько-українського зближення. В ЧСР, УНР і ЗОУНР у цей час була дуже популярною ідея чехословацько-української коаліції. У розмові з кореспондентом часопису “Трибуна” Міністр закордонних справ УНР В. Чехівський зазначав, що з “прилученням Галичини до України межі України та Чехії сходяться. Крім того, економічні, культурні та інші інтереси цих народів вимагають встановлення між ними федеративного зв’язку на основі повної незалежності кожного народу [430, с. 61]”*. Пізніше на допитах у Києві, відносно позиції чеської влади до України М. Славинський свідчив: “Чехословацький уряд де-факто визнавав УНР, добре прийняв нашу місію, але юридично відмовився визнати говорячи, що воно це зробить після того як нас визнає Ліга Націй” [171, арк. 92 зв.-93].

Дійсно працювати українському дипломату в Празі довелось в умовах практично повної ізоляції уряду Директорії УНР, відсутності визнання її “де-юре” провідними державами світу, обструкції країн Антанти, що відверто орієнтувалась на “білий рух” та шовіністично налаштовану Польщу з амбіціями відродити державу “від моря до моря”.

Представники чеської влади неодноразово говорили М. Славинському, що УНР не може розраховувати на суттєву допомогу від ЧСР у питанні дипломатичного визнання з огляду на відсутність підтримки Франції, Англії, США. Лише у разі згоди Антанти допомогти Директорії у боротьбі за самостійну Україну ЧСР могла підтримати це рішення.

Про пануючі настрої у владних колах ЧСР М. Славинський повідомляв А. Лівницького, В. Чехівського й А. Ніковського як керівників МЗС УНР. Очільники зовнішньополітичного відомства Директорії УНР й самі вважали, що від ЧСР допомога може бути лише мінімальною, розуміючи, що політика Праги в

* Соловйова В. В. Українська дипломатія у країнах Центральної Європи 1917 – 1920 рр. / Соловйова В. В. – Донецьк : “Юго-Восток Лтд”, 2004. – 172 с.

“українському питанні” не була самостійною та у великій мірі залежала від позиції Антанти.

Потрібно відзначити, що в економічному плані ЧСР і Україна підтримували зв'язки, не зважаючи на складність та нестабільність військово-політичної ситуації в УНР. Так, Директорія УНР у березні 1919 р. уклала торгову угоду з ЧСР, розробила програму розвитку сільськогосподарського виробництва за умов широкого використання в Україні техніки з ЧСР [263, с. 26].

Згодом М. Славинський ініціював підписання торгівельного договору між ЗОУНР та ЧСР про постачання нафти та нафтопродуктів з України. На допитах в НКДБ УРСР М. Славинський свідчив: “Договір було укладено з ініціативи чехів і підписано восени 1919 р. при моїй участі. Від Галичини його підписав Левицький і міністр Віте. На виконання цього договору з Галичини прийшло кілька составів нафти а потім в зв'язку з війною між ЗУНР і Польщею договір втратив свою силу” [171, арк. 45; 366, с. 8; 367, с. 56].

Діяльність М. Славинського щодо визнання уряду Директорії серед послів Великої Британії, Франції, США та інших країн не мала позитивних наслідків у юридично-дипломатичній площині. Жодна країна формально не визнала дипломатичних преставництв УНР, і тому вони були змушені діяти неофіційно або, в кращому випадку, напівофіційно. І все ж у деяких країнах (Німеччина, Австрія, Угорщина, ЧСР, Румунія, Болгарія, Фінляндія, Латвія, Естонія, Туреччина й Грузія) українські дипломати користувалися усіма дипломатичними привілеями та імунітетом, фігурували в офіційних списках дипломатичного корпусу.

Натомість в Україні за часів Директорії іноземних дипломатичних представництв уже майже не було. Постійний стан війни, в якому перебувала УНР, і переїзди Директорії й уряду УНР з місця на місце унеможливлювали акредитацію й діяльність закордонних дипломатів.

Незважаючи на те, що ЧСР не визнала Директорію УНР де-юре, УНДМ була включена до офіційних списків іноземних дипломатичних представництв, що були акредитовані в Празі, і вона користувалась усіма міжнародними

дипломатичними правами. Це було можливим завдяки особистому знайомству М. Славинського з Президентом ЧСР Т. Масариком і прихильному ставленню до “української проблеми” Міністра закордонних справ доктора Е. Бенеша.

Про персональний склад УНДМ у Празі М. Славинський на допитах в НКДБ УРСР повідомляв: “Моя місія складалась із семи чоловік. Радниками місії були: 1) Вітошинський (був запропонований урядом Західно-Української Народної Республіки по узгодженню з Директорією і Чеховським), 2) Смаль-Стоцький Степан професор Чернівецького університету, 3) Сурин – секретар місії, 4) Бочковський Іпполіт аташе місії (журналіст), 5) Королів Василь – літератор, керівник видавництва “Час”, 6) Машиністка дружина Короліва, 7) Машиніст” [171, арк. 36-37; 430, с. 61]. Співробітників дипломатичної місії М. Славинський не підбирав, йому їх запропонувало МЗС [171, арк. 38]. У серпні 1919 р. за наполяганням М. Славинського штат дипломатичної місії було розширено введенням посади другого секретаря, яку обійняв В. Якубовський [44, арк. 33]. Пізніше при Празькій дипломатичній місії працювали й інші представники України, які виконували різні дипломатичні доручення Директорії УНР. Так 28 червня 1919 р. Міністр закордонних справ УНР В. Темницький з Відня у своєму листі до М. Славинського писав: “До Високоповажного пана М. Славинського посла УНР в Празі. Високоповажний Пане После! Відносини між Україною, зокрема Західною Областю УНР з Чехо-Словакією які наслідком польської офензиви заіснували, вимагають устанавлення при посольстві окремого референта для господарських справ, котрий буде проводити свої розрахунки між чеським правительством й Україною[,] піклуватися допомогою емігрантів-українців в Чехо-Словакії та мати на оці усе це движиме майно української Держави, яке при останній польській офензиви попало в границі Чеської держави” [44, арк. 5]. За наполяганням міністра було прийнято на посаду референта місії П. Драгомирецького [44, арк. 3]. У серпні того ж року за пропозицією М. Славинського до Праги було направлено офіцера української республіканської армії Т. Рожанковського, якого згодом призначили тимчасовим військовим референтом УНДМ [44, арк. 30].

Фінансування діяльності УНДМ в Празі на початковому етапі діяльності проводилось повному обсязі. Про це свідчать кредити на її утримання від 14 травня по 14 вересня 1919 р. (таблиця 3.2) [44, арк. 3].

Кредити на утримання Дипломатичної місії в Празі (в грн.)

Таблиця 3.2

№п/п	Найменування видатків	Сума
1	заробітна плата голові місії	12 000
2	заробітна плата радникові	9 000
3	заробітна плата секретареві	6 000
4	заробітна плата 2 аташе	9 600
5	заробітна плата 2 урядовців	9 000
6	на представництво місії	42 000
7	канцелярські товари	12 000
8	аренда житла голові місії	12 000
9	аренда приміщення місії	9 000
10	транспортні видатки голови місії	12 000
11	транспортні видатки радникові, секретареві, 2 аташе, дипломатичним кур'єрам	29 000
12	аренда житла радникові, секретареві, 2 аташе, 2 урядовцям	21 600
13	непередбачувані видатки	18 000
14	добові	43 200
15	видавнича діяльність	100 000
16	допомога українським громадянам	50 000
всього		383 000

Розглянемо конкретні напрямки міжнародно-інформаційної діяльності дипломатичної місії УНР у Празі. Вважаємо, що провідним спрямуванням її

роботи були безпосередні контакти з зарубіжними засобами масової інформації. Саме через них можна було напряду ознайомлювати політичні й громадські кола іноземних держав з подіями, що відбувались в Україні, та її зовнішньо-політичним курсом. Таким чином дипломатична місія, забезпечена коштами на відповідні витрати, цілеспрямовано організувала акції інформаційного впливу за кордоном. Так, про питому вагу інформаційної діяльності в роботі дипломатичних місій України свідчить, зокрема, і частка фінансових витрат на неї. Дипломатична місія в ЧСР за період з 14 січня по 14 вересня 1919 рр. виділила на пресову роботу 200 тис. гривень з 1.3 млн. грн. загальних витрат [256, с. 16].

Інформаційна діяльність українських дипломатичних представництв за кордоном регулювалася нормами статуту Міністерства преси і пропаганди Директорії УНР. “На закордонні пресово-кореспонденційні агенства накладається обов’язок обороняти перед політичним і публіцистичним світом закордону інтереси Української народної республіки, інформувати правительства Європи і заокеанських держав про національно-державні прамування українського народу та утворити духовний зв’язок і інформаційне єднання між державами Європи та Україною” [43, арк. 23-24].

До їх компетенції за статутом міністерства належать: “а) видання газет, брошур, пресові звідомлення, книжки, мапи, журнали і другі форми публіцистичної та літературної продукції для оборони інтересів і правильного освітлення національно-державницьких прамувань українського народу. б) інформувати закордон про події державно-політичного життя країни, та навпаки України про життя других держав і народів при помочи преси, телеграм, живого слова й прочих форм інформації. в) входити в зв’язок з дипломатичними, партійно-політичними, журналістськими науковими і артистичними кругами європейських і заморських народів та визискують їх симпатії для Української Народної Республіки” [43, арк. 24].

У 1919 р. дипломатична місія у Празі широко інформувала громадськість ЧСР про українську політичну платформу, а також про її історичні й культурні

підвалини. Спеціально з цією метою був заснований Український громадський клуб, про діяльність якого повідомлялося в одному з листів до МЗС: “Дня 19 серпня 1919 р. в м. Прага (Чехословаччина) українськими громадянами при участі членів Дипломатичної і Військово-Санітарної місії założено Український Громадський Клуб (завданням полягало – інформувати національну працю насамперед в справі тісного духовного Українсько-Чеського об’єднання)” [65, арк. 5].

Інформаційні підрозділи дипломатичних місій УНР називалися “інформаційними відділами” чи “частинами”, або ж “пресовими бюро” і працювали під керівництвом першого секретаря (чи секретаря) представництва. Празький інформаційний відділ УНДМ відносився до пресово-кореспонденційного агентства II розряду.

Інформаційна діяльність УНДМ розпочалась ще до приїзду в Прагу, на початку 1919 р. у містечку Станіслав один з членів місії оприлюднив інформацію про від’їзд з України дипломатичної місії в ЧСР.

Інформаційний відділ УНДМ же розпочав свою роботу з прибуттям до Праги В. Короліва-Старого та В. Виговського. Вони 31 січня 1919 р. відвідали чеську урядову друкарню “Тисковий канцелярж” та деяких місцевих журналістів. Результатом цих зустрічей було опублікування 2 лютого в одній із популярних празьких газет “Венков” інтерв’ю дипломатів УНДМ, “про її завдання й ближчі точки можливих політично-економічно-культурних взаємин mezi Україною та Чехо-Словацькою республікою [76, арк. 3]”. Також при активній допомозі чеського публіциста Я. Нечаса соціалістичний часопис “Чеське Слово” видав інформаційний матеріал про Україну [76, арк. 4]. Коли ж до Праги прибув голова УНДМ М. Славинський та інші члени місії, було розроблено план діяльності інформаційного відділу та визначено терміни виконання запланованих заходів відповідальних працівників. Головою даного відділу було призначено В. Корольова, заступником – журналіста І. Бочковського, а членом-співробітником – Н. Ковалевську [76, арк. 3]. На громадських засадах співпрацював з цим відділом професор С. Смаль-Стоцький.

Інформаційний відділ УНДМ працював у двох напрямках: “шукаючи шляхів до навязання ближчих знайомств з представниками місцевої преси (незалежно від напрямку діяльності), й почав підготовку до видання книжок пропагандистського характеру в чеській мові по питаннях української політики” [76, арк. 3].

Дипломатична місія в Празі помітну увагу приділяла і видавничій діяльності, започаткувавши випуск серії друкованих видань на політичні теми під назвою: “Poznejte Ukrajinu” (Пізнайте Україну) [76, арк. 6].

Так, 27 лютого була випущена перша брошура із цієї серії професора С. Дністрянського “Українці – Чехам”. У передмові до видання вказувалася мета: “Головнішим завданням видавництва “Познайте Україну” буде вияснення річевих і психологічних основ до чесько-українського зближення, яке передбачає географічне положення держав Чехословацької та Української ... Географічне сусідство, а також політичні інтереси примушують до того, щоби післявоєнні взаємини чесько-українські було вибудовано на цілком нових й насамперед чисто реальних підвалинах...” [262, с. 46].

Дана праця С. Дністрянського була присвячена проблемам визнання українського народу. У ній заслуговують на окрему увагу заключні слова автора: “Як вільний і самостійний народ, ми всемірно прагнемо допомогти здійсненню фактичного слов’янського побратимства. Хочемо вірити, що тепер з шляху цієї ідеї буде усунено всікі непорозуміння межі нами та іншими славянськими державами” [76, арк. 6-7].

Протягом 1919 р. УНДМ Празі випустила близько 12 брошур із цієї серії. С. Смаль-Стоцького “Львів серце Західної України” [76, арк. 7], Я. Нечаса “Uprimme slovo o Stycich cesko-ukrajinskych” (Щира мова про чесько-українські відносини) [76, арк. 8], І. Бочковського “Z dejin Ukrajiny a ukrajnskiho otkozeni” (З історії України та українського відродження) [76, арк. 8], І. Кордуби “Bukovina” (“Буковина”) та О. Годзави “Uherska Ukrajina” (“Угорська Україна”), Д. Дорошенка “Міжнародна орієнтація Українців за часи війни та революції”,

М. Грушевського “Ukrajina a Rusko” “Україна і Росія” [76, арк. 10], “Ukrajina i Ukrajinci” (Україна і українці) І. Бочковського [76, арк. 11].

Таким чином діяльність УНДМ щодо сприяння публікування серії книг (понад 40 брошур) “Пізнайте Україну” була направлена на широке інформування дипломатичних служб європейських країн про історію та громадсько-політичне, культурне життя України.

М. Славинський був одним із ініціаторів заснування часопису “Народ”, який видавався з вересня 1919 р. по липень 1920 р. [256, с. 17].

Громадські діячі з України М. Грушевський, Д. Дорошенко, письменники В. Королів (Старий), І. Бочковський, Є. Виговський, а також відомі на той час чеські літератори Я. Нечас, П. Кржичка, Ф. Тихий заснували в Празі Українське кооперативне товариство “Всесвіт”. Основною метою діяльності якого було проведення широкої інформаційно-пропагандистської та культурно-освітньої роботи, шляхом видання відповідної української літератури для потреб українців, що перебували під владою Угорщини [67, арк. 22]. Зауважимо, що на потреби товариства уряд УНР за клопотання М. Славинського виділив кошти у сумі 500 тисяч чеських крон [65, арк. 21].

Крім серії “Пізнайте Україну” за активного сприяння М. Славинського як Голови УНДМ в Празі видавництва “Час” і “Всесвіт” публікували твори українських поетів, праці науковців європейськими мовами [76, арк. 11].

Крім того, інформаційний відділ місії впорядкував та підготував до друку збірку статей під назвою “Культура України”, яка ознайомлювала зарубіжні політичні кола та громадськість з культурним і духовним розвитком, історією та цивілізаційними досягненнями українського народу, а також слугувала інформаційною підтримкою українців в діаспорі [76, арк. 9].

Усі видання працівників УНДМ знайомили світову громадськість з етнічними, історично-культурними особливостями України та прагненням українців домогтися міжнародного визнання власної незалежної держави.

Одним із засобів пропаганди “українського питання” була й організація просвітницьких виступів з доповідями про Україну в Карловому університеті

Праги. До цієї діяльності запрошувались відомі діячі науки й культури ЧСР, зокрема директор бібліотеки Національного чеського музею С. Квагашля, поети Ф. Тихий і П. Кржичка, професори Празького університету Я. Бідло і З. Несдлі, Я. Нечас та інші. “Все це люде, – зазначалося в одному із повідомлень празької місії УНР, – яких можна від тепер вважати за дійсних “українофілів” в кращому розумінні цього слова, які доводять своє українофільство фактичною працею шляхом живого й друкованого слова на полі ознайомлення чехів з скарбами української культури й з інтересами української політики” [76, арк. 12].

За підтримки УНДМ були організовані концерти української Капели у Празі, та інших містах Чехії і Моравії. Усі 17 виступів “... були не тільки безустанним і незмінним тріумфом української пісні, але й викликали й політичну газетну кампанію.” [76, арк. 14].

Отже, різнопланова діяльність інформаційного відділу УНДМ в Празі вплинула на те, що західні політичні кола почали більш реально підходити до факту існування України як цивілізованої держави і налагоджувати з нею політичні, культурні та економічні відносини.

У вересні 1919 р. дипломатична місія у Празі асигнувала 400 тис. австрійських крон на підтримку національно культурного руху на Закарпатті та заснувала консульську агенцію в Кошицях або так званий “Кошицький пункт” з функціями консульату і національно-культурного осередку одночасно. Штат агенції складався з агента і урядовців [256, с. 17; 430, с. 62].

Дипмісії доводилося допомагати вирішувати справи, пов’язані із виданням дипломатичних паспортів для представників МЗС УНР, які їхали до країн Західної Європи [33, арк. 10].

Перебуваючи за кордоном, місія підтримувала тісні дипломатичні контакти з Директорією. Про це М. Славинський, зокрема, повідомляв: “Зв’язок з Директорією я здійснював шляхом посилки своїх кур’єрів з числа співробітників або ж поштою[,] інших форм зв’язку не мали” [171, арк. 38]. Про те, що існували інші види, свідчить лист Міністра закордонних справ В. Темницького до М. Славинського у серпні 1919 р., в якому міністр просить

дипломата підтримувати контакти телефоном через посла УНР в Румунії Мацієвича [44, арк. 25]. До речі, через румунсько-український кордон було налагоджено не лише рух продовольчих товарів, медикаментів, а й відбувався військовий обмін.

Потрібно відзначити, що М. Славинський швидко зорієнтувався у внутрішньо- та зовнішньополітичній ситуації Чехословаччини, дійшовши висновку, що навряд чи вдасться отримати плідні результати українській місії щодо визнання Директорії УНР. Своє бачення цієї проблеми він висловив у промові на нараді послів і голів дипломатичних місій в Карлсбаді 6 серпня 1919 р.: “Чехи не мають великого значення в міжнародній політиці, щоб на них покладати якісь надії, але вони мають великий моральний вплив у держав[,] які Антанта створила. Відношення до нас чехів як найкраще. Офіційного визнання нас немає[,] але можна бути певним, що по підписанню договору з Австрією Чехи нас визнають. Теперішній президент Тузар (соціал-демократ) стоїть за союз чехів з румунами і українцями” [77, арк. 12-13]. Тому М. Славинський зосередив свої дипломатичні зусилля переважно на наданні допомоги численним військовополоненим, втікачам, депортованим з Галичини урядом колишньої Австрійської імперії [32, арк. 7].

У контексті теми нашого дисертаційного дослідження перейдемо до розгляду проблем, пов’язаних з проведенням закордонних нарад дипломатичних представників, у роботі яких активну участь брав голова УНДМ у Празі М. Славинський.

Важливими кроками на шляху поліпшення координації зусиль української дипломатії стали закордонні наради послів і голів дипломатичних місій УНР. В умовах військового протистояння, відсутності нормальних умов для дій уряду і оперативного зв’язку з ним посли й голови місій час від часу проводили наради, які мали сприяти розробленню зовнішньополітичного курсу України, узгодженню спільних дій.

Перша нарада голів українських посольств і НДМ за кордоном під керівництвом МЗС УНР відбулася у Відні 18-22 червня 1919 р., її ініціатором і

головою став Міністр закордонних справ УНР В. Темницький. Головним в порядку денному наради було питання про розроблення основних засад української зовнішньої політики, що мала узгоджуватись із розвитком тогочасної міжнародної ситуації, а висновки ґрунтувалися на принципах державної соборності та незалежності всіх українських земель. У роботі цієї наради М. Славинський участі не брав.

Друга нарада, більш чисельна й триваліша, відбулась у курортному місті Карлсбаді 6-14 серпня 1919 р. Як і перша, вона була скликана В. Темницьким. На відміну від перших зборів послів і голів місій, на нараду прибули дипломатичні представники УНР і ЗО УНР. На її засіданнях були присутні: міністр В. Темницький, радник міністра А.Жук, дипломати М. Порш (Німеччина), М. Славинський (ЧСР), А. Яковлів (Голландія, Бельгія), Д. Левицький (Данія), радник місії в Англії Я. Олесницький, радник посольства в Австрії В. Полетика, К. Лоський (Швеція, Норвегія), заступник голови місії у Фінляндії М. Залізник, уповноважений представник державного секретаря ЗО УНР О. Бурачинський, Я. Біберович (Угорщина, ЗО УНР), голова делегації ЗО УНР на Паризькій мирній конференції В. Панейко, В. Сінгалевиц (Австрія, ЗО УНР) [48, арк. 1].

9 серпня 1919 р. М. Славинський на цій нараді щодо ролі координаційних дій між диппредставництвами УНР заявив: “МЗС фактично тепер не існує. Мусить бути створений за кордоном практично-технічний апарат, який би об’єднував діяльність посольств і місій, інституція ця буде очевидно тимчасовою для сього переходного часу доки не відновимо нормальної комунікації з краєм” [48, арк. 20 зв.]. Він також охарактеризував діяльність посольств та місій, які фінансувалися по-різному, але виконували однакові функції, та виступив за прийняття нормативної бази, яка б регулювала їх роботу. “Те, що роблять посольства роблять і в місіях. Але робота нерегульована. Немає консульського уставу” [48, арк. 24]. Нарікав Голова УНДМ і на те, що крім дипломатичної роботи, чеська місія виконує політичні інтервенції, піклується про переїзди багатьох представництв, комісій і окремих агентів, а це в свою чергу забирає багато часу [33, арк. 10, 14]. М. Славинський наголошував, що потрібно зрівняти

місії у штатах і засобах з посольствами та офіційно забезпечити діяльність дипломатичних представництв за кордоном.

Діяльність місії в ЧСР Голова УНДМ характеризував наступним чином: “Для консульських справ є окремий урядовець (Драгомирецький), для військових справ отаман Рожанковський. Працював в Празі відділ військово-санітарної Комісії для полонених під проводом доктора Горбенка. Була комісія для переселення жидів. Видавнича діяльність окремо зорганізованого пресового бюро досить інтенсивна. Маса емігрантів із біженців, облоги роблять на місію, грошей на допомоги немає. Штати малі треба більше людей. Мусить ся ошаджувати на наших рубриках бюджету щоби утримувати кількох позаштатних урядовців” [48, арк. 24 зв.].

В ході цієї наради М. Славинський спільно з головою дипломатичного представництва Німеччини М. Поршом підготували резюме наради, в якому урядові пропонувалося в політичній і економічній діяльності орієнтуватися на країни Антанти. Зокрема, М. Славинський пропонував: “...ми мусимо робити поправки на Англію та Америку, аби, ідучи по дорозі наших потреб, не перетинати їх доріг”. Одночасно він наголошував на необхідності копіткої дипломатичної роботи з Румунією і Польщею, щоб „за всяку ціну, чи то силою чи іншою метою треба здобути з ними мирні відносини, аби можна було одбитись од головного ворога - російського большевизму” [362, с. 97; 48, арк. 33 зв.].

Нарада послів і голів місій УНР і ЗО УНР у Карлсбаді мала важливе значення для вироблення зовнішньополітичного курсу України (на жаль, політична ситуація не дала можливості в повній мірі втілити в життя її резолюції). На цьому найбільш представницькому зібранні українських дипломатів було обговорено широке коло питань як зовнішньої, так і внутрішньої політики УНР, а послы й голови місій отримали можливість вирішити низку організаційних питань.

Одним з результатів дипломатичного форуму стало прийняття у липні 1919 р. правової норми про заснування при дипломатичній місії УНР у Празі “Відділу підтримки постійного зв’язку між правительством УНР і його посольствами та місіями за кордоном” [42, арк. 33] через потребу узгоджувати дії зовнішньополітичних представництв. На чолі відділу планувалося призначити

голову у ранзі радника диппредставництва; штат структури мав складати 17 дипломатичних кур'єрів, котрі б забезпечували оперативний зв'язок. Проте на заваді втіленню цього дипломатичного проекту стали складна міжнародна ситуація та недостатня урядова фінансова підтримка.

М. Славинський, будучи за кордоном, переймався також проблемами зміцнення міжнародного авторитету України. У своєму листі до Міністра закордонних справ А. Ніковського від 11 липня 1920 р. він пропонував забезпечити виконання наступних основних завдань для плідної роботи закордонних посольства: “1) зв'язок міністерства з місіями це перше і найголовніше, що треба зробити, бо без того власне буде закордоном тільки та політика, яку ще досі так часто роблять окремі послы навмання, у політиці навпомацки, а то ж не політика. 2) Гроші цей бік справи страшний. Грошовий бік стоїть в повному безладді. 3) Емігрантська психіка. Українська еміграція дезорієнтована, але має тут закордоном часто сильніші зв'язки, ніж послы УНР, а, що до матеріальних засобів, то має їх далеко більше” [68, арк. 20-21 зв.]. Можливо цей лист і став передумовою скликання наради послів та голів місій УНР А. Ніковським наприкінці літа 1920 р. у Відні для координування діяльності українських дипломатичних представництв за кордоном.

18-20 серпня 1920 р. у Відні відбулася третя нарада послів і голів дипломатичних місій УНР, скликана Міністром закордонних справ А. Ніковським. На ній були присутні Х. Барановський – Міністр фінансів, Г. Сидоренко – посол у Австрії, Р. Смаль-Стоцький – в.о. голови українського посольства у Німеччині, голови дипломатичних місій УНР за кордоном: М. Василько (Швейцарія), М. Славинський (ЧСР), А. Марголін (Великобританія), А. Яковлів (Голландія, Бельгія), М. Левицький (Греція), М. Галаган (Угорщина), члени української делегації на Паризькій мирній конференції С. Шелухін та А. Шульгін, а також колишній посол УНР в Італії Д. Антонович [62, арк. 1].

Основним питанням порядку денного наради стало обговорення українсько-польського договору, який викликав гостру дискусію серед присутніх. На нараді також були порушені питання зовнішньополітичного курсу УНР, визнання

незалежності України, координації дій дипломатичних представництв України за кордоном. М. Славинський, висвітлюючи труднощі визнання України з боку інших держав, навів, як приклад, слова американського посла: “...не думайте, що вас українців, так легко визнати. Вас не 2 мільйони, а вас 30-40 мільйонів. Ви можете зєднатися чи з турками чи з кимось іншим. Ви можете заснувати таку нову велику державу, про яку ми неможемо знати, де і з ким вона піде” [62, арк. 14].

М. Славинський на нараді у Відні звертав увагу присутніх на проблеми кадрової роботи, що існувала в українських представництвах [62, арк. 16 зв]. Не обійшов увагою дипломатичний конгрес і питання інформаційної діяльності. М. Славинський робив наголос на проблемі українських пресових агентств. На його думку, “українські пресові агенства треба зв’язати з іншими європейськими агенціями. Потрібні і пресові органи в межах самих посольств. Потрібні великі агітаційно-інформаційні бюро” [62, арк. 17].

На цих безпрецедентних в українській історії дипломатичних форумах було окреслено широке коло конкретних завдань, реалізація яких сприяла б забезпеченню зовнішньополітичного курсу держави. Значною мірою більшість завдань, які ставились перед українськими дипломатами, не були втілені у життя через складнощі тогочасних міжнародних стосунків, внутрішньополітичної ситуації в Україні та відсутності належного фінансування дипломатичної роботи.

Активна дипломатична діяльність пражської місії сприяла зростанню авторитету М. Славинського. Його кандидатуру 2 вересня 1919 року уряд УНР, очолюваний І. Мазепою, що перебував тоді у Кам’янці-Подільському, затвердив на посаді Міністра закордонних справ. Один з українських часописів повідомляв: “Міністром заграничних справ (має бути) Славинський (соціаліст-федераліст) дотеперішній посол в Празі. Поки що міністерством управляє Андрій Левицький” [400, с. 79; 252, с. 78]. Однак заклопотаність Голови УНДМ дипломатичними справами у Празі не дозволила очолити міністерство, оскільки в цей час у місії УНР в ЧСР накопичилося чимало невідкладних справ.

У контексті теми дисертаційного дослідження слід окреслити роботу, що проводилась УНДМ у Празі з видачі паспортів, посвідчень легітимації та віз для

українських полонених, біженців, студентів та дипломатичних представників МЗС Директорії УНР. Протягом 18 лютого - 7 жовтня 1919 р. УНДМ в Празі видала 1336 паспортів. За оформлення паспортів місяця отримувала кошти, визначені офіційним податком. Зокрема, за згаданий період УНДМ одержала 10 225 крон – за видачу паспортів, 273 крони – за пересилку документів [35, арк. 27].

У 1920 р. Голова УНДМ М. Славинський опікувався проблемами матеріально-технічної допомоги для військових частин армії УНР, які потерпали від нестачі зброї та відступали на захід. На допитах в НКДБ УРСР М. Славинський свідчив: “Мені вдалось достати через Червоний Хрест для Петлюрівської армії два-три вагони медикаментів і два вагони білизни для шпиталів. Все це було відправлено із Відня в Вінницю. На той час це була значна кількість медикаментів. Розрахунками з Червоним Хрестом займались спеціально приїхавші з Вінниці особи” [171, арк. 45]. З проханням про постачання озброєння для армії УНР М. Славинський неодноразово звертався до президента ЧСР Т. Масарика, але допомога не надходила.

Така позиція чехословацьких посадовців пояснювалась небажанням погіршувати стосунки як з країнами Антанти, від яких Чехословаччина отримувала підтримку, так і з більшовицькою Росією, з якою ЧСР не хотіла конфліктувати. Чеська сторона формально мотивувала це нестачею зброї і спорядження навіть для своїх військ [171, арк. 93].

Не стояла місяця осторонь питань, пов’язаних з проблемами українських військовополонених та інтернованих легіонів.

Першими військовими загонами, які потрапили у травні 1919 р. на терени ЧСР, були “Гірська бригада” отамана М. Черського та частини групи “Старий Самбір”, “Глибока” і “Круксничі”, очолювані відповідно отаманом К. Мацейовичем, сотником О. Средиком і полковником Т. Средоровичем [366, с. 178]. Згадані частини Української галицької армії під тиском поляків перейшли Карпати і були інтерновані в таборах у Німецькому Яблонному, Ліберці, а згодом у Йозефові. Інтерновані частини, сподіваючись, що будуть

здіянні урядом ЗУНР у польсько-радянській війні, формували (до 1923 р.) Українську бригаду. Загалом в цих таборах було близько 6 тис. українських військових, а понад тисячу було направлено до українських робітничих відділів у Словаччину і Підкарпатську Русь. З 1920 р. чехословацький уряд почав поступово розпускати військові табори, формуючи українських стрільців в окремі робітничі відділи, яких в різних містах ЧСР вже у 1921 р. нараховувалося близько 70. Українські військові, які працювали в них, отримували статус цивільних емігрантів [9, арк. 9].

М. Славинський, у контексті роботи з військовополоненими, згадував про діяльність працівника місії, майбутнього керівника ОУН, А. Мельника: “Мельник Андрій протягом майже двох років очолював в Празі військову місію УНР[,] яка займалася облаштуванням інтернованих чехами бригад Української Галицької армії на чолі якої стояв австрієць Краузе [генерал А. Кравс]. Приїхавши в Прагу Мельник зробив мені візит, потім неодноразово розказував, що солдат бригади він переводить на трудовий стан. Частина з них повернулася пізніше в Галичину[,] а інша частина роз’їхалась по різних містах. По роботі він мені не підпорядковувався. Через два роки він виїхав в Галичину” [171, арк. 81].

УНДМ в Празі проводила роботу по репатріації українських військовополонених і втікачів. Працівники дипмісії складали списки полонених і відправляли їх у розпорядження МЗС. Така діяльність місії була можливою завдяки протекції президента ЧСР Т. Масарика, який не міг не рахуватися з урядом УНР, що свого часу влаштував йому теплий прийом, надав допомогу в формуванні і забезпеченні чеських легіонів в Україні. До того ж у Станіславові та Самборі діяла напівофіційна чехословацька репатріаційна місія, яка займалась поверненням до ЧСР військовополонених чехів і словаків, які неорганізовано прибували туди з Наддніпрянщини.

Відзначаючи прихильне ставлення чеської влади до проблеми українських військовополонених, УНДМ в Празі висловила подяку Міністерству народної оборони ЧСР та особисто міністру від імені українського уряду: “Не може Український Уряд забути і того сердяного відношення Вашого і Вашого

Міністерства, яке зустрінули ваші війська, що перейшли Чеську границю зі зброєю під навалою Поляків, як рівно ж Вашої прихильности до Української Місії, що опікувалась нашими полоненими” [61, арк. 3].

Як голова дипломатичної місії в Празі восени 1920 р М. Славинський з власної ініціативи їздив у Відень на з’їзд так званого “Трудового Конгресу”, керівником якого був М. Галаган. По завершенню роботи з’їзду була прийнята резолюція із закликом продовження боротьби проти радянської влади та створення незалежної України [171, арк. 93 зв.].

На нараді емігрантів усіх європейських країн, яка відбувалась у Празі наприкінці 1920 року та була скликана у зв’язку з назрілою проблемою безробіття у східноєвропейських країнах, було створено Головну емігрантську раду. Очільником її було обрано О. Шульгина, а заступником – М. Славинського [171, арк. 56-57]. Ця громадська організація була створена з метою вирішення проблем українських трудових мігрантів при працевлаштуванні на території західноєвропейських держав.

Підсумовуючи перший період дипломатичної діяльності М. Славинського в добу Директорії УНР, можна зробити висновок, що він як голова УНДМ в ЧСР значною мірою сприяв визнанню УНР де-факто країнами Західної Європи, відстоював пріоритети розвитку української державності.

Різноманітна діяльність УНДМ – центру української політичної та культурної еміграції на початку 20-х років ХХ ст. – сприяла дипломатичному прориву УНР на європейській арені і допомагала налагодженню різноманітних зв’язків з різними країнами світу. Місія відіграла значну роль у тому, що західні політики почали більш реально підходити до факту існування та визнання України. Завдяки діям української дипломатії у Празі громадськість європейських країн, чимало політиків усвідомлювали, що українська держава може стати надзвичайно важливим фактором у збереженні політичної рівноваги у цьому регіоні і в усій Європі перед тиском більшовицької Росії, а також у справі захисту незалежних сусідніх з нею держав Польщі, Румунії, Угорщини та ЧСР. Завдяки цій обставині українські дипломатичні представництва мали змогу

продовжувати свою діяльність і після невдач національно-визвольних змагань на території України, використовуючи будь-яку можливість для утвердження у світі ідеї української незалежності.

РОЗДІЛ 4

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ТА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ М. СЛАВИНСЬКОГО В ЕМІГРАЦІЇ

4.1. Участь у суспільно-політичному житті української еміграції

Розвиток подій, пов'язаних з втратою державної незалежності України, започаткував еміграційний період життя М. Славинського (1921-1945) у ЧСР, що виявився найбільш продуктивним етапом його суспільно-політичної роботи в середовищі українського громадянства. В цей період він успішно поєднував дипломатичну роботу з громадсько-політичною та культурно-освітньою діяльністю.

Протягом 1921-1923 рр. М. Славинський продовжував працювати на посаді Голови УНДМ в ЧСР а після її закриття 1923-1945 рр. його еміграційне життя в ЧСР відзначалось діяльністю в УРДП та УРДК, що були основним центром ідеологічної підтримки ДЦ УНР.

Заарештований радянською розвідкою у 1945 р., М. Славинський на допитах у Лук'янівській в'язниці свідчив: “У кінці 1920 року, коли була проголошена Радянська Україна й уряд УНР відбув за кордон, до Польщі, я як представник цього уряду далі діяв у напрямі існування України незалежною державою аж до 1923 року, тобто доти, коли Україна ввійшла до складу Радянського Союзу” [171, арк. 94]. На запитання слідчого, чому він не повернувся в Україну, коли вона була проголошена радянською, М. Славинський відповів: “Я гадав, що боротьба за самостійність існування України ще не припинилась, що УНР в той час мала свої війська й певну частину території, а тому й далі працював у місії” [171, арк. 94].

Після поразки армії УНР в боях з більшовиками у листопаді 1920 р. та переїзду Директорії на територію Польщі у Тарнів УНДМ в Празі позбулася статусу дипломатичного представництва. Проте вона продовжувала свою роботу, хоча уряд ЧСР офіційно її так і не визнав. Незважаючи на те, що у країні проживали майже 20 тис. емігрантів УНР та ЗУНР, керівництво ЧСР

відмовилося підтримувати екзильний уряд УНР на міжнародній арені. Таке ставлення пояснювалось тим, що ЧСР перебувала в дружніх чи, принаймні, неантагоністичних відносинах із радянською Росією, в якій вбачала протипагу Німеччині.

Перебування українського уряду в м. Тарнів вважалось тимчасовим, звідси планувалося проводити акції, спрямовані на повернення уряду в Україну, здійснювалися неодноразові дипломатичні кроки щодо визнання УНР. Зовнішня політика стала пріоритетною в діяльності ДЦ УНР, тому він не відкликав дипломатичні місії та представництва в зарубіжних країнах, де вони продовжували свою роботу, а саме: Австрії (Г. Сидоренко), Бельгії та Голландії (А. Яковлів), Великої Британії (Я. Олесницький), Італії (В. Мазуренко), Німеччині (Р. Смаль-Стоцький), Румунії (К. Мацієвич), США (Ю. Бачинський), Туреччині (В. Мурський), Франції (О. Шульгін), ЧСР (М. Славинський) і Швейцарії (М. Василько). Зауважимо, що з огляду на фінансові проблеми всі ці закордонні установи не були чисельними, іноді вони склалися з двох-трьох працівників [447].

Згідно реєстру посад дипломатичних представництв та консульств УНР за кордоном, склад УНДМ в ЧСР на 20 грудня 1920 р. залишався незмінним. Головою був М. Славинський, секретарем – А. Витошинський, аташе – О. Бочковський [64, арк. 10]. При УНДМ в Празі діяли інформаційне та пресове бюро, в штаті якого нараховувалось 11 працівників [70, арк. 23].

Про склад дипломатичної місії в Празі свідчить табл. 4.1, в якій подаються дані і про оплату праці урядовців [30, арк. 1].

Однак, протягом 1921-1922 рр., у зв'язку з відсутністю належного фінансування працівників місії УНДМ, в її персональному складі відбулись зміни. Так, у липні 1921 р. виконуючим обов'язки секретаря місії замість А. Витошинського було призначено аташе О. Бочковського, натомість обов'язки аташе місії до затвердження в МЗС УНР почав виконувати Р. Домбчевський [67, арк. 54-55]. На липень 1922 р. після нормативного обмеження кількості працівників дипломатичних місій УНР склад УНДМ був таким: голова –

М. Славинський, секретар – О. Бочковський, урядовець – М. Стефанович, вільнонаймані працівники: друкарка – А. Штольцова та технічний працівник І. Джусь [65, арк. 42]. Потрібно відзначити, що незважаючи на усі кадрові зміни в штаті місії, вона продовжувала результативну діяльність.

Заробітна плата членів УНДМ

Таблиця 4.1.

№ п/п	Прізвище, ім'я	Посада	Місячна заробітна плата (ч.к.)
1	Витошинський Айталь	секретар	5 000
2	Бочковський Іпполіт	секретар	4 500
3	Ластовецький Олексій	аташе	3 571,42
4	Стефанович Микола	урядовець	3 000
5	Товстоног Лев	урядовець	3 000

Багатопланові завдання зовнішньої політики УНР вимагали ефективного інформаційного забезпечення, адже західні політичні кола і, особливо, громадськість довгий час залишалися непоінформованими про державотворчі пошуки українського народу. Тому провідним напрямом діяльності місії були безпосередні контакти із зарубіжними ЗМІ, які надавали можливість ознайомлення політичних і громадських кіл іноземних держав з подіями в Україні та її зовнішньополітичними спрямуваннями.

Зокрема, працівники місії на чолі з М. Славинським провадили потужну інформаційно-політичну кампанію серед урядових кіл і громадськості ЧСР [372, с. 169]. Співпраця із зарубіжними ЗМІ здійснювалася шляхом підготовки співробітниками представництв статей та інформаційно-аналітичних матеріалів, розповсюдження прес-релізів та спеціальних інформаційних бюлетенів, “замовлення” матеріалів про Україну в іноземних публіцистів.

Зберігало свою актуальність і завдання широкого розповсюдження серед зарубіжних офіційних та громадських кіл інформації про опір в Україні більшовицькому режиму, діяльність УНР на міжнародній арені. “Наша держава, – йшлося у звіті МЗС УНР від липня 1920 р. – ... для підтримки української державності взагалі і українського питання за кордоном має тільки два фактори: 1) армію, що зброєю в руках визначає перед світом існування України, і 2) пресу, завдяки якій можна впливати на хід політичних подій відносно України” [52, арк. 22].

Міжнародно-інформаційні зусилля УНДМ у ЧСР були потрібні для протистояння ворожій пропаганді за кордоном по відношенню до української суверенності, найбільш активними суб’єктами якої були радянська Росія, підконтрольний український радянський уряд й великодержавний російський “білий рух”. “На європейську опініцію щодо української справи намагаються вплинути як російські буржуазні елементи так і поляки, – зазначено у доповідній записці МЗС УНР від 1919 р., – вони хочуть вплинути таким чином на вироблення негативної європейської опініції щодо українських справ” [49, арк. 13].

Саме тому першочерговими завданнями в сфері дипломатичного захисту інтересів України було висвітлення провокуючих дій “ворогів української незалежності”, збір інформації про їх центри та інформування керівництва МЗС УНР. Усі ці заходи проводилось з метою запобігання поширенню неправдивої інформації про Україну та спростування недостовірних чуток дипломатичним шляхом. “Повідомлення про провокаційні заходи, – писав М. Славинський у листі до МЗС, – з боку ворогів української державності головним центром проти українських акцій є Царгород[,] де зараз згрупувалось багато російського елементу, також військових і політичних діячів, що демонструють дуже ворожі відносини до української справи. Такими організаціями є національний союз (головний Моркотун), було утворено нещодавно Союз возродження козачества з ініціативи голів донських і терських козаків. Тому кооперація з цими силами є небажаною та могла б зашкодити українській справі” [71, арк. 56].

Антиукраїнська пропаганда була одним з основних напрямків діяльності російських неарадянських політичних сил, як на території колишньої імперії, так і в емігрантському середовищі. Як відзначалось у доповіді МЗС УНР у 1920 р., російські емігранти “... як капіталісти, так і соціалісти як царські реакціонери, так і демократи, мають одну спільну політичну ідею, яка гуртує кругом себе та об’єднує їх – це ідея відбудови “єдиної неподільної Росії, старої “тюрми народів” [49, арк. 32].

На противагу антиукраїнській пропаганді, місія в Празі під керівництвом М. Славинського не лише оприлюднила в пресі ряд власних матеріалів про Україну, але й налагодила співробітництво з автором низки праць про Україну чеським публіцистом Я. Нечасом. Він був одним з перших іноземців, хто звернув увагу Заходу на існування “українського питання”, опублікувавши наприкінці 1918 р. у Берні за власні кошти брошуру з оглядом політичного, економічного, аграрного й культурного життя українського народу. Я. Нечас також є автором відомої відозви “Прошу за один слов’янський народ” до чеських делегатів на мирній конференції в Парижі, у якій він закликав Е. Бенеша і К. Крамаржа допомогти реалізації політичних амбіцій українців. Подібну агітацію чеський журналіст проводив як через власні статті, так і через публікації впливових журналістів [76, арк. 4].

Навесні 1921 р. під час міжнародного ярмарку промислових товарів у Празі місія видала та розповсюдила між представників усіх чеських та закордонних торгово-промислових фірм 10 000 інформаційних листівок чеською та есперантською мовами про Україну, значимість її окремих галузей виробництва для економічної співпраці з країнами Європи [76, арк. 39]. “Ця форма пропаганди, – зазначалось у листі місії до МЗС УНР у березні 1921 р., – користується значною симпатією і звернула загальну увагу” [76, арк. 39]. Так архівні матеріали щодо результатів інформаційної кампанії відділу преси УНДМ свідчать, що “чимало чехів стали дивитися на українське життя українськими очима, тобто чесно і щиро почали підпирати наше праве діло, до якого ставилися негативно лише через те, що були або зовсім не ознайомлені, або ж

перебували під впливом ворожої нам фальшованої інформації з боку Москви та Кракова чи Варшави” [76, арк. 12].

Крім цього, інформаційний відділ дипломатичної місії у Празі готував до друку так звану “Синьо-жовту книгу”, цим самим виконував одне з положень статуту Міністерства преси і пропаганди про інформування світової громадськості про Україну. До тогож, цього вимагало також розпорядження Голови Директорії, викладене у листі до Міністра закордонних справ УНР, щодо “... випуску за кордоном друкованого видання, яке дало б історичний огляд нашої боротьби з перчисленням відповідних актів, що свідчать про нашу суверенність та незалежність, а також про наше визнання з боку тих чи інших держав. Таке видання на різних європейських мовах могло б послужити гарним інформаційним і агітаційним матеріалом і відібрало б в деякій мірі ґрунт у ворогів нашої державности. Рахую конче потрібним, аби Міністерство Справ Закордонних приступило до такого видання і дало йому назву „Синє-Жовта книга”, до якої б було заведено всі документи, що торкаються історії нашої боротьби за незалежність України” [5, арк. 290].

У січні 1921 р. УНДМ у Празі уклала договір з столичною друкарнею “Народня Політика” про публікацію “Синьо-Жовтої книги” накладом 5 000 примірників французькою і 2 000 примірників українською мовами [67, арк. 6]. Для підготовки та друку інформаційного чеського збірника “про українську справу” РНМ Директорії ухвалила виділити 50 тис. чеських крон [67, арк. 9]. Профінансував уряд УНР і публікацію книги “Чехи про Україну” накладом в 5 000 примірників [67, арк. 10].

Важливу роль в інформуванні європейських держав відіграла пражська місія під час другого Зимового походу армії УНР у листопаді 1921 р., очолюваного генералом Ю. Тютюнником. З початком наступу військових формувань УНР на територію України дипломатична місія в Празі отримала вказівку від МЗС УНР із завданням: “У всякому разі за кордоном треба провести акцію в слідуючих напрямках: 1) Вияснити закордонним політичним чинникам, що український народ цим новим повстанням – ще раз доказує світові, що він бореться за свою

суверенність проти насилля червоних окупантів і що він є вже цілком зрілим і одмінним од Російської нації. 2) Паралізувати роботу більшовицької політики, – доказуючи, що повстання ясно має вигляд протесту проти “більшовицького благоденствія і комуністичного раю” та всіма засобами нищити ґрунт їхньої закордонної праці. 3) Зацікавити цим рухом усі міродайні кола закордонної опініції, – як політичні, так і промислові. 4) Добиватися допомоги – як моральної, так і головним чином матеріальної для визвольної боротьби України. 5) Особливо треба підкреслювати всюди, в офіційних заявах і в відповідних повідомленнях до преси, про те, що весь провід повстання знаходиться в руках Головного Повстанчого Командування, яке провадить це повстання по плянові і далшим вказівкам військового Командування і Уряду УНР. [Підпис] Міністр Закордонних Справ [А.] Ніковський” [26, арк. 2-2 зв.].

Основними пріоритетами зовнішньополітичної пропаганди УНДМ були доведення до зарубіжних політичних кіл та громадськості об’єктивних відомостей про позицію України з міжнародних питань, процеси її державотворення, соціально-економічний і духовний розвиток, історію українського народу, а також інформаційні заходи щодо підтримки українців в діаспорі.

Однак, інформаційна діяльність празької місії попри її активну пропагандистську роботу не вплинула на зовнішньополітичну позицію урядових кіл ЧСР, які цілковито залежали від політики західних держав та не могли суттєво допомогти Україні в її боротьбі за незалежність.

До компетенції дипломатичної місії в Празі належали комплексний аналіз та висвітлення міжнародної ситуації для уряду УНР. Місія під керівництвом М. Славинського постійно повідомляла Міністерство закордонних справ про політичну ситуацію в європейських країнах загалом та ЧСР зокрема. Так, було зроблено огляд законотворчої діяльності чеського парламенту за перший післяреволюційний період його функціонування [76, арк. 33]. До бібліотеки Міністерства закордонних справ празька місія надіслала також текст мирного договору між Німеччиною і Антантою (німецьке видання французькою та

англійською мовами) [76, арк. 33] та перекладений українською – примірник чеської Конституції [54, арк. 36].

Зазначимо, що пражка місія співпрацювала з різними галузевими міністерствами УНР та виконувала окремі їх доручення. Зокрема, для Міністерства ісповідань УНР було зроблено аналіз релігійної ситуації у ЧСР. Так, у листі від 24 березня 1921 р. місія повідомляла: “В даний момент чеський церковно-релігійний рух переживає кризу з причин очевидних тенденцій серед частини прихильників нової національної чеської церкви до злиття зі сербською православною церквою. В зв’язку з тим був у Празі недавно сербський єпископ Доситей. Під час його побуту дійшло неначе до якогось об’єднання, яке однак потім було демонтоване більшістю визнавачів нової чеської релігії” [60, арк. 32]. У листі ж до М. Славинського від 26 травня 1921 р. зустрічаємо: “... на Україні відбувається великий церковний рух в напрямку створення національної української церкви. І в найблищому часі потрібним стане велике число добре освічених пан-отців для праці як в самій церкві так і на посадах церковних і міністерстві Ісповідань” [21, арк. 22-23]. Саме тому міністерство висловило прохання місії висвітлити в чеській пресі зазначену вище проблему та звернутись до вищих богословських шкіл з пропозицією дати по можливості українським студентам або священникам здобувати теологічну освіту як за державні кошти, так і за стипендії громадських організацій [21, арк. 23].

За дорученням МЗС для Міністерства шляхів УНР диппредставництво в Празі проводило посередницьку роботу щодо можливої закупівлі нових паротягів для залізниць УНР. Так, на місію покладалось завдання дізнатись серед чеських промислових кіл: “1). Які фірми зобов’язались би доставляти Уряду УНР паровози і вагони. 2). Якого типу, яку кількість і на яких умовах. Повідомляючи вищезгадане, Канцелярія МЗС має честь просити не відмовити та негайно надіслати їй найточніші данні в вищезгаданій справі” [60, арк. 65].

Для Міністерства хліборобства УНР зусиллями УНДМ в Празі був підготовлений та відісланий 20 травня 1921 р. лист з інформацією про аграрну політику чехословацького уряду [56, арк. 17-17 зв.].

Дипломатична місія всіляко підтримувала торгівельні зв'язки між УНР і ЧСР. Зокрема, у листі, датованому 1921 р., місія інформувала МЗС про підготовку до проведення кооперативного з'їзду: "...з'їзд відбудеться в травні від 13-18 з нагоди хліборобської виставки і має бути спробою Всеславянського кооперативного об'єднання. Українські кооператори будуть представляти на цьому конгресі кількох делегатів, яко заступниками різних наших кооперативних установ. Досі зголосились і мають приїхати на цей конгрес пп. Міністр фінансів Барановський, економічний радник нашої місії П. Ганіцький представник української кооперативної централі п. І. Ганіцький і п. Сербіненко яко ми отримали повідомлення, що на цей конгрес має приїхати бувший міністр фінансів Мартос" [60, арк. 42].

Представники УНДМ брали участь у наукових та культурних міжнародних форумах, що проводились у ЧСР. Так, у серпні 1921 р. українські дипломати на запрошення чеського уряду були учасниками XIII Міжнародного конгресу есперантистів у Празі. У ньому взяли участь близько 2500 учасників, які представляли 45 держав.

Речник місії УНР у своєму зверненні до учасників XIII Міжнародного конгресу есперантистів повідомив про згоду Міністерства освіти УНР включити мову есперанто як необов'язковий предмет програми для вивчення у школах [60, арк. 50]. Про це місія УНР у Празі повідомляла МЗС у листі від серпня 1921 р. "свій локаль для конференції есперантських представників від малих і поневолених держав і що відбулась 2 серпня у двох засіданнях вранці і ввечері. Були на ній представники Ірландці, (крім Англії), Шотландці, литовці, Фламандці, валони, Чехи, Українці, Жиди, Бельгійці, і напів-офіційно німець" [60, арк. 50]. У форматі української пропозиції обговорювалося питання "організації інформаційної централі на есперантській мові для поінформування цілого світу про положення малих і поневолених народів, видання спеціального збірника" [60, арк. 51].

Підсумком роботи конгресу стала ухвалена резолюція про необхідність впровадження есперантської мови в дипломатичних службах та у міністерствах закордонних справ.

Ще одну спробу привернути увагу до “української проблеми” М. Славинський зробив, використовуючи XII світовий Конгрес сіоністів, що проходив на початку вересня 1921 р. у Карлсбаді. Звітуючи про свою співпрацю з єврейськими лідерами Конгресу перед урядом УНР у вересні 1921 р., М. Славинський вказував: “Серед сіоністичних лідерів був відомий у нас діяч В.Е. Жаботинський тепер член Центрального Виконавчого Сіоністичного Комітета і шеф їхньої інформаційної служби (під їх впливом 450 щоденних газет у цілому світі), з яким я мав два побачення. Як старі приятелі ми обговорювали принципіально справу, як налагодити попсовану жидівську світову опінію щодо Українства. Я дав йому весь матеріял який мав, а крім того ми напали на думку про заснування жидівської жандармерії” [470, с. 114].

У цей час планувалося розпочати військові дії проти більшовиків і українська 15-тисячна армія перебувала на кордоні з Українською Соціалістичною Радянською Республікою. Вторгнення на територію радянської України було заплановано на весну 1922 року. Побоюючись, що з початком військових дій знову спалахнуть погроми, В. Жаботинський запропонував М. Славинському організувати єврейські жандармські формування у вигляді гарнізонів у невеликих містах України. Після відповідних переговорів 4 вересня 1921 року в Карлсбаді в “Олімпік Паляс - готель” було підписано договір між В. Жаботинським і М. Славинським. У договорі зазначалось: “ ... створення автономної жидівської жандармерії в період перехідного часу для захисту своїх інтересів для недопущення насильств між християнським і жидівським населенням щоб виключити можливі єврейські погроми” [8, арк. 190 зв.]. Хоча, укладена угода не мала жодних практичних наслідків, вона привернула увагу не лише євреїв, а й світової громадськості до проблеми єврейських погромів в Україні, організацію яких “приписували” Голові Директорії УНР і Головному Отаману УНР С. Петлюрі. Захищаючи С. Петлюру від подібних звинувачень М. Славинський

доповідав уряду УНР: “Моє привітання і наші конференції уже самі собою мали цей добрий наслідок, що спинили одну неприємну для У. Н. Р. акцію, а іменно, – велика група східноєвропейських і англійсько-американських сіоністів хотіла при обговоренню питання про погроми на Україні виставити військо і уряд У. Н. Р. винувниками цих подій, покликаючись головним чином на інформації з “Українського Прапора” і інших галицьких видань – бо, як вони говорили, то самі українці про себе пишуть. Акція цієї групи була погашена моїми і Жаботинського інформаціями і поясненнями” [470, с. 114-115]. В свою чергу, В. Жаботинський, захищаючи С. Петлюру, заявляв: “... я пишаюся угодою з Петлюрою, не зважаючи на те, що вона не дійшла до здійснення. Коли я вмру, ви зможете написати на моїй могилі: “Це була людина, що уклала угоду з Петлюрою” [470, с. 114].

Ще одним важливим напрямом громадсько-політичної діяльності М. Славинського в еміграції було вирішення проблеми трудової міграції. У листі від 3 червня 1921 року він як голова місії повідомляв МЗС УНР про стан справ на ринку праці в ЧСР: “Немає зараз змоги для роботи українських фахівців у зв’язку з кризою, перенаселенням війною та простими біженцями та самими страйками в ЧСР. Не можливо ще з за причини того, що до Чехії диригується нині з Туреччини і Югославії понад 10 000 біженців з бувшої армії генерала Врангеля, здебільшого Кубанці і Українці” [57, арк. 206-206 зв.]. Для вирішення існуючих проблем було створено Українське бюро праці. В свою чергу, дипмісія на виконання вимог уряду ЧСР зверталась до МЗС УНР з проханням обмежити поїздки українських громадян в цю країну “до двох разів на тиждень” [74, арк. 15-15 зв.]. Неодноразово празька місія зверталась і до українських дипломатичних представництв в інших країнах з метою обмеження потоку українських біженців через територію ЧСР. Зокрема, у листі голови місії М. Славинського від 31 травня 1921 р. до Військово-санітарної місії УНР в Будапешті повідомлялося: “Українська Дипломатична Місія УНР в Празі мала вже честь звертатись до Вас прохаючи не диригувати транспортів репатріаційних українських громадян через Чехословаччину, з огляду на те, що звідси не можна даліше їх направлення через

Польщу, або навіть через Румунію, позаяк ані польське, ані румунське посольство тепер не дає віз на українські паспорти. Відтак їх не можна також залишити в Чехословаччині, де зараз абсолютно є обмежений побут громадян зі східно-європейських держав. Наша Місія не диспонує жадними фондами немає змоги допомогти цим людям на виїзд з відси, в наслідок чого вони опиняться тут в беззахисному положенні” [72, арк. 35].

Потрібно зауважити, що ЧСР стала притулком для українських військових частин, що неорганізовано відступали з ЗО УНР під натиском поляків. Тому дипмісія в Празі проводила координаційно-роз’яснювальну роботу та, незважаючи на критичне фінансове становище, надавала одноразові грошові допомоги тим, хто її потребував. Так у фінансовому звіті місії за 1921 р. є відомості про виділення “наддніпрянським громадянам – 1 582 (ч.к.), галицьким – 50 (ч.к.), студентам УНР – 640 (ч.к.)” [29, арк. 12]. У письмовому повідомленні до МЗС Директорії від 9 липня 1921 р. М. Славинський у зв’язку із невпинним зростанням чисельності українських біженців констатував, що у Празі “великий наплив біженців козаків і старшин з наших таборів у Галичині. Що цей акт не має випадкового характеру видно з того, що більшість козаків приходять гуртами без жодних перешкод на кордоні з Чехією і повідомляють, що за ними в слід ідуть ще більші гурти. Бо хтось з інтернованих в Галичині поширює звістку, що в Чехословаччині організується українська Армія і що кожний біженець буде радо прийнятий, дістане одяг, харчі, помешкання. Все це очевидно якась провокаційна акція з метою дезорганізації наших людей. Ніякої Армії у Чехословаччині з українців ніхто не організовував та не мав наміру організовувати і по тепер умовах політичних і дипломатичних повний абсурд” [72, арк. 46]. Далі у листі говориться, що через свій складний фінансовий стан місія не може надавати біженцям потрібної допомоги, тому прийняла рішення звернутися до Уряду УНР “...аби він запобіг поширенню провокаційних чуток серед війська і таким чином запобіг би масовим втечам з таборів до Чехо-Словаччини, бо такий стан справ ставить біженців і місію в дуже важке становище” [72, арк. 46 зв.]. За свідченнями М. Славинського станом на лютий 1921 р. в ЧСР перебувало близько 15 тисяч

українських громадян [74, арк. 6]. До речі, дипломатична місія в Празі фінансово сприяла українським біженцям у поверненні їх на Батьківщину [29, арк. 2, 4].

Окремої уваги заслуговує робота УНДМ у Празі з видачі паспортів, посвідчень легітимації та віз для українських біженців, студентів і дипломатичних представників МЗС Директорії УНР, оскільки саме ця діяльність була основним джерелом додаткових прибутків через недофінансування місії урядом УНР.

Так, за періоди з 2 січня по 30 грудня 1920 р. УНДМ у Празі було видано 1850 паспортів [36, арк. 1-24 зв.], 724 посвідчень легітимації [37, арк. 1-24] та 63 візи [38, арк. 21-24]; з 3 січня по 30 грудня 1921 р. – 487 паспортів [36, арк. 24-60], 1087 посвідчень легітимації [37, арк. 25-70] та 28 віз [38, арк. 25-27]; з 2 січня по 30 грудня 1922 р. – 208 паспортів [36, арк. 61-74], 484 посвідчення легітимації [37, арк. 72-84] та 4 візи з 26 січня по 21 жовтня [38, арк. 28-29]; з 3 січня по 16 квітня 1923 р. (до припинення роботи місії) – 39 паспортів [36, арк. 75-76], 133 посвідчення легітимації [36, арк. 85-88]. За оформлення документів українським громадянам місія запровадила консульський збір, зокрема: “паспорт новий або продовжений – 100 чеських крон (ч.к.), віза – 50 (ч.к.), дозвіл на шлюб – 50 (ч.к.)”. Для студентів: “паспорт – 50 (ч.к.), посвідчення в справі освіти на підставі документів – 5 (ч.к)” [23, арк. 27].

26 січня 1921 р. РНМ було ухвалено Закон “Про зміну штатів Надзвичайної Дипломатичної Місії Української Народної Республіки в Чехословаччині”. У ньому постановлялося: “1) Додані до цього “Тимчасові Штати Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Чехословаччині” – ухвалити. 2) Асигнувати в розпорядження МЗС з кошти Державної скарбниці в польській валюті суму відповідну до ста двадцяти семи тисяч п’ятсот сума ч/к на утримання згаданої Місії на час з 1 січня до 1 квітня 1921 р. по курсу, встановленому Міністерством Фінансів. 3) Закон цей до оголошення його ввести в чинність по телеграфу. Голова Ради Народних Міністрів А. Лівіцький. Міністр Закордонних Справ А. Ніковський” [25, арк. 2].

У додатку до ст. 1 Закону містилася затверджена відомість на фінансове утримання місії. Її зміст представляє табл. 4.2 [25, арк. 2].

**Видатки на утримання членів УНДМ в ЧСР та фінансування
напрямів її діяльності з 1 січня по 1 квітня 1921 р. (ч.к.)**

Таблиця 4.2

№п/п	Найменування видатку	Сума
1	заробітна плата голови УНДМ	10 000
3	заробітна плата секретаря	1 500
4	заробітна плата 2 аташе	1 450
5	заробітна плата 2 урядовців	3 000
7	заробітна плата вільнонайманих робітників	2 000
8	канцелярські витрати	2 000
9	господарські і не передбачені витрати	2 000
10	аренда приміщення місії	2 000
11	інформаційна та видавнича діяльність	3 000
12	допомога громадянам УНР	7 000

Допомога при облаштуванні української молоді, яка навчалася у вищих та середніх навчальних закладах ЧСР, входила до основного кола завдань дипломатичної місії у Празі. Адже молодь з України в умовах воєнного часу не мала можливості навчатись на Батьківщині, тому шукала змоги отримати освіту у сусідній ЧСР. Здобувши освіту, значна її частина поверталася в Україну (зокрема, Галичину) або виїжджала до інших країн Західної Європи.

Значний “наплив” молоді з України та її важке матеріальне становище в ЧСР змусило дипломатичну місію на чолі з М. Славинським звернутись до Міністерства народної освіти УНР: “Місія абсолютно не є в стані взяти на себе відповідальність на приїзд нових українських студентів, тим більше що і перебуваючі в цей час в Празі українські студенти (в числі 700) властиво

матеріально животіють і всі тутешні українські інститути не можуть їм забезпечити порядного існування. Відтак ми звертаємо увагу на ту обставину, що в Чехії вищі школи від 1920 року для східно-європейських студентів заведений був спеціальний контингент, обмежуючи прийом численних українців цифрою 150. Яко з попередніх рядків видно, що число українських студентів в два рази більша. І ми повинні були всіляко підтримати їх легалізацією наданням виписів до вищої школи. І дати змогу осісти їм в Празі чи в провінції” [73, арк. 43; 56, арк. 7].

За активного сприяння УНДМ українські студенти отримували допомогу від чеських громадських організацій та державних посадовців. Так, у січні 1921 р. президент ЧСР Т. Масарик виділив 15 тис. ч.к. на влаштування “Святого вечора” для українського студентства в Празі [60, арк. 3]. Згодом, за цю фінансову допомогу в організації свята празька місія висловила подяку президенту Т. Масарику від імені українського уряду та Міністерства народної освіти [60, арк. 5].

До М. Славинського, який мав достатній авторитет у міжнародному дипломатичному колі, МЗС УНР неодноразово зверталось з проханням посприяти у створенні дипломатичного представництва УНР у Королівстві Сербії-Хорватії-Словенії (КСХС) для протекції українських громадян.

Про важке становище українців в КСХС дізнаємося з листа МЗС УНР до М. Славинського: “Міністерство одержало детальні повідомлення про те, що положення українців у Сербії дуже тяжке; до них відносяться більш ніж з невагою і наші люди бояться називатися українцями. До цього ще українці не ознайомлені про Уряд УНР їх дурять запевненнями, що на Україні нема жадного українського уряду крім більшовиків, тому в числі навіть і української старшини. В Хорватії відносини до українців гарні. З огляду на це необхідно установити яку не будь організацію в Білгороді, для того щоби повідомляти українців і увільняти їх від ведення в блуд нашими ворогами” [60, арк. 55].

Вже у січні 1921 р. М. Славинський отримав повноваження від МЗС УНР “перебрати на себе піклування справами громадян Української Народної

Республіки в КСХС, робити потрібні для цього заступництва Української Народної Республіки та оборони прав і інтересів її громадян, призначати відповідальних осіб і мати догляд над їх політично-дипломатичною та консульською діяльністю” [74, арк. 4]. Для досягнення зазначеної мети МЗС УНР 8 червня 1921 р. зобов’язало М. Славинського надіслати лист до МЗС Сербії-Хорватії-Словенії про заснування Генерального консульства УНР у Загребі [75, арк. 29]. Забігаючи наперед, відзначимо, що відповідне доручення МЗС було виконане, але бажаних результатів не принесло.

Також, МЗС Директорії листом від 14 липня 1921 р. висловило прохання до М. Славинському посприяти встановленню дипломатичних відносин з центральним урядом Югославії і заснуванню дипломатичного представництва УНР в Загребі [75, арк. 30]. Крім того передбачалося налагодити відносини з Українським Комітетом у Білгороді [75, арк. 30]. Відповідні дії МЗС УНР були продиктовані початком евакуації до Туреччини та Югославії частин армії генерала П. Врангеля з Криму, в складі якої перебувала значна частина українців.

Використовуючи свій дипломатичний досвід, М. Славинський допоміг відкрити у Загребі українське консульство, яке очолив С. Лукіянович. Згодом у жовтні 1921 р. МЗС УНР доручило М. Славинському надати методичну допомогу українському консулу в Югославії для ефективної роботи представництва [75, арк. 31].

М. Славинський повідомляв МЗС УНР про роботу консульства в Югославії так: “... було створено інформаційне бюро, що видавало кілька інформаційних брошур про українську справу, піклується про наших біженців, що перебувають в Хорватії” [74, арк. 10].

Наприкінці 1921 р. у Празі свою роботу офіційно розпочала торговельна місія радянської Росії. Про її діяльність М. Славинський повідомляв уряд УНР: “Чеським урядом було укладено торговельні угоди з більшовицькою місією яка є проектом умови і відноситься виключно до Радянської Росії і немає жодного відношення до України навіть так званої совіцької” [74, арк. 20]. Однак, торгові представники більшовицької Росії висунули вимогу перед урядом ЧСР про

припинення відносин з організаціям, установами невизнаної УНР. У повідомленні до Міністерства фінансів УНР празька місія наголошувала: “Представник совітської України в Празі п. Ливицький опублікував цими днями в пражській пресі (комуністичний орган “Руде право” за 13 цього місяця та в офіційному органі “Чесько-словенська республіка” за 15 ц.м.) заяву проти дотепер представників української Кооперації за кордоном констатував, що мандат на закордон має лише Вукопспілка і що мандати п. Сербіненка та пр. Ганицького є недійсними, що ніхто з них не має права за кордоном диспонувати майном кооперації” [63, арк. 7].

Крім того, під час особистої розмови з Міністром закордонних справ ЧСР Е. Бенешем представник радянської України звинувачував чеський уряд у підтримці та сприянні роботи “так званої місії УНР”. Чеський міністр, у відповідь запевнив, що “петлюрівська місія” носить неофіційний характер [367, с. 111].

Зміцнення позицій РСФРР на міжнародній арені після укладення Ризького мирного договору (18.03.1922 р.), стабілізація міжнародних відносин у Європі на початку 20-х років ХХ ст. та водночас послаблення позицій емігрантського уряду УНР привели до припинення діяльності його дипломатичних представництв у державах Європи.

Після тривалих переговорів 6 червня 1922 р. у Празі був підписаний тимчасовий торговельний договір між УСРР і ЧСР, який відкрив певні перспективи для взаємовигідного економічного співробітництва. Слід відзначити, що цей договір був не лише торговельним, він, завдяки наполяганню УСРР мав політичний характер. У договорі було зафіксовано положення, згідно з яким уряд ЧСР зобов’язувався не підтримувати сили, які вели боротьбу проти радянської влади в Україні. З підписанням міждержавної угоди М. Левицькому було надано офіційний статус дипломата, після чого місія УНР повинна була самоліквідуватися.

На початку 1923 року робота УНДМ у Празі була паралізована. Численні борги місії та зовнішньополітичні події, зумовлені утворенням СРСР та

включенням до її складу території України, призвели до того, що функціонування УНДМ надалі було неможливим.

1923 рік став критичним для ведення громадсько-політичної діяльності УНДМ у Празі по причині скорочення фінансування закордонних місій УНР. Одне з масштабних скорочень фінансування диппредставництв відбулося ще у вересні 1919 р. Тоді штат було скорочено на 75%, а фінансування місії в ЧСР зменчилось на 50% [52, арк. 145-146].

Свідченням нелегкого становища українських дипломатів є й лист Голови дипломатичної місії УНР в Румунії К. Мацієвича до М. Славинського, датований 1922 р., у якому дипломат нарікав на фінансові труднощі, катастрофічну нестачу коштів навіть на орендування приміщення для місії [21, арк. 18].

Взимку 1923 р. відбулась офіційна зустріч Міністра закордонних справ ЧСР Е. Бенеша з М. Славинським, на якій міністр повідомив про встановлення дипломатичних відносин між ЧСР та СРСР. Водночас він зобов'язав УНДМ припинити свою діяльність. Передбачаючи можливість такого розвитку подій, М. Славинський заздалегідь став працювати над створенням організації, яка на випадок закриття місії могла б узяти на себе турботу про українських громадян в еміграції. Проте, лише у квітні 1923 р. М. Славинський зважився на самоліквідацію місії. Останні записи в книзі обліку видачі паспортів та посвідчень легітимації були здійснені 18 квітня 1923 р. [36, арк. 76; 37, арк. 88].

Про ці події свідчив М. Славинський в НКДБ у 1945 р.: “З урядом УНР питання про закриття місії я не узгоджував. Його фактично визнала тільки Польща. Петлюра і міністр іноземних справ мешкали у Варшаві. Я не вважав за потрібне радитися з ними. Частину архіву місії я знищив, а решту надіслав поштою на адресу Ливицького. Я одержав од нього відповідь, що він отримав матеріали. Жодних нарікань не було. До цього хочу додати, що протягом року я не одержав ніяких грошей від петлюрівського уряду. Тому у квітні 1923 року ліквідував свою місію” [171, арк. 55].

Після закриття місії в Празі представники українського політикуму намагалися допомогти М. Славинському, обговорювалось навіть питання про

його переїзд до Варшави. Так, 19 липня 1923 року у своєму листі К. Мацієвич з Бухареста писав до С. Петлюри: “Що стосується до М Славинського, то, на мою думку, після одержаних мною листів з Праги, його справді краще з відтіть перенести. Як що маєте можливість це зробити в Варшаві, то чім скоріш це відбудеться тим, буде краще. З свого боку я готовий, що місячно надсилати йому якусь товариську допомогу, яку Ви можете встановити по згоді з іншими його товаришами. Само по собі зрозуміло багато я не в силах дати при всьому моному щирому бажанню, але яких кілька місяці, поки він не улаштується в Варшаві я радий допомогти чім можу” [50, арк. 305].

Зауважимо, що в Польщі продовжував діяти, незважаючи на всі перипетії, ДЦ УНР, склад якого протягом 1926-1939 рр. залишався незмінним. Неофіційними представниками УНР були в ЧСР – М. Славинський, у Румунії, К. Мацієвич, у Туреччині – В. Мурський [351, с. 459].

Президент УНР в екзилі М. Ливицький, згадуючи роботу українських дипломатів в міжвоєнний період, писав: “У різних країнах позалишались далі жити колишні дипломатичні представники Української Народної Республіки, провадячи відповідну інформаційну і політичну акцію місцях їх осідку. В Чехо-Словаччині – професор М. Славинський, в Румунії посол Трепке ...” [323, с. 35].

Згодом М. Славинський із прощальним візитом відвідав Президента ЧСР Т. Масарика, який пообіцяв і надалі допомагати українським емігрантам. І справді, в наступні роки уряд ЧСР щорічно виділяв з цією метою майже один мільйон ч.к. [171, арк. 55]. Про позитивне ставлення Т. Масарика до українства О. Бочковський слушно зазначив у своїй праці: “...українська еміграція знайшла у нього живу підтримку в своїх національно-культурних прямуваннях. Не знати навіть, чи ця підтримка можлива була б без його явно доброзичливого відношення до її культурної праці” [262, с. 44].

У свою чергу уряд ЧСР надавав українським емігрантам суттєву фінансову допомогу, створював сприятливі умови для їх науково-освітньої та культурної самореалізації. Тут було засновано низку українських громадських організацій, наукових і культурно-освітніх установ, спілок, видавництв. З-поміж них: УГК,

МВБУ, Український вільний університет, УГА в Подебрадах, УВПІ ім. М. Драгоманова у Празі.

Після закриття УНДМ у Празі, М. Славинський як неофіційний її голова продовжував брати участь у суспільно-політичному житті української еміграції ЧСР. Місто Прага перетворилася якщо не на політичний, то, принаймні, на інтелектуальний і науковий осередок української еміграції в Європі. Представники української інтелігенції, переважно з Галичини і Наддніпрянщини, приєдналися до складу політичної еміграції в ЧСР впродовж 1921-1923 рр. Так, коли у 1923 р. польська влада відмовилася підтримувати уряд С. Петлюри, більшість його прихильників переїхала до ЧСР.

Зазначимо, що Прага, як Відень і Берлін, з втратою Україною державності стали одним із центрів зосередження української політичної еміграції. Після невдачі у боротьбі за незалежність, емігрантські групи знаходились в пошуку причин поразки, її винуватців, перспектив як власного влаштування життя, так і шляхів, й методів боротьби за відновлення Української держави. Перед колишнім послом постали завдання не лише в підтримуванні зв'язків, а й у регулюванні особистих конфліктів між українськими емігрантськими групами взагалі й окремими лідерами цих груп зокрема.

Наприклад, після створеного за ініціативи М. Шаповала та Н. Григорієва 1922 р. у Празі УГК, як неофіційного правонаступника УНДМ, керівні позиції в ньому зайняли українські есери. Ще до прибуття у Прагу “польських” есефів, М.Славинський порушив питання про поповнення УГК представниками всіх українських партій, осередки яких діяли у ЧСР [98, арк. 22].

Про створення УГК М. Славинський свідчив у НКДБ в 1945 р.: “В кінці 1922 р. початку 1923 р. партіями українських есерів і еседеків було створено “Український Комітет” на чолі якого стояли Шаповал, Григор’єв, Галаган” [171, арк. 54]. М. Славинський особисто допомагав в створенні Комітету, пошуку фінансових засобів на функціонування [171, арк. 54]. Партія соціалістів-федералістів не брала спочатку участі в роботі цього комітету через позиціонування її як буржуазної есерами і еседеками, а свою партію вони підносили як

соціалістичну. Однак згодом завдяки сприянню М. Славинського соціалістам-федералістам вдалося увійти в УГК [98, арк. 11], що викликало негативну реакцію лідерів Української партії соціалістів революціонерів, зокрема Н. Григорієва, який назвав політику есефів “полонофільською” [208, с. 23].

На цих же допитах у Києві про діяльність УГК М. Славинський свідчив: “Цей комітет організував для емігрантів і їхніх родин Українську господарчу академію у Подебрадах, Празький педагогічний інститут, Ліджанську гімназію й низку інших шкіл. У статуті Українського Комітету було сказано, що комітет не мав братися за будь-яку політичну діяльність” [171, арк. 55].

М. Славинський також активно включився в партійне життя української еміграції у ЧСР.

Так в Празі діяло Братство української державності, яке, очевидно, з метою конспірації називалося Братством визволення України. У 1922-1924 рр. БВУ очолював М. Славинський [100, арк. 16], крім нього членами Братства були І. Бочковський, В. Леонтович, О. Лотоцький, Л. Чикаленко. Наприкінці 1922 р. БВУ спробувало залучити у свої ряди українського еседека М. Галагана, він погодився, але невдовзі вийшов із його складу [100, арк. 16]. Він стверджував, що тактика БВУ полягала у тому, щоб проникати в різні організації й інституції, очолювати їх, направляти їхню діяльність згідно інструкцій В. Прокоповича [100, арк. 16]. М. Галаган мав на увазі роботу екзильного уряду, що перебував у Польщі та координував діяльність українських таємних організацій в еміграції.

Потрібно відзначити, що політичні переконання М. Славинського в еміграції на початку 20-х років ХХ ст. не змінилися, він і надалі підтримував ідеологію УПСФ, найвпливовіше крило якої перебувало у Празі.

Впродовж 1922-1923 рр. у зв'язку зі зміною ставлення Польщі до екзильного уряду УНР значна частина членів УПСФ, які перебували там, змушені були залишити цю країну [355, с. 2]. Більшість із них знайшла собі притулок у ЧСР, зосередившись головним чином у Празі, де ще раніше функціонував гурток членів УПСФ на чолі з тодішнім головою місії УНР М. Славинським. Розширившись за рахунок прибулих соціалістів-федералістів, празький гурток

партії вже у 1923 р. став найвпливовішим осередком УПСФ, що переживала період розпорошеності як свого керівного органу, так і партійної “периферії”.

Тому в середині 1923 р. постало питання про повернення до старої назви партії УРДП. Змінивши в еміграції не лише назву, але й, значною мірою, політичну платформу (в дусі відмови від попередніх соціалістичних гасел та ідеї федералізму), ця партія стала головною опорою ДЦ УНР.

Ці зміни певною мірою обумовили і еволюцію ідейно-політичних поглядів М. Славинського та його перехід до ідеологічної боротьби за соціальне і національне визволення України.

Крім М. Славинського, члена центрального комітету УРДП, до неї входили А. Левицький, О. Лотоцький, Д. Чижевський. До них пізніше приєдналися К. Мацієвич, В. Прокопович, А. Яковлів та інші [293, с. 30].

Особисто М. Славинський був одним з лідерів партії УРДП в еміграції. Згадуючи про її діяльність в НКДБ у 1945 р., він свідчив: “Більшість членів ЦК, що опинилися в еміграції, перебували в Чехословаччині. Головами партії за кордоном у різний час були Лотоцький, Мацієвич, Шульгін і я. Довше всіх – Мацієвич. Я був головою партії лише рік. Членів партії налічувалося не більше 30 осіб” [171, арк. 55]. У звіті діяльності партії за 1924-1925 рр. загальна кількість партійного осередку на 14 червня 1924 р. становила 49 членів, в ЧСР – 47 [101, арк. 1].

За згаданий період М. Славинський виголосив на партійних засіданнях три доповіді: “Огляд політичних подій”, “Україна за часів князівства та Гетьманату”, “Огляд політичних подій від Женевського протоколу” [101, арк. 3], та головував на загальних річних зборах групи Радикал-демократичної партії в Празі 27 червня 1925 року, на яких були присутні в тому числі Л. Білецький, О. Лотоцький, І. Мірний, С. Сірополко, і О. Шульгін [101, арк. 3-4]. На даному засіданні УРДП було вирішено опублікувати звіт про діяльність партії в газеті “Діло” та передати на вирішення бюро партії питання щодо виходу “Українського Вісника” [101, арк. 4] – органу незалежної республікансько-демократичної думки [395, с. 239].

М. Славинський, представляючи інтереси УРДП, активно відстоював принципи партії на різноманітних зібраннях, що відбувалися в емігрантському середовищі. Зокрема, на зборах представників української та російської еміграцій, що відбувалися 14-16 квітня 1924 р. у Празі, обговорювався стан дотримання прав народів на самовизначення у колишній Російській імперії. Відомий російський політичний діяч П. Мілюков прочитав лекцію під назвою: “Про національне питання в Європі” [219, с. 2]. У дебатах від УРДП із критичними зауваженнями виступили М. Славинський, О. Лотоцький, Н. Григор’їв. В свою чергу, М. Славинський розкритикував основні ідеї виступу П. Мілюкова щодо походження українського руху “за німецькі гроші” та “початкову помірність українських вимог”, стверджуючи, що вже Кирило-Мефодіївське товариство метою свого створення вбачало досягнення союзу самостійних слов’янських республік [117, арк. 62 зв.]. “Ми всі вертаючи додому, – заявляв М. Славинський, – будемо дбати про будову своєї власної батьківщини. Україна пролила за свою волю занадто багато крові й ще тепер її проливає, щоб від тої волі відмовитись. Хочете з нами жити, як добрі сусіди – гаразд, хочете нас душити й силувати, щоб ми вас любили – тоді будемо битися. Але глядіть, щоб з того не вийшло хаосу крові, в якій ми всі можемо захлинутись” [219, с. 2]. У своїх спогадах В. Сімович залишив згадку про виступ М. Славинського: “... на зборах у Празі, скликаних Мілюковим десь 1924 р. Тоді Славинському довелося відповідати на Мілюківську програму з його автономією для нас у рамках Росії та погрозами на нашу адресу... Говорив Славинський тоді (російською мовою) так легко, але ж так цікаво, з такою ерудицією, що не міг не викликати вражіння у противників. А очі! Очі доповнювали те, чого словами не доказав промовець. Вони горіли запалом, кидаючи блискавиці. Та чи тільки тоді?” [399, с. 852]. У заключному слові П. Мілюков шкодував з приводу суперечності своїх тез доповіді [117, арк. 62 зв.].

Наприкінці 1920-х рр. М. Славинський був активним учасником громадських зібрань української еміграції, які відбувались не лише в ЧСР, а й поза її межами. В 1929 р. у Будапешті, будучи представником української еміграції, М. Славинський брав участь у засіданнях товариств, які співпрацювали з Лігою

Націй [171, арк. 56]. На них обговорювались питання становища національних меншин у Європі. М. Славинський на допитах в НКДБ у 1945 р. стосовно своєї ролі у зібраннях української еміграції свідчив: “Від української еміграції був присутній я і Шульгин третього не пам’ятаю. Мене також обрали до комісії з розподілу грошей серед емігрантів” [171, арк. 97].

Широкого розголосу в середовищі українських емігрантів набув лист голови Головної української еміграційної ради О. Шульгина до Верховного комісара у справах біженців Ф. Нансена “В оборону прав української слов’янської нації”, який був прямо пов’язаний з проблемою “нансенівських паспортів”. Так, автор листа просив не вписувати в паспортах українських емігрантів слово “de nationale russe” (тобто росіяни). О. Шульгин заявляв про “неприпустимість Ліги Націй позбавляти українську еміграцію національної честі” [144, арк. 47-47 зв.] та піддав аргументованій критиці позицію Ф. Нансена у своєму “одвертому листі” до нього. Цей лист, на думку М. Славинського, був одним з найкращих актів української дипломатії [372, с. 171].

Ліга Націй визнала за українськими емігрантами право на роботу й на одержання пенсій. Навіть після вступу Радянського Союзу до Ліги Націй українська еміграційна делегація відвідувала її засідання [171, арк. 97].

Активізації політичного життя еміграції ЧСР сприяло заснування в Празі УРДК представниками УРДП, з діяльністю якого буде тісно пов’язана суспільно-політична робота М. Славинського у 20-х – 30-х рр. ХХ ст. Утворення УРДК започаткували установчі збори 21 грудня 1925 р. [126, арк. 20], засновником виступив О. Лотоцький, який очолив клуб [464, с. 14]. Після його від’їзду в 1928 р. до Варшави головою став К. Мацієвич [354, с. 86]. Згодом його змінив на цій посаді з 1935 р. М. Славинський, який очолював клуб до 1938 року [171, арк. 55-56]. Про це дізнаємось зі свідчень в НКДБ у 1945 р.: “З 1926 по 1938 рік я був членом правління “Республікансько-демократичного клубу” в тому числі з 1935 по 1938 рік його головою” [171, арк. 94 зв.]. “Проіснував він до 1938 року і я його заклав. У клубі організовував та особисто читав лекції на різні теми” [171, арк. 57].

У деяких авторів, які побіжно описували участь М. Славинського в діяльності УРДК, зустрічаємо неточності. Наприклад, С. Наріжний вказував, що М. Славинський очолив Клуб у 1931 р. [354, с. 86], хоча з 1931 р він лише головував в управі Радикально-демократичного клубу [126, арк. 68].

Клуб об'єднував представників багатьох політичних напрямків, але основну масу його членів складали представники УРДП. На початку своєї діяльності УРДК нараховував 30 членів [171, арк. 57].

Як чільник управи УРДК М. Славинський розгорнув широку лекторську роботу на зібраннях як у самій столиці, так і у філіях клубу в ЧСР. На допиті в НКВС УРСР у 1945 р. М. Славинський про діяльність УРДК свідчив, що клуб охопив переважно студентство та інтелігенцію з українських емігрантських кіл. Не маючи свого приміщення, члени клубу збиралися та заслуховували доповіді в залі їдальні [171, арк. 58].

Про свою роботу в клубі репрезентант згадував: "...виступив із рефератами: "Про походження більшовизму", "Про національну політику більшовиків", "Ідеологія більшовизму", про діяльність Центральної Ради, про її 4-й універсал, про Петлюру; часто робив доповіді про міжнародне становище, про гетьманщину, про Івана Мазепу, Богдана Хмельницького, Лесю Українку, Тараса Шевченка та інше" [171, арк. 58]. Пам'яті колишнього Голови УЦР на зібранні представників українських емігрантів М. Славинський присвятив доповідь на тему: "Грушевський як історик", яку виголосив у приміщенні Чеського університету [421, с. 22].

У своїй праці С. Наріжний, характеризуючи роботу клубу, зазначав: "... [УРДК] провадив досить значну культурно-просвітню працю. Виявлялася вона в улаштуванні сходин його членів і гостей, відчитів, мистецьких виступів, концертів, літературно-музичних вечорів, вечірок з танцями і т.д. Клуб служив місцем сходин і побачень празького українського громадянства. В ньому виступали празькі й приїжджі прелегенти (лектори), письменники, артистичні сили і т.д. В рефератах Клубу висвітлювалися загально українські справи і різні

спеціальні проблеми – політичні і культурні. Число слухачів на цих викладах доходило й до трьохсот [354, с. 86] ”*.

У звіті управи УРДК станом на 1 січня 1931 р. вказувалося, що дійсними членами клубу були 151 чол., у тому числі: голова управи клубу – М. Славинський, заступники – К. Мацієвич, З. Мірна, секретар – Б. Бутовський, скарбник – П. Лисянський. Переважна частина членів клубу у кількості 45 чоловік проживали в Празі і її околицях, в Подебрадах же – 12, а в інших містечках ЧСР – 21, поза межами ЧСР – 74 [126, арк. 68; 354, с. 86].

Вдало організована робота клубу характеризувалась активною участю у суспільно-політичному житті української еміграції. У 1932 р. як заступник голови УРДК М. Славинський брав участь у конференції, організованій Головною еміграційною радою, що відбулась у Празі 24-25 вересня. На конференції було обрано новий склад Головної еміграційної ради, до якої увійшли: О. Шульгин, С. Вдовиченко, М. Славинський, М. Косенко та інші [128, арк. 45-45 зв.].

Не стояли члени УРДК у Празі і осторонь європейських політичних подій, пов'язаних з приходом до влади у Німеччині фашистів. Показовою у цьому плані стала дискусія на тему “Слов’янська демократія та Україна”, що відбулась на засіданні клубу 22 червня 1933 р. З огляду на активізацію реакційних сил були пройняті виступи учасників дискусії [372, с. 154]. Головуючи на цьому засіданні, М. Славинський, серед інших доповідачів, висловив і свою думку щодо розвитку міжнародних відносин. Прихильникам українсько-німецької співпраці він радив “пильніше придивитись” до досвіду УЦР, коли за її згодою німці прийшли в Україну й поводитись “як лихі наїзники”. В умовах, коли людство прогресує, говорив М. Славинський, гітлеризм прагне повернути хід історії назад. “Що ж ми маємо вибрати? Чи йти вперед з усіма народами? Чи назад за Гітлером?” – ставив він риторичні запитання і відповідав – “При нашому відродженні нас визнають лише на підставі великих принципів демократії. Тому ми мусимо залишитися

* Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939. – К.: Вид. Олени Теліги, 1999. – 272 с.

демократами, бо інакше загинемо [372, с. 155]”*. Згодом сучасники охарактеризували УРДК як “основну лабораторію ідей державного центру УНР в екзилі” [372, с. 148].

Протягом наступних років суспільно-політична діяльність клубу залишалася різноплановою. У звіті УРДК у Празі за 1934 – 1935 рр. зазначалося: “Своєю працею клуб завжди підтримував акції різних громадських установ та організацій в загально-національних справах. Підтримував діяльність головної еміграційної ради, по збору національного податку, брав активну участь в скликанні головною емігрантською радою конференції в місяці лютому 1934 р., участь у спільному проведенні з різними українськими організаціями шевченківського свята в 1934-35 рр., брав участь у комітеті по вшануванні пам’яті М. Грушевського, бере участь в акції скликання Всеукраїнського національного конгресу, брали участь в комітеті по влаштуванню урочистої академії з нагоди 85 ліття президента Т. Масарика” [126, арк. 18].

Виступаючи проти ідеології партії більшовиків, М. Славинський пропагував ідею розпаду Радянського Союзу. Так, 29 березня 1934 р. на засіданні УРДК у Празі [126, арк. 13] голова управи М. Славинський та його заступник К. Мацієвич виголосили спільну доповідь: “Розподіл Росії – проблема нових держав на ближньому та далекому сході”. У ній М. Славинський стверджував, що Росія йшла шляхом насильницької нівеляції підлеглих їй народів на відміну від Англії, Франції і США. “Сучасні політики знають, що підтримка подальшої концентрації Росії була б історичним анахронізмом”, – підкреслював він [295, с. 2].

У доповіді М. Славинського, виголошеній на засіданні клубу 26 жовтня 1934 р., між іншим, відзначалася роль “давньої” України у захисті Європи від монголо-татарської навали. Ця навала, – йшлося в доповіді, – створила з Московщини Євразію, яка після більшовицької революції також залила б Європу

* Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. / Редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін. – Т.5. Українці за межами УРСР (1918-1940). – Керівник тому В.П. Трошанський. – К.: Генеза, 2003. – 720.с.

комуністичною небезпекою, коли б Україна своїм тілом подруге не прикрила Європу [296, с. 2].

Протягом свого членства в УРДК М. Славинський виступив з наступними доповідями: 1926 р. – “Росія й Україна – в українській мові” [127, арк. 47], “Т.Г. Шевченко” [138, арк. 13-14; 126, арк. 203]; 11 та 19 березня 1927 р. – “Проблема замирення сходу Європи” [139, арк. 35; 138, арк. 65; 478, с. 43]; 19 травня 1927 р. – “Україна і Росія” [140, арк. 44]; 22 квітня 1928 р. – “Нація та держава в історії України” [126, арк. 143]; 22 січня 1929 р. – “Історичне оправдання акту проголошення самостійности України” [141, арк. 53; 126, арк. 113]; 28 квітня 1929 р. – “Державний лад та суспільний лад на Україні” [126, арк. 114]; 3 листопада 1930 р. – “Українсько-російські взаємовідносини” [126, арк. 86]; 22 січня 1930 р. – “Тринадцять літ української самостійности” [142, арк. 26; 126, арк. 69]; 22 січня 1932 р. – “Свято незалежности – аналіз і підсумки” [477, с. 13], “Проголошення самостійности УНР”; 7 квітня 1932 р. – інформаційне повідомлення про “зелений клин” [126, арк. 47]; 22 січня 1933 р. – “15 ліття проголошення незалежности УНР” [126, арк. 39]; 22 травня 1934 р. – “Проблема вождя”; 26 травня 1934 р. – “Сучасна ситуація на далекому сході” [126, арк. 15]; 18 квітня 1935 р. – “Сучасна міжнародна ситуація та Українське питання” [126, арк. 16]; в 1935 р. – “Фашизм, демократія, соціалізм” [479, с. 14]. Неодноразово М. Славинський на зібраннях УРДК виступав з вступним словом [143, арк. 21, 46, 50].

Про виступи М. Славинського як майстерного оратора, згадував громадський діяч В. Сімович: “Ні один політичний виступ українців не обходився без поради Славинського, не було національно-культурного свята, в якому б він не брав участі; тут він часто промовляв, приковуючи до себе слухача гарними промовами [399, с. 582]”^{*}.

^{*} Сімович В. Праці у двох томах. – Чернівці.: Книги – ХХІ, 2005. – Т.2: Літературознавство. Культура. – 904 с.

Змістовним, був також його виступ 5 грудня 1935 р., який присвячувався 15-літтю української еміграції в ЧСР. М. Славинський репрезентував її історію, наголосивши на її безперервності з часів гетьманування І. Мазепи, “коли за кордон було винесено континуїту державного й військового порядку” [479, с. 9]. Водночас М. Славинський розкривав проблему еміграції М. Драгоманова, зазначивши, що “еміграція наших часів подібна до еміграції Мазепинської, бо вийшовши закордон з урядом і військом, вона винесла на еміграцію державно-національні ідеї й своїм перебуванням тут доводить Європі актуальність української справи, без справедливого вирішення якої не може бути досягнуто замирення Європи” [479, с. 9].

Згодом, 25 травня 1937 р., було проголошено доповідь “Проблема і характеристика вождя”, приурочену пам’яті С. Петлюри [475, с. 34]. У ній автор дійшов висновку, що “... проблема вождя у різних народів завжди розв’язується згідно з тими національними традиціями, які живуть в народних масах з прадавніх часів. Таким українським національним вождем у недавньому за традиціями козацької доби був і С. Петлюра” [475, с. 34].

Крім членів УРДК М. Славинський запрошував доповідачами провідних українських громадсько-політичних діячів в еміграції, а саме: Б. Мартоса, М. Омеляновича-Павленка, О. Шульгина, О. Яковлева та інших.

Загалом, протягом десяти років, як зазначалось у звіті УРДК за 1936 рік “відбулась 41 академія, та 83 сходин, на яких зачитано 203 доклади. Вечірок протягом усього часу відбулось 9” [126, арк. 23].

Наприкінці 30-х років ХХ ст. М. Славинський намагався викрити антиукраїнську суть національної політики більшовицького режиму широкому європейському загалу у своєму виступі “Національно-державна проблема в СРСР” [421, с. 1-75]. Ця промова, яку було виголошено 17 травня 1937 р. у Парижі на прохання комісара А. Чхенкелі на засіданні Комітету дружби народів Кавказу, Туркестану й України, стала своєрідним підсумком його участі у суспільно-політичному житті української еміграції.

Доповідь узагальнювала та систематизувала теоретичні розробки в сфері міжнаціональних відносин, якими М. Славинський займався ще з кінця ХІХ ст. Серед присутніх були Міністр закордонних справ ДЦ УНР в еміграції О. Шульгін, колишній прем'єр ТУ О. Керенський, лідер донської козачої еміграції В. Єфремов. Доповідь М. Славинський підготував і виголосив російською мовою. Згодом у 1938 р. зусиллями згаданого Комітету вона була видана окремою книгою “Національно-державна проблема в СРСР” [171, арк. 66] російською і українською мовами. Допитуючи в 1945 р. М. Славинського, слідчі НКВС УРСР приділили значну увагу цій доповіді, з'ясовуючи всі обставини, за яких вона була виголошена. “Лекція була прочитана, – свідчив М. Славинський, – в залі Географічного товариства в Парижі. На ній сиділо майже 200 чоловік, зокрема, росіяни, українці, вірмени, грузини та інші емігранти” [171, арк. 65-66].

Зважаючи на те, що цій книзі судилося стати вагомим фактором зміцнення державницької свідомості представників багатьох поневолених народів СРСР й істотно вплинути на формування уявлень про Радянський Союз у політичних колах європейських країн, нам доречно детальніше спинитися на її основних положеннях.

Так, видання складалось із передмови та семи розділів, в яких автор послідовно виклав своє бачення національно-державного питання у Російській імперії та СРСР у 20-х – 30-х роках ХХ ст.

До речі, передмова була складена представниками Комітету дружби народів Кавказу, Туркестану і України. У ній зазначалося: “Доля СРСР, мабуть, відома – і це той логічний висновок, до якого приходять шляхом ретельного наукового аналізу фактів і явищ першочергового значення до- і післяреволюційного періодів, шановний доповідач: неминучий його розпад на окремі національні держави. Він навіть передбачає, що цей процес не може відбутися інакше, як “боротьбою і кров'ю”, хоча і не приховує своєї переваги – “розійтися мирним шляхом” цим народам” [416, с. 5].

Далекоглядними виявилися автори передмови до книги М.Славинського, які на основі його тверджень зробили висновок про те, що вимушене теоретичне

визнання суверенних прав народів “ставить на порядок денний невідворотне питання їх повного звільнення з під іга Москви, і питання це не зійде з черги, доки не буде саме так вирішене” [416, с. 6].

З точки зору самого М. Славинського, процес становлення імперської нації в Росії характеризувався формуванням її еліти, яка за своєю суттю була “значно розвиненіша”, однак вона не базувалась на певній національній приналежності, тому її основою великороси бути не могли, з огляду на їх незначний порівняно з багатьма підневільними народами Росії культурний рівень. Від великоросів сучасна на той час російська еліта взяла лише мову, але залишилася чужою для всіх народів імперії, у тому числі й для великоруського.

Дане видання було основним підґрунтям у звинуваченні М. Славинського в антирадянській наклепницькій діяльності. Сам автор сформулював на допиті основні думки цієї праці так: “Геть від Москви, від усякої Москви – червоної і білої, від всякого режиму, – царського, більшовицького і демократичного, від усякої імперської єдності, – зовнішньої та внутрішньої, геть від Росії взагалі”. “Терор, як відомо, є невід’ємною частиною радянського режиму, він існував завжди, а національні жертви... були незліченними...” [171, арк. 66]

Наприкінці 30-х років ХХ ст. партійна діяльність М. Славинського припинилась у зв’язку з загрозою окупації Чехословаччини нацистською Німеччиною. За зізнанням М. Славинського на допиті в НКДБ, у 1938 р. він як тодішній голова УРДК у Празі особисто розпустив клуб. Свій крок М. Славинський пояснив тим, що передбачав можливі суперечності з окупантами “на основі ідеологічних принципів” [171, арк. 14]. А в 1939 р. у зв’язку з окупацією цих країн Німеччиною, УРДП самоліквідувалася.

З 1939 по 1945 рр. М. Славинський займався переважно перекладацькою діяльністю та готував публіцистичні статті [171, арк. 98]. Проте окупаційна влада в особі гестапо неодноразово цікавилася його політичними переконаннями і ставленням до німців. Так, на тих же допитах він свідчив: “Наприкінці 1939-го або на початку 1940 року я двічі був викликаний до Празького відділення гестапо. Крім мене, викликали більшість емігрантів. Допитував мене начальник відділу

гестапо Гойда. Він запитував про мою роботу, чи я читав книжку Гітлера “Майн кампф”, як я ставлюся до теорії фашизму тощо. Я відповів на всі його запитання і заявив, що з теорією фашизму не можу погодитися. Він суворо попередив мене, щоб я нічого не чинив на шкоду німцям. Я пообіцяв виконати його вимоги. Він також повідомив мені, що всі українці мусять вступати до Німецької української громади або до Українського національного об’єднання і що інших організацій для українців не дозволено. Я сказав, що вже старий і ні до яких організацій вступати не хочу. Він не наполягав на своїй пропозиції. На цьому й закінчився мій перший допит. Через три тижні я знову був викликаний до нього, і він поставив ті ж запитання. Мені здалося, що в гестапо просто забули, що вже викликали мене” [171, арк. 79-80].

Свідченням авторитету М. Славинського була спроба залучити його під час II світової війни до відновлення діяльності українського емігрантського уряду. Зокрема, “Після нападу Німеччини на СРСР, – свідчив М. Славинський, – у 1942 чи 1943 році я одержав листа від Лівницького з Варшави, в якому той написав, що хоче відновити діяльність українського уряду і просив мене дати згоду на участь у такому уряді. Я писав, що розвиток воєнних дій на Сході вимагає активізації праці уряду УНР. Лівницький не повідомляв, на кого він розраховує покладатися, але я розумів, що мовиться про Німеччину. А оскільки я був проанглійської орієнтації й не схвалював блоку з гітлерівською Німеччиною, – то відмовився брати участь у цьому уряді, про що сповістив Лівницькому. Більше мені ніхто не пропонував брати участь в уряді УНР, і я фактично не брав у ньому участі” [171, арк 97 зв., 98].

Отже, участь М. Славинського у суспільно політичному житті української еміграції ЧСР 1921-1945 рр. характеризувалась подальшим відстоюванням національних інтересів України на дипломатичному рівні так, як у своїй діяльності дипломат керувався переконаннями, що кінцевий успіх українських визвольних змагань залежить від надання національній боротьбі широкого міжнародного розголосу та одержання суттєвої зовнішньої підтримки.

УНДМ під головуванням М. Славинського проводила різнопланову роботу щодо видачі паспортів, посвідчень легітимації та віз для українських полонених, біженців, студентів та дипломатичних представників МЗС УНР; надання матеріально-технічної допомоги для військових частин армії УНР, які потерпали від нестачі зброї та відступали на захід; вирішення проблем трудових мігрантів; облаштування української молоді, яка за активного сприяння УНДМ отримували допомогу від міжнародних громадських організацій та державних посадовців ЧСР; налагодження торгівельних зв'язків між УНР і країнами Західної Європи тощо.

4.2. Науково-педагогічна та публіцистична праця

Поразка українських національно-визвольних змагань стала причиною того, що значна кількість активних борців за національне і соціальне визволення українського народу була змушена залишити Батьківщину. Великий відсоток емігрантів становили представники національної інтелігенції – вчені, університетські професори й викладачі, а також студентська молодь. Ця інтелектуальна соціальна сила давала можливість розпочати діяльність українських культурно-освітніх, навчальних та науково-дослідних установ у країнах перебування української діаспори. Основними осередками української еміграції в 20-30-ті роки ХХ ст. стали Берлін, Варшава, Відень, Париж і Прага.

Саме столиця ЧСР, де продовжував перебувати М. Славинський, стала основним місцем його науково-організаційної, педагогічної та літературно-публіцистичної діяльності після офіційного закриття УНДМ ЧСР та характеризувалася значними творчими здобутками колишнього дипломата. Життєвий шлях професора М. Славинського, в якому відобразились складні і суперечливі процеси в середовищі української еміграції 20-х – 30-х рр. ХХ ст., наклали відбиток і на наукові уподобання ученого.

Роки життя М. Славинського в еміграції ознаменувалися науково-педагогічною роботою в Українській господарській академії, Українському техніко-господарському інституті та Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова, активною діяльністю у наукових, громадських, культурно-освітніх організаціях української діаспори в ЧСР: Музеї визвольної боротьби України, Спільці професорів Української господарської академії, Товаристві прихильників Української господарської академії, Українському академічному комітеті, Українському історико-філологічному товаристві, Українському товаристві прихильників книги та товаристві Ліга української культури тощо.

М. Славинський працював штатним викладачем УГА в Подебрадах загалом з 1922 по 1931 роки. Про свою науково-педагогічну діяльність в УГА

М. Славинський свідчив у НКДБ УРСР: “Після ліквідації дипломатичної місії я працював професором Падебрадської господарчої академії, де читав лекції з історії України та історії Європи ХІХ століття” [171, арк. 55; , арк. 3]. Є також дані в автобіографії до особової справи М. Славинського, в якій він зазначав: “За часи еміграції був обраний професором Української Господарської Академії в Подебрадах, де викладав з 3 лютого по 16 травня 1922 р.” [114, арк. 1].

У цьому закладі готували студентів за трьома освітніми напрямками: агрономічно-лісовим, з агрономічним та лісовим відділеннями (19 кафедр); інженерно-сільськогосподарським, з гідротехнічним та хімічно-технологічним відділеннями (20 кафедр); та економічно-кооперативним, з економічним, кооперативним і статистичним відділеннями (20 кафедр) [Помилка! Джерело посилання не знайдено., с. 485].

Педагогічне навантаження М. Славинського під час роботи в УГА протягом 1925-1928 рр. складало лише 4 теоретичні години на тиждень [86, арк. 3-14]. У 1925 році він викладав курс Новітньої історії на економічно-кооперативному факультеті [114, арк. 3]. У відомості заробітної плати міститься інформація, згідно якої за жовтень 1925 р. М. Славинський в УГА отримав лише 400 ч. к. [150, арк. 6 зв.].

Наприкінці 20-х років ХХ ст. М. Славинського разом з іншими професорами українських вищих навчальних закладів ЧСР, а саме: Д. Антоновичем, В. Бідновим, О. Бочковським, Д. Дорошенком, О. Лотоцьким, В. Сімовичем, було запрошено викладати курси українознавства в УГА [148, арк. 12]. А у поіменному реєстрі лекторського персоналу станом на 1931 рік М. Славинський числився викладачем новітньої історії [147, арк. 20].

Наукові розвідки, статті на актуальні суспільно-політичні теми М. Славинський публікував у друкованому органі академії – “Журналі шкільного листування Українського Технічно-Господарського Інституту позаочного навчання” [395, с. 128].

Перебуваючи в еміграції, М. Славинський відслідковував події, що відбувалися в Радянському Союзі. Переймаючись долею колишніх своїх

товаришів, які залишились в радянській Україні, він активно виступав проти масових арештів інтелігенції. Зокрема, 14 грудня 1929 р. М. Славинський разом з професорами УГА О. Ейхельманом, Б. Мартосом, К. Мацієвичем, Ф. Щербиною і іншими підготували відкриту резолюцію-протест від лекторського складу УГА в ЧСР з вимогами припинити ув'язнення інтелігенції в УРСР [149, арк. 5-5 зв.].

Поряд з педагогічною роботою в УГА М. Славинський бере участь у діяльності культурно-освітніх закладів, зокрема, УІФТ у Празі. 30 травня 1923 р. на установчому зібранні його було запрошено до членства в УІФТ [375, с. 192]. Офіційно ж членом товариства М. Славинський став 7 червня 1923 р. під час першого робочого засідання УІФТ, на якому в присутності 60 осіб прийняли 11 нових членів [352, с. 3]. Крім М. Славинського, ними стали Л. Білецький, С. Дністрянський, О. Лотоцький, І. Мірчук О. Шульгин [375, с. 193].

З ініціативи членів УІФТ, насамперед О. Шульгина, у 1924 році було засновано УАК, як автономний орган товариства, який 1926 р. став самостійним науково-культурним утворенням. Метою його створення стало об'єднання українських вищих навчальних закладів та наукових товариств української еміграції в ЧСР, а також Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) у Львові та українського наукового інституту в Берліні для координації зусиль в освітній сфері. До УАК, крім колективних учасників, входили й індивідуальні члени, до яких належав і М. Славинський [248; Помилка! Джерело посилання не знайдено., с. 491].

УІФТ у Празі було центром українських наукових сил в еміграції, що працювали в галузі історії, філології, філософії, археології, етнографії та інших дисциплін. Члени товариства в першу чергу займалися науковою діяльністю, основною формою обговорення якої були наукові засідання. На цих публічних засіданнях зачитувалися реферати, влаштовувалися обговорення основних положень доповідей. На засіданнях була присутня значна кількість студентів. Щорічно відбувалося біля 25 зібрань [Помилка! Джерело посилання не знайдено., с. 490].

Особисто М. Славинський як дійсний член товариства брав активну участь у кожному засіданні УІФТ [120, арк. 19-21, 23, 30, 33], він виступав з доповідями, дискутував з опонентами щодо історичної проблематики [120, арк. 30 зв., 33].

Зокрема, значного розголосу на зібранні УІФТ 11 і 18 листопада 1930 року серед наукових еміграційних кіл в ЧСР набула дискусія “Откуда есть пошла руская земля... и откуда руская земля стала есть” [121, арк. 9-10; 277, с. 153]. Безпосереднім поштовхом до виникнення цієї тривалої полеміки в еміграційній пресі (1930-1931 рр.) стала стаття М. Кордуби “Найважливіший момент в історії України” [307, с. 539-546], опублікована Літературно-науковому віснику в червні 1930 р. В обговоренні основних ідей публікації взяло участь широке коло представників української наукової інтелігенції як в ЧРС, так і за її межами.

Зокрема, М. Славинський у своєму виступі наголошував, що автор публікації “змагається знайти “найважливіший момент” в історії української нації, а “не в історії України”, хоч і подав він ті слова в заголовку своєї праці” [121, арк. 9]. Далі, з погляду націонології, він піддавав сумніву тези М. Кордуби щодо розколу Руських земель на дві частини в період Литовської держави – власне на росіян та “одну спільну етнічну цілість”, яка потім переходить в “утворення окремої, спершу українсько-білоруської, потім української нації” [121, арк. 9]. М. Кордуба ж стверджував, що якби не Литва захопила українські землі, то це зробила б пізніше Москва, “...тоді відбудувалася б давня Русь...” і не було б “трьох руських народностей, тільки одна” [121, арк. 9]. Заперечуючи основні ідеї статті М. Кордуби, М. Славинський вказував не лише на окремішність “українсько-білоруської нації”, а й неможливість утворення “тільки однієї руської народності під зверхністю Москви” [121, арк. 10].

Потрібно відзначити, що за період 15-річної діяльності УІФТ в Празі (1923 – 1938 рр.) М. Славинський проголошував свої доповіді сім разів [146, арк. 208; 124, арк. 8 зв.]. Усі ці повідомлення стосувались питань історії України та української історіографії.

Зокрема, М. Славинський підготував та оприлюднив результати таких досліджень впродовж 1924-1925 рр.: “Дещо про Кия та Київ” та “Другий Хозарський лист з X віку” [122, арк. 3 зв.; 125, арк. 5; 419, с. 382-395]; протягом 1925-1926 рр. – “Нове про початок української держави (погляд В.Пархоменка)” [122, арк. 11; 123, арк. 12; 125, арк. 5], а 28 травня 1929 р. – “Нова теорія

походження Київської Руси” [122, арк. 35 зв.] та 17 грудня 1929 р. – “Із спогадів про Бодуена-де-Куртене” [122, арк. 49 зв.]. Дві останні доповіді “До питання про найважливіший момент в історії України” [124, арк. 8 зв.; 125, арк. 70] і “Спомини про В.М. Перетца” [124, арк. 8 зв.] були виголошені на початку 30-х років ХХ ст.

Загалом протягом усього періоду діяльності УІФТ було виголошено та обговорено 611 доповідей, з якими виступило 46 доповідачів, переважно з історії України [Помилка! Джерело посилання не знайдено., с. 490].

Таким чином, УІФТ у Празі виконувало роль головного осередку гуманітарних і суспільних наук в емігрантській україністиці 20-х – 30-х років ХХ ст., а участь М. Славинського в його роботі стала значним внеском ученого в розвиток української історичної науки та літературознавства.

Крім того М. Славинський був членом товариства Ліга української культури в Празі, заснованого в травні 1923 р. Діяльність Ліги була спрямована на піднесення літературно-мистецьких надбань українського народу через ознайомлення з культурними здобутками України, проведення публічних виступів з даної тематики для студентів [354, с. 29].

Українські емігранти в ЧСР, серед них і М. Славинський, перебуваючи за межами Батьківщини, для збереження історичної пам’яті про визвольні змагання за незалежність України вирішили створити своєрідний український музей історичної пам’яті. В 1925 році в Празі було створено МВБУ, головна діяльність якого полягала у пошуці, систематизації і збереженні документів української еміграції та політичних рухів ХХ ст.

На допитах в НКДБ у 1945 р. М. Славинський, відповідаючи на запитання слідчого про діяльність МВБУ, розповідав: “Його було засновано в 1924 році Дмитром Володимировичем Антоновичем, членом ЦК Української соціал-демократичної партії, професором Вільного українського університету у Празі. Ним він так і названий. Пізніше в музеї створено товариство, яке збирало кошти для музейної роботи. Я належав до нього й був членом суду честі. Музей охоплював період з 1917 р. до останніх днів. В ньому були різні газети, журнали, книги, картини, скульптури” [171, арк. 74].

Щороку М. Славинський відвідував загальні збори музею, неодноразово брав участь в обговоренні доповідей, що виголошувались у МВБУ. “Мені відомо, – свідчив також в НКДБ (1945 р.) М. Славинський, – що заступник музейного директора Наріжний, ім’я й по батькові не пам’ятаю, на підставі матеріалів, що зберігалися в музеї, видав книжку “Українська еміграція”, в якій наводить дані про найвидатніших українських емігрантів. Ця велика за розміром книжка, вартістю до 200 крон. Про мене так само написано в ній” [171, арк. 75].

М. Славинський брав участь у поповненні фондів музею. Зокрема на його зберігання він передав особисті фотографії періоду роботи УНДМ. “На них, – свідчив М. Славинський у НКДБ, – я був разом із членами чехословацького уряду та представниками дипломатичного корпусу” [171, арк. 75].

Загалом, МВБУ володів широким комплексом матеріалів, які всебічно розкривали життя і діяльність української еміграції, її політичних течій, угруповань, інституцій та закладів, окремих діячів. У музеї експонувалися численні матеріали з політичного, культурного, наукового і мистецького життя емігрантів, рукописи та особисті речі, передані громадсько-політичними діячами. Цим закладом також було зібрано та впорядковано архіви українських дипломатичних місій, таборів інтернованих осіб, громадських, культурних і навчальних організацій.

Про подальшу діяльність МВБУ дізнаємось зі свідчень М. Славинського: “У січні 1945 року, під час нальоту авіації на Прагу, частина музею була розбита. Мені відомо, що музей одержував із окупованих німцями областей України газети, які зберігав у себе” [171, арк. 75].

Після II світової війни значна частина фондів музею була перевезена до СРСР, розподілена між центральними архівосховищами країни та засекречена. Лише з проголошенням незалежності України фонди МВБУ стали доступними для наукових досліджень істориків.

У середині 20-х років ХХ ст. розпочалася співпраця М. Славинського з УВПІ ім. М. Драгоманова у Празі, що був осередком навчання молодих українських спеціалістів, центром виховання молоді на основі українських державницьких

ідей. УВПІ ім. Драгоманова займався підготовкою вчительських кадрів для середніх шкіл, а також організаторів шкільництва й народної освіти.

Формування інституту як самостійного вищого навчального закладу остаточно завершилося протягом 1926-1927 н. р. УВПІ ім. М. Драгоманова готував студентів за трьома освітніми напрямками: літературно-історичним (мова й література, історія та суспільні науки); математично-природничим (природничо-географічний і фізико-математичний відділи), музично-педагогічним (відділи – вокальний та інструментальний). В інституті вивчалися загальнообов'язкові і спеціальні дисципліни, а також факультативні (наприклад, білорусознавство). У різні періоди в УВПІ ім. М. Драгоманова діяло від 23 до 39 кафедр [Помилка! Джерело посилання не знайдено., с. 487; 103, арк. 1-62].

У березні 1925 р. М. Славинський звернувся до керівництва УВПІ ім. М. Драгоманова у Празі з письмовим проханням викладати курс історії західноєвропейської літератури [114, арк. 4]. І з 1 грудня 1926 р. йому було запропоновано посаду штатного професора УВПІ ім. М. Драгоманова [104, арк. 5; 343, с. 68]: “Я був обраний професором Празького педагогічного інституту, – свідчив М. Славинський в НКДБ УРСР у 1945 р., – де читав курси з історії західноєвропейської літератури та нової історії Європи” [171, арк. 55].

Згодом М. Славинський очолив кафедру історії України літературно-історичного факультету, змінивши на посаді Д. Дорошенка, та кафедру всесвітньої історії середніх і нових віків, яку очолив після О. Шульгина [343, с. 75]. Викладачі кафедри історії України читали такі дисципліни: історію України, історичний епос, українську історіографію, українську археологію, етнологію, антропогеографію та історичну географію України. Кафедра всесвітньої історії середніх і нових віків, у свою чергу, забезпечувала викладання таких предметів, як історія середньовіччя, історія нових віків, методологія історії, філософія історії [343, с. 75].

Особисто М. Славинський викладав курс історії західноєвропейської літератури для студентів 2, 3 та 4 курсів історично-літературного факультету [343, с. 81, 84; 116, арк. 11, 14, 22, 24]. А на 5 курсі М. Славинський проводив

семінари із всесвітньої літератури [116, арк. 33]. У 1930-1931 н.р. розклад занять на третьому курсі, які він проводив, був наступний: понеділок – 11.20-12.50, вівторок – 9.40-11.10, четвер та п'ятниця – 9.40-11.10 [116, арк. 35, 40]. З наведеного вище видно, що робочий день досліджуваної персоналії був надзвичайно насиченим. Під час допитів у НКДБ М. Славинський свідчив: “Наукова робота та підготовка до лекцій на культурно-історичні й літературні теми потребувала від мене багато праці” [171, арк. 55].

М. Славинський як працівник УВПІ ім. М. Драгоманова входив до професорської ради, членами якої були 20 представників науково-педагогічного колективу навчального закладу. Найбільш відомими серед них були А. Артемович, І. Горбачевський, Д. Дорошенко, С. Русова, В. Сімович, О. Шульгин. Під час виборів нового складу ректорату 26 червня 1928 року на річних зборах професорської ради М. Славинський від імені групи професорів запропонував кандидатури В. Сімовича, В. Гармашова, М. Тимченка відповідно на посади ректора, проректора та секретаря, які були одноголосно обрані [112, арк. 39].

Визнанням наукового авторитету, педагогічно-організаторської роботи М. Славинського серед професорів УВПІ ім. М. Драгоманова було його обрання на чергових зборах професорської ради проректором інституту [399, с. 470-471]. На цій посаді він працював впродовж 1930-1933 рр. [343, с. 48; 111, арк. 9].

Займаючи цю посаду, М. Славинський входив до керівного складу професорської ради – науково-координаційного об'єднання інституту, що вирішувало всі проблеми функціонування та діяльності навчального закладу. Відвідуючи усі її засідання, М. Славинський іноді, за відсутності ректора, головував на них [113, арк. 45]. Протягом 1932-1933 н.р. відбулось 14 засідань професорської ради [113, арк. 1, 4, 12, 21, 24, 29, 33, 38, 41, 49; 115, арк. 1, 6, 9], під час яких було вирішено біля 76 нагальних справ [343, с. 51]. Також М. Славинський протягом 1930-1933 рр. входив і до Сенату УВПІ ім. М. Драгоманова. Крім нього у 1932-1933 рр. його членами були: ректор – В. Гармашів, секретар професорської ради – Х. Гула, декани – І. Кабачків,

М. Дольницький, Х. Стешко, секретар Сенату – І. Мірний [343, с. 52]. До компетенції Сенату за статутними положеннями належали питання адміністративно-організаційного характеру: освоєння державних коштів з бюджету ЧСР та їх розподіл згідно кошторису; зведення кошторису з наступним затвердженням у фінустановах ЧСР; організація соціально-культурної сфери для працівників та студентів закладу; матеріально-господарське забезпечення інституту. Протягом 1930-1933 навчальних років Сенат провів 100 засідань та вирішив понад 1020 справ [343, с. 55].

На посаді проректора цього навчального закладу М. Славинський працював до березня 1933 р., до чергового переобрання членів ректорату. Склад якого змінився таким чином: проф. В. Сімович – ректор, проф. Л. Білецький – проректор [343, с. 48].

Зауважимо, що до складу професорської ради згідно чергового переобрання її членів в 1932-1933 н.р. входив також М. Славинський [343, с. 51].

Професорсько-викладацький склад УВПІ ім. М. Драгоманова проводив розмаїту наукову і літературно-видавничу роботу. Для видання навчальних посібників та підручників було створено спеціальне видавниче товариство “Сіяч”. У 1927 р. в Празі у видавничому фонді УВПІ ім. М. Драгоманова вийшла з друку, перекладена і відредагована М. Славинським, книга Х. Вовка “Студії з української етнографії та антропології” [353, с. 177]. Вона стала одним з основних посібників у вивченні етнографії та антропології для студентів, які перебували в еміграції. Свої ж наукові розвідки М. Славинський вміщував у збірниках наукових праць УВПІ ім. М. Драгоманова. Зокрема, у першому – “Драгоманівському збірнику” (1929 р.) була надрукована його стаття “Другий хозарський лист із X віку” [420, с. 382-395], а історична розвідка М. Славинського про українську еміграцію “Чеська звістка про київську еміграцію XIII ст.” була опублікована у другому збірнику праць, що вийшов 1932 році [424, с. 357-359].

Професор двох провідних вищих українських навчальних закладів в еміграції, М. Славинський брав участь у наукових форумах, що проводились в ЧСР. Зокрема, він 1926 р. виступав на I Українському науковому з’їзді (історична

секція) із доповідями: “Чеська звістка про київську еміграцію XIII в.” [424, с. 357-359] та “До реєстру перших київських князів” [462, с. 9; 248].

Крім того, М. Славинський був членом УТПК [157, арк. 22 зв., 23, 24], що було створене навесні 1926 р. з метою сприяння розвитку та поширенню української книги. За весь період діяльності УТПК у ньому налічувалось близько 90 членів, серед них Є. Вировий, С. Сірополко, В. Січинський [Помилка! Джерело посилання не знайдено., с. 492-493].

Основними видами діяльності членів товариства були наукові доповіді, виступи, їх обговорення. УТПК часто влаштовувало виставки українських видань (книжок, часописів, газет, мап, екслібрисів тощо) [Помилка! Джерело посилання не знайдено., с. 492-493].

Потрібно відзначити, що у 30-х ХХ ст. М. Славинський крім громадсько-політичної та літературної діяльності, провадив також науково-педагогічну роботу. Так, в 1932 році на базі УГА було організовано УТГІ [451, с. 6-8] – школа політехнічного типу, яка ставила перед собою завдання надати студентам вищу технічну освіту.

Працюючи викладачем УТГІ, М. Славинський підготував до друку та видав у 1934 р. курс лекцій для студентів “Історія України” [423; 422; 452, с. 94]. Про це в автобіографії науковець згадував: “Виклади в Подебрадах спричинились до написання мною підручника по історії України.” [114, арк. 2]. У ньому було висвітлено період історію України з найдавніших часів до кінця 20-х років ХХ ст. [87, арк. 1-338; 88, арк. 1-276]. Підручник складався з вступного слова, 20 лекцій та тематичних запитань до них [423, с. 1-214]. До речі, ця праця М. Славинського перевидавалася в УТГІ протягом 1945-1950 рр. [466, с. 75].

Витяги з лекцій М. Славинський друкував і для широкого загалу у “Бюлетені Української Академічної Громади при УГА в ЧСР”, авторами якого були також С. Наріжний, М. Левицький [395, с. 73].

УТГІ був організований як навчальний заклад заочного навчання Подебрадах при УГА. Саме тому навчання та перевірка засвоєних знань відбувалась кореспонденційним методом (висилались навчальні посібники і завдання, потім,

відповідно, перевірялися письмові роботи). Зауважимо, що М. Славинський, як і інші професори УГА, працював у ньому за символічну плату. Зокрема, у преїскуранті щодо вартості окремих послуг заочних курсів станом на 1 лютого 1934 р. вказувалось: “професор М.Славинський Історія України 20 лекцій (вже вийшло 7) ціна позаочного курсу чеських корон – 80, ціна підручника з пересилкою ч. корон в ЧСР – 60, за межі ЧСР – 63” [148, арк. 19-20].

З метою підвищення якості знань студентів в УТГІ виходив друком з періодичністю у десять днів “Журнал шкільного листування Українського Технічно-Господарського Інституту позаочного навчання”, авторами якого були представники професури та доценти – О. Безпалко, О. Бочковський, Б. Іваницький, К. Мацієвич, В. Садовський, М. Славинський та інші [395, с. 127, 128]. Журнал адресувався кожному з студентів заочного відділення разом з посібниками лекцій, підручниками. Крім того, що “Журнал шкільного листування...” доповнювався лекційним матеріалом, він ще й містив вказівки і роз’яснення професорів щодо самостійного вивчення дисциплін, приклади оцінювання викладачами окремих розв’язків задач студентів та відповіді викладачів на їх запитання [395, с. 128].

Наприкінці 1933 р. почав виходити новий журнал “Вісті Українського Технічно-Господарського Інституту позаочного навчання при Українській Господарській Академії в ЧСР”, в якому М. Славинський також публікував свої статті [395, с. 90].

Після закриття УГА у 1935 р. УТГІ реорганізувався в самостійний вищий навчальний заклад, який діяв до 1944 року.

ТПУГА, що було утворене з метою збереження УГА, як вищої політехнічної школи в еміграції займалося проблемою пошуку фінансових засобів для функціонування УТГІ. Провідні українські національно-культурні та громадсько-політичні організації УРДК, УІФТ, УАК та окремі громадяни, в тому числі М. Славинський та його дружина М. Славинська [90, арк. 15 зв.], сплачували членські внески в фонд товариства [90, арк. 26 зв., 36; 91, арк. 5, 10] і шукали підтримки УТГІ з боку уряду ЧСР, європейських освітніх фондів.

До професорсько-викладацького складу УТГІ в міжвоєнний період належали Д. Антонович, Д. Дорошенко, А. Животко, О. Лотоцький, В. Січинський, М. Славинський, А. Яковлів та інші [466, с. 28]. Згодом ці викладачі 20 жовтня 1934 р. організували СПУГА [92, арк. 32]. Що стосується М. Славинського – то він разом з дружиною до 1944 р. були членами Спілки [94, арк. 55]. Зокрема, з 1934 по 1944 рр. він брав участь у роботі управи Спілки [95, арк. 8], відвідував загальні збори СПУГА [96, арк. 20] та сплачував членські внески у фонд організації [93, арк. 12; 96, арк. 27, 32].

Таким чином, науково-педагогічна робота М. Славинського тривала до середини 30-х років ХХ ст. [171, арк. 55]. Тоді ж М. Славинський зосереджує увагу на громадській діяльності як член СПУГА та ТПУГА.

Як журналіст та публіцист М. Славинський не стояв осторонь створення професійної організації “Союзу українських журналістів і письменників на чужині”. Метою Союзу, як зазначалось у статуті, було: “1) оборона професійних інтересів журналістів і письменників, 2) матеріальна допомога членам Союзу та їх родинам, 3) піднесення техніки української журналістики. Влаштування журналістських курсів. 4) видання і розповсюдження праць членів Союзу” [153, арк. 1]. Він разом з Є. Вировим, О. Кандибою (О.Олесь), С. Наріжним, В. Сімовичем, С. Смаль-Стоцьким та іншими поетами і письменниками зобов’язався виконувати статут Союзу [153, арк. 1]. М. Славинський також був фундатором празької секції Союзу [477, с. 13].

25 січня 1932 р. на установчих зборах “Союзу ...” М. Славинського було обрано головою зборів для ведення засідання та розгляду питань порядку денного [153, арк. 2]. На них було затверджено план роботи Союзу, що запропонував В.Сімович, та визначено суму щорічних членських внесків у розмірі 12 ч.к. [153, арк. 3]. Керівний склад Союзу обрали таким: голова – С. Смаль-Стоцький, заступник голови – С. Сірополко, секретар – О. Кандиба, скарбник – П. Феденко. Членами управи стали В. Королів-Старий, М. Славинський, а до ревізійної комісії увійшли Є. Вировий, І. Кабачків, В. Сімович [155, арк. 3].

Описуючи роботу “Союзу...”, С. Наріжний зазначав: “Союз об’єднав українських журналістів і письменників не тільки з Чехії, а також із інших країн Європи: Франції, Німеччини, Польщі, Швейцарії Бельгії. З журналістів і редакторів в Союз входили також: Є. Бачинський (голова Українського Клубу в Женеві), Д. Дорошенко, П. Зленко (редактор-видавець “Українського Тижня” в Празі), В. Кисілевський ..., О. Шульгин (Париж), А. і Ю. Яковлеви” [354, с. 66-67].

Діяльність “Союзу українських журналістів і письменників на чужині” була різноплановою – від проведення публічних засідань, наукових дискусій, літературних вечорів, присвячених історичним постатям та діячам культури України, до заходів з метою привернення уваги громадськості до загальних проблем українства. Так, на одному із засідань Союзу 11 лютого 1932 р. за пропозицією М. Славинського професійна організація планувала відсвяткувати річницю з дня народження гетьмана І. Мазепи спільно з Військово-науковим товариством та товариством ім. І. Мазепи [154, арк. 3]. Крім того Союз взяв участь в організації відзначення 100-річчя з дня народження композитора М. Лисенка та провів пам’ятний вечір, присвячений В. Стефанику [354, с. 67]. Діяльність Союзу спрямовувалась і на відстоювання загальнонаціональних українських прав. Наприклад, “союзівці” апелювали до міжнародних норм захисту прав людини у своєму протесті, адресованому Лізі Націй, щодо прийняття СРСР в її члени, та зверталися до англійських парламентарів з вимогою правдивого висвітлення тяжкого становища українців, спричиненого голодомором, організованим радянською владою. У 1933 р. Союз видав комунікат українською, англійською і французькою мовами “щодо голоду й режиму на Україні” та оприлюднив його серед громадських організацій, журналістів і письменників світу [354, с. 67].

За роки свого членства в Союзі М. Славинський проголосив такі доповіді літературної тематики: “Літературна характеристика Михайла Коцюбинського”, “Леся Українка” [153, арк. 62 зв.], “Життя та чинність М. Старицького” [153, арк. 68; 156, арк. 164], “Спогади про М. Лисенка” [156, арк. 164]. Загалом

впродовж 1934-1938 рр. на засіданнях Союзу було виголошено 26 виступів [156, арк. 164].

Отже, діяльність Союзу сприяла формуванню позитивного ставлення європейської суспільної думки до демократичних прагнень української еміграції відродити свою власну національну державу.

Що стосується науково-просвітницької діяльності М. Славинського в еміграції, то вона була безпосередньо пов'язана із участю у роботі Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі, яка була заснована з ініціативи В. Прокоповича паризьким комітетом вшанування пам'яті С. Петлюри у червні 1926 р. та відкрита для відвідувачів 25 травня 1929 р. [118, арк. 1].

У бібліотеці з доповідями виступали провідні громадсько-політичні діячі української еміграції, серед яких слід назвати Д. Дорошенка, М. Левицького, Ю. Липу, А. Яковліва, О. Шульгина та ін. М. Славинський, перебуваючи у Парижі 25 квітня 1937 р., відвідав бібліотеку ім. С. Петлюри та в присутності 49 слухачів [151, арк. 64] виголосив промову на тему: “Проблема вождя (аспект соціологічний)” [152, арк. 107; 354, с. 42].

Протягом 1925-1929 рр. М. Славинський разом з О. Шульгиним у Празі редагували і видавали часопис “незалежної республікансько-демократичної думки” – “Український Вістник” [336, с. 222]. Цей друкований орган мав на меті консолідувати еміграційні сили навколо ідеї суверенності України. “Тут маємо освітлювати культурні питання, – зазначалось у редакційній статті, – і виявляти ту велику працю, яку здійснює українська еміграція, де поруч працюють Надніпрянець і Галичанин, Кубанець і Буковинець і в сфері духа утворюють єдність, цілої української національної культури” [395, с. 240]. Однією з опублікованих в “Українському Вістнику” праць М. Славинського була стаття “Політичні листи”, в якій він полемізував з есерами та викривав їх дестабілізуючу діяльність в середовищі української еміграції [417, с. 11-12; 418, с. 11-19].

У журналі військово-громадської думки “Гуртуймося=Hurtujmosja” друкувалися дослідження і замітки колишнього дипломата М. Славинського [395, с. 118; 475, с. 34; 476, с. 23].

Упродовж 1925-1940 рр. М. Славинський співпрацював з популярним на той час паризьким громадсько-політичним і літературно-мистецьким щотижневиком “Тризуб” [444]. Неодноразово у своїх статтях він порушував питання суспільно-політичної ситуації в СРСР, виступав проти ідеології більшовизму та радянської системи, засуджуючи створення колгоспів, привертав увагу міжнародної громадськості до терору в Україні [171, арк. 60]. Серед численних його праць, опублікованих у “Тризубі”, була робота “Український монархізм”, в якій він висловив своє негативне ставлення до концепції української трудової монархії та її автора В. Липинського [415; 136, арк. 1-17; 158, арк. 68-73 зв.].

Про свою співпрацю з виданням “Тризуб” М. Славинський в НКДБ у 1945 р. свідчив: “У 30-х роках крім того, я одержував пенсію та гонорар від редакції “Тризуб” за мої статті, вміщені в цій газеті” [171, арк. 141].

Публікував свої праці М. Славинський і у “Віснику Українського Національного Конгресу” [336, с. 54]. В одній з них “Нова база визвольної боротьби” М. Славинський розмірковував над базисом національно-визвольної боротьби. “Вона, – пише автор про таку базу, – мусить бути всенаціональною, бо політичні елементи розкиданої в світі української нації годі звести до одної формули, крім, ясна річ, формул загально-національного порядку, як необхідність відтворення самостійної української держави” [395, с. 97].

М. Славинський друкувався не тільки в закордонних виданнях [85, арк. 12-14], а й надсилав свої розробки літературної тематики до західноукраїнської преси, зокрема, львівської газети “Діло” – органу Українського національно-демократичного об’єднання та журналу Літературно-науковий вісник, з яким співпрацював ще з 1900 р. [171, арк. 95 зв.]. До Літературно-наукового вісника він, зокрема, надіслав збірку перекладів творів чеських поетів “З чеського поля”, в якій представлені українською мовою вірші О. Бржезіни “Мати”, Я. Врхліцького “Смерть”, В. Сладека “Той проти нас хто не працює з нами”, Я. Нечаса “Хай на дорозі ставлять перешкоди”, Т. Дубровської “Надія”, М. Віскочіль “Лист” та Й. Пелішека “Поворот Наполеона” [205, арк. 1-8].

До публіцистичної спадщини М. Славинського належать підготовлені ним біографії відомих громадсько-політичних діячів української еміграції та класиків літератури, рецензії на їх твори [137, арк. 2-11]. У 1930 р. управа редакційної комісії Празького міжорганізаційного комітету з вшанування пам'яті С. Петлюри, куди входили І. Мазепа, М. Славинський, П. Феденко та А. Яковлів, видала книгу про діяльність Головного Отамана “Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879-1926)”. Першу сторінку видання відкривала стаття М. Славинського біографічного характеру “Симон Петлюра (1879-1926)” [414, с. 7-15], в якій автор охарактеризував основні етапи життя і діяльності Голови Директорії. У книзі також були розміщені 13 статей різних авторів, зокрема І. Мазепа, В. Прокоповича, С. Сірополка, О. Шульгина, А. Яковлева та інших [319, с. 21].

У 1933 р. М. Славинський підготував біографію Лесі Українки, приурочену 20-й річниці смерті поетеси, під назвою: “Без слави, без родини, без імення...” [134, арк. 1-8]. Наприкінці статті він зазначив: “Українська еміграція, що прийняла до серця великий заповіт Лесі Українки і з честю виконує його, може лише додати до цієї останньої формули ще й слова: І без Батьківщини...” [134, арк. 8].

Таким чином, наукова та публіцистична спадщина вченого складається з ґрунтовних монографічних праць, численних статей у періодичних виданнях, яка становить інтерес не лише для сучасних істориків, а й дипломатів та журналістів.

Після захоплення радянською армією ЧСР (1945 р.) українські науково-освітні та культурні установи були змушені припинити свою роботу. “Визвольна” місія радянської армії супроводжувалася “фільтраційною” роботою та справжнім полюванням органів “СМЕРШу” на політемігрантів. Особливий інтерес у них викликали колишні державні й політичні діячі, дипломати, військові, науковці, письменники, журналісти, оголошені “поза законом” ще на початку 20-х рр. ХХ ст. Надзвичайні повноваження у Празі мав генерал Червоної армії А. Громов, у підпорядкуванні якого перебували й чеські органи. Одним з перших його розпоряджень був наказ про репатріацію “радянських” громадян “на родину”,

тобто до СРСР. Під дію цього наказу підпадали і емігранти з царської Росії, і довоєнні емігранти з українських земель.

27 травня 1945 р. у Празі співробітниками відділу військової контррозвідки “СМЕРШ” 4-ї гвардійської танкової армії для з’ясування особи було затримано М. Славинського [171, арк. 5]. 1 червня 1945 р. він підписав дві постанови “СМЕРШу” – про затримання як запобіжний захід та арешт з обшуком [171, арк. 3, 4]. 14 червня заарештованому було висунуто звинувачення: “Керуючись статтями 128 і 129 КПК РРФСР, притягти Славинського Максима Антоновича як звинуваченого, висунувши йому звинувачення за статтями 58-2 і 58-11 КПК РРФСР, про що оголосити звинуваченому під розписку в цій постанові” [171, арк. 17].

Після короткого попереднього слідства в Празі М. Славинського було направлено на початку липня 1945 р. до Києва у слідчу частину тюрми №1 УНКВС Київської області.

Численні допити у Лук’янівській в’язниці тривали з 9 серпня по 23 листопада 1945 р., на яких затриманого змушували свідчити про участь у громадсько-політичному житті еміграції, наполегливо витлумачували “антирадянську діяльність” в його вчинках, публікаціях та висловлюваннях. 9 листопада 1945 р. було затверджено висновок досудового слідства, за яким М. Славинського звинуватили в “активній боротьбі за відторгнення України від Радянського Союзу та створення української буржуазної держави”, антирадянській агітації за кордоном і співробітництві з “петлюрівськими” друкованими органами [171, арк. 128-132]. Військовий трибунал НКВС у м. Київ 23 листопада того ж року ухвалив постанову, в якій наказувалося “1) справу взяти до судочинства; 2) судити Славинського М.А. за ст. 54-2, 54-11; 3) справу призначити на слухання в закритому судовому засіданні без участі звинувачення і захисту й без виклику свідків. Славинському оголосити запобіжний захід – утримання під вартою” [171, арк. 136-136 зв.].

Очікуючи засідання трибуналу НКВС, М. Славинський помер у в’язниці 23 листопада 1945 року [171, арк. 138; 373, с. 527]. 4 грудня військовий трибунал

розглянув справу щодо звинувачення М. Славинського і постановив: “справу у кримінальному порядку припинити – у зв’язку зі смертю і передати на збереження до архіву” [171, арк 140-140 зв., 141].

Лише 11 серпня 1993 р. заступник Генерального прокурора України затвердив “Висновок щодо Славинського Максима Антоновича” (за матеріалами кримінальної справи № 39173) від 17 квітня 1991 року, в якому засвідчено: “На Славинського Максима Антоновича поширюється дія статті 1 Закону Української РСР “Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні”, позаяк у матеріалах кримінальної справи відсутня сукупність доказів, які доводять обґрунтованість притягнення його до відповідальності” [171, арк. 146 зв.].

Підсумовуючи результати дослідження останнього періоду життя репрезентанта, зауважимо, що понад двадцять років, а саме з 1923 р. по 1945 рр., М. Славинський вимушено провів у еміграції, продовжуючи активну громадську, науково-педагогічну та публіцистичну діяльність.

Активна праця М. Славинського у різних науково-культурних, освітніх організаціях була спрямована на популяризацію та захист української національно-державницької ідеї. Вчений докладав багато зусиль для об’єднання української спільноти під гаслами боротьби за незалежність України, розуміючи, що будь-яке розпорошення сил може звести нанівець багатогранну діяльність української еміграції.

Опрацьовані дослідниками матеріали засвідчують, що М. Славинський зарекомендував себе в середовищі української еміграції як непересічний дослідник історії України, міжнаціональних відносин, літературознавець, біографіст, журналіст. Його оригінальні історичні розвідки, публіцистичні статі присвячувалися питанням становлення української державності періоду Русі-України, козацької доби, творчості окремих політиків, громадських діячів, митців.

Свою значну і багатогранну наукову діяльність проф. М. Славинський тісно поєднував з вирішенням комплексу практичних завдань, таких як збереження історичної пам’яті українського народу, висвітлення сторінок української історії та культури, популяризація творів класиків української та європейської літератур.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено комплексне вивчення, науково-теоретичне узагальнення, систематизацію і критичний аналіз фактичного матеріалу, що дало можливість всебічно розкрити громадсько-політичну та наукову діяльність М.А. Славинського; оцінити його внесок в історію розвитку української дипломатії та політичних процесів доби національно-визвольних змагань українського народу 1917-1921 рр., показати роль і місце в історії українського суспільно-політичного руху в Україні кінця XIX – першої половини XX ст., української еміграції в ЧСР 20-х – 30-х років XX ст.:

– Аналіз стану наукової розробки теми засвідчив, що комплексне дослідження витоків та подальшої громадсько-політичної, науково-педагогічної та культурно-освітньої діяльності М.А. Славинського кінця XIX – першої половини XX ст. та періоду еміграції в ЧСР 20-х – 30-х років залишилося поза увагою істориків.

Наявна література, у якій фрагментарно висвітлюються окремі періоди життя репрезентанта і низка аспектів громадської та політичної діяльності М.А. Славинського, досі не давала можливості об'єктивно та всебічно оцінити його здобутки. Крім того, варто зазначити, що більшість праць, опублікованих до кінця 80-х років XX ст., в яких висвітлюються переважно проблеми становлення і розвитку літературної творчості та наукових поглядів репрезентанта, носили здебільшого публіцистичний характер. Тільки з другої половини 1980-х років відбулися суттєві якісні зміни у вивченні його життєвого шляху – з'явилася низка досліджень наукового характеру на цю тему, написаних з дотриманням принципів історизму та об'єктивізму.

Наявна джерельна база дисертаційного дослідження є достатньою для повного розкриття тематики роботи, аналізу проблеми і дозволяє повною мірою досягти мети дослідження та вирішити поставлені завдання.

– На формування світогляду М.А. Славинського суттєво вплинули виховання й освіта у Київській 2-й чоловічій гімназії та навчання на історико-філологічному, юридичному факультетах Київського університету св. Володимира.

Формування громадянських поглядів М.А. Славинського здійснювалось у нерозривному зв'язку з українськими науковими і громадськими колами Києва та Петербурга. Контакти з видатними митцями України: О. Кониським, М. Кропивницьким, М. Лисенком, Оленою Пчілкою, М. Старицьким та багатьма іншими – і поетична співпраця з письменниками молодого покоління Б. Грінченком, Лесею Українкою, А. Кримським, О. Романовою, В. Самійленком, І. Стешенком, Є. Тимченком сприяли становленню його як самобутнього і зрілого поета, перекладача та публіциста.

Творчу спадщину цього періоду М.А. Славинського становлять численні праці, що широко репрезентовані в українських літературних альманахах і збірниках кінця XIX – початку XX ст., опубліковані в українських і російських виданнях. Загалом же період становлення його особистості характеризується вагомими здобутками в культурно-просвітницькій та журналістській галузях, що сприяло зміцненню підвалини національної літературної й публіцистичної спадщини України наприкінці XIX – початку XX ст.

– Громадсько-політична діяльність М.А. Славинського в дореволюційний період проходила в руслі важливих суспільних процесів перших десятиліть XX ст. Ідеї М. Драгоманова та реалії тогочасного політичного життя сприяли формуванню у репрезентанта демократичних переконань. Ще у період навчання в Київському університеті св. Володимира він стає учасником українського визвольного руху, перебуваючи під впливом діячів, які надавали перевагу культурницьким та науково-освітнім методам боротьби у національному відродженні.

М.А. Славинський був переконаний, що відповідно до характеру суспільного-політичного життя кінця XIX – початку XX ст. в умовах імперської політики щодо національно-культурних прагнень України у Російській імперії саме таким чином можна було розвивати “українську справу”, надаючи їй

поступального характеру. В той же час ці погляди М.А. Славинського еволюціонували разом із розвитком українського громадсько-політичного руху.

Суттєвим фактором у становленні української визвольної боротьби кінця XIX – початку XX ст. була діяльність М.А. Славинського як партійного діяча, що входив до українських політичних партій УРДП, УПСФ, а також російських політичних утворень – РРДП. Його політична позиція завжди слугувала інтересам українського народу, його культурному і науковому поступу.

У Петербурзі М.А. Славинський брав активну участь у діяльності ТУП та виступав за проведення українізації шкільництва, запровадження української мови у середній школі, судочинстві, церковному житті. Разом з іншими членами провідної громадської організації він відстоював політичні свободи, висвітлював діяльність української фракції Державної Думи у боротьбі за парламентаризм, перебудову Російської держави на федеративних засадах та національно-територіальну автономію України; протидіяв репресивним заходам царського режиму, підтримуючи українські культурно-освітні товариства і популяризуючи літературні надбання українського народу.

Діяльність М.А. Славинського сприяла налагодженню зв'язків українських громадських діячів з російськими опозиційними силами та виробленню ними спільних політичних акцій проти існуючого режиму й реалізації першочергових політичних, національних та культурних вимог української інтелігенції.

Своєрідним внеском у становлення українського визвольного руху стала редакторська та публіцистична діяльність М.А. Славинського, передусім в петербурзьких часописах “Украинский вестник”, “Северный курьер”, “Вестник Европы”, та наукова робота щодо проблем національних взаємовідносин, результати якої були опубліковані в статтях “Национальная структура России и великоросы”, “Русская интеллигенция и национальный вопрос”.

У дореволюційний період становлення та розвитку українського визвольного руху М.А. Славинський стає помітною постаттю та носієм національної ідеї, а його світоглядні позиції виявилися суголосними демократичному спрямуванню суспільно-політичних доктрин того часу. Він зробив значний внесок у розробку та

здійснення ідеї української самостійної соборної держави, стояв біля витоків національного державотворення, крок за кроком доводив право України на незалежність, поширюючи українське слово, працюючи в різних українських громадських інститутах, згуртовуючи патріотично налаштовану українську інтелігенцію.

– З початком Лютневої революції 1917 р. М.А. Славинський долучився до реалізації ідеї заснування у Петрограді об'єднання українських громадських організацій, що знайшла своє втілення у створенні УНЦР. Як член української делегації керівництва УНЦР у Петрограді під час переговорів з Тимчасовим урядом М.А. Славинський працював над пошуком компромісів у налагодженні рівноправної політичної співпраці нової влади Росії та УЦР.

Державницька діяльність М.А. Славинського у дорадчих органах Тимчасового уряду спрямовувалась на підтримку ідеї автономії України у складі федеративної Російської Республіки.

Дипломатична діяльність М.А. Славинського в МЗС Української Держави відзначалась захистом культурних, національних, економічних, політичних та територіальних інтересів України і характеризувалась послідовністю та наполегливістю у дотриманні дипломатичного й політичного курсу на становлення демократичних та рівноправних відносин України з сусідніми країнами (Доном, РФСРР).

У свою чергу, політична діяльність М.А. Славинського на посаді Міністра праці Української Держави ознаменувалася розробкою фабрично-заводського законодавства, яке мало забезпечити баланс інтересів між державою, роботодавцями та робітниками.

Таким чином, фахова підготовка, результативна діяльність та особисті якості М.А. Славинського обумовили його поважне місце в середовищі української політичної еліти перших десятиліть ХХ ст.

– Як голова УНДМ в ЧСР, М.А. Славинський докладав чимало зусиль для гідного представництва політичних інтересів УНР у Східній Європі (1919-1923 рр.), захищаючи суверенні права України.

У своїй діяльності дипломат керувався переконаннями, що кінцевий успіх українських визвольних змагань залежить від надання національній боротьбі широкого міжнародного розголосу та одержання суттєвої зовнішньої підтримки. Тому УНДМ у ЧСР займалася потужною інформаційною кампанією, реалізація якої проходила в декількох напрямках: започаткування серії друкованих видань “Пізнайте Україну” (понад 40 брошур), “Синьо-жовтої книги” тощо; заснування часописів; організаційна, фінансова підтримка видавництв “Час” і “Всесвіт”, що публікували твори українських поетів, праці науковців європейськими мовами; організація та проведення просвітницьких виступів.

Таким чином, діяльність УНДМ була спрямована на об’єктивне висвітлення державотворчих прагнень українського народу, широке інформування європейських країн про історію, громадсько-політичне, культурне життя України.

УНДМ під головуванням М.А. Славинського проводила різнопланову діяльність щодо проведення закордонних нарад дипломатичних представників; видачі паспортів, посвідчень легітимації та віз для українських полонених, біженців, студентів та дипломатичних представників МЗС УНР; надання матеріально-технічної допомоги для військових частин армії УНР, які відступали на захід; вирішення проблем трудових мігрантів; облаштування української молоді, яка за активного сприяння УНДМ отримувала допомогу від міжнародних громадських організацій та державних посадовців ЧСР; налагодження торговельних зв’язків між УНР і країнами Західної Європи тощо.

Місія відіграла значну роль у тому, щоб західні політики більш реально підходили до України як державного організму. Завдяки діям української дипломатії у Празі громадськість європейських країн, чимало політиків усвідомлювали, що Українська держава є надзвичайно важливим фактором у збереженні політичної рівноваги у цьому регіоні і в усій Європі перед тиском більшовицької Росії, а також у справі захисту незалежних сусідніх з нею держав Польщі, Румунії, Угорщини та ЧСР. Завдяки цій обставині українські дипломатичні представництва мали змогу продовжувати свою діяльність і після

невдач національно-визвольних змагань на території України, використовуючи будь-яку можливість для утвердження у світі ідеї української незалежності.

Підсумовуючи перший період дипломатичної діяльності М. Славинського в добу Директорії УНР, можна зробити висновок, що він, як голова УНДМ в ЧСР значною мірою сприяв визнанню УНР де-факто країнами Західної Європи, відстоював пріоритети розвитку української державності.

Отже, у своїй дипломатичній діяльності М.А. Славинський на перше місце завжди ставив інтереси України, інтегруючи справу боротьби українського народу за свою державну незалежність у світовий зовнішньополітичний контекст.

– В еміграційний період життя (1923-1945) виявився талант М.А. Славинського як вченого-дослідника історії, організатора навчально-виховної та педагогічної роботи. Це двадцятиліття стало найбільш продуктивним етапом його наукової і суспільної роботи, в рамках якої він успішно поєднав академічно-наукову роботу з культурно-освітньою працею.

Головними напрямками науково-організаційної діяльності М.А.Славинського в еміграції були десятилітня його робота на посаді професора українських вищих навчальних закладів УГА, УТПГ в Подебрадах та УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі та адміністративна праця як проректора УВПІ ім. М. Драгоманова.

У своїй освітній діяльності вчений робив наголос на консолідації національних наукових сил та формуванні суспільної свідомості молодого покоління української еміграції на засадах збереження історичної пам'яті українського народу.

Підсумком наукового доробку ученого, в еміграції став курс лекцій з “Історії України”, в якій автор висвітлив своє бачення багатовікового історичного та культурного поступу української нації, та ґрунтовне дослідження “Національно-державна проблема в СРСР”, де автор охарактеризував складнощі міжетнічного розвитку “радянської імперії”, передбачивши неминучість її розпаду.

Протягом еміграційного періоду життя М.А. Славинський популяризував українську історію, його статті та оригінальні історичні розвідки присвячені становленню української державності періоду давньої Русі-України, козацької

доби; здійснював дослідження політичного і літературного змісту, публікуючи їх у різних європейських виданнях для ознайомлення світових наукових кіл та широкої громадськості з минулим й сучасним життям українського народу.

Таким чином наукова та публіцистична спадщина вченого, що складається як з ґрунтовних монографічних праць, так і численних статей у періодичних виданнях, є значним внеском у розвиток української суспільної думки та потребує ретельного вивчення сучасних істориків, літературознавців.

Широкий погляд на історичний розвиток українського народу, вміння об'єктивно аналізувати історичний процес, факти, події, широке знання джерел і наукових студій різних авторів від найдавніших часів, критичне зіставлення різних поглядів на розвиток державності забезпечили М.А. Славинському незаперечний авторитет у науково-освітніх колах української еміграції міжвоєнного періоду.

– Діяльності М.А. Славинського у впливових політичних організаціях та позапартійних об'єднаннях, наукових товариствах та просвітніх установах української еміграції притаманні широкий діапазон і багатогранність. Не було жодної вагомої ділянки українського культурно-громадського та освітнього життя, в яких він безпосередньо чи опосередковано не брав би участі.

Вістря його культурно-освітньої праці постійно було спрямоване, з одного боку, на пропаганду національної ідеї як у власне українському етнічному просторі, так і поза ним, з іншого – на прищеплення національної свідомості серед української діаспори.

Творчий доробок та діяльність М.А. Славинського в середовищі української еміграції у ЧСР є важливою складовою загального контексту становлення історії України 20-х – 30-х років ХХ ст., а його популяризаторська діяльність у таких об'єднаннях, як: МВБУ, СПУГА, ТПУГА, УАК, УІФТ, УРДК, УТПК, Ліга української культури, Союз українських журналістів і письменників на чужині, відзначалась ідейним спрямуванням у відстоюванні української державницької ідеї.

Участь М. Славинського в роботі громадських об'єднань, наукових товариств та просвітніх установ Праги, що виконували роль головного осередку гуманітарних і суспільних наук в емігрантській українстиці 20-х – 30-х років ХХ ст., відзначилась непересічним внеском ученого в розвиток української історичної науки та літературознавства та спрямовувалась на піднесення літературно-мистецьких надбань українського народу через ознайомлення з культурними здобутками України, проведення публічних виступів з даної тематики для громадськості.

Об'єктивно ця діяльність була спрямована на самоствердження українських національних переконань та пропагування державності і соборності України. Науково-теоретична, літературно-публіцистична спадщина М. Славинського у культурно-громадських та освітніх товариствах свідчить, що, незважаючи на тяжке емігрантське життя, він залишився свідомим українцем, який вірно служив справі відродження незалежної України.

Таким чином, М.А. Славинський протягом свого свідомого життя залишив помітний слід як організатор і діяч освіти; в науці – як мовознавець, перекладач, історик; в політичному й громадському житті – як активний діяч у боротьбі за українську державність і на дипломатичній ниві – як стійкий і мужній захисник інтересів української держави на міжнародній арені в якості голови УНДМ.

Цілісність і цілеспрямованість політичної діяльності М. Славинського, його принципова послідовність у боротьбі за ідеали соціального і національного визволення зумовлюють високий рівень загальної оцінки М.А. Славинського як видатного українського громадсько-політичного діяча та науковця кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ
АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ

**Центральний державний архів вищих органів влади
та управління України**

**Ф. 538. Подільський губернський комісар УНР м. Кам'янець-
Подільський Подільської губернії.**

Опис 1.

1. Спр. 70. Про організацію виборів до Трудового Конгресу. Списки уповноважених від інтелігенції і робітництва Поділля до Трудового Конгресу. (6 січня 1919 р. – 21 серпня 1919 р.) – 231 арк.

Ф. 1065. Рада народних міністрів Української Народної Республіки.

Опис 1.

2. Спр 14. Журнал засідання Ради Міністрів. (15 грудня 1918 р. – 8 листопада 1919 р.) – 191 арк.

Ф. 1115. Українська Центральна Рада.

Опис 1.

3. Спр. 7. Протокол зїзду представників національностей, що прагнули до федеративної перебудови держави, скликаних Центральною Радою. (6 -15 вересня 1917 р.) – 6 арк.

Ф. 1216. Міністерство внутрішніх справ Української Держави.

Опис 1.

4. Спр. 5. Донесення інформаторів Особливого відділу про настрої та політичне становище в Києві. (28 червня – 10 грудня 1918 р.) – 303 арк.

Ф. 1429. Канцелярія Директорії Української Народної Республіки

Опис 2.

5. Спр. 18. Доповіді та інформації місії УНР про діяльність їх за кордоном, політичні настрої офіціальних кіл Франції, військове положення

втікачів з України в Данії і фінансові справи УНР закордоном. (13 квітня – 15 грудня 1920 р.) – 545 арк.

6. Спр. 35. Листування з Міністерством закордонних справ про заключення умов з білогвардійським Кубанським урядом, договір з причорноморськими державами та об'єднаннями Дону, Кубані і Тереку (24 травня 1920 р. – 4 листопада 1921 р.) – 77 арк.

7. Спр. 42. Постанова Ради Міністрів Української Народної Республіки про ліквідацію військово-санітарних місій УНР за кордоном. (11 серпня – 17 грудня 1920 р.) – 13 арк.

8. Спр. 91. Огляди преси з інформаційними відомостями про політичне становище та економічне становище України, Росії та західно-європейських держав. Газета “Общее дело”. (25 квітня – 28 грудня 1921 р.) – 215 арк.

9. Спр. 100. Огляд діяльності Міністерства Закордонних Справ, відчити місій Української Народної Республіки про роботу в Німеччині, Франції, Англії, Італії, Австрії, Швейцарії (10 лютого 1920 – 24 грудня 1921 р.) – 413 арк.

10. Спр. 101. Доповіді та листування з Міністерством закордонних справ і дипломатичними місіями УНР про визнання УНР і допомогу їй Аргентиною, Японією, Швецією (1 квітня - 1 жовтня 1921р.) – 209 арк.

11. Спр. 109. Огляд преси, доповіді та звіти про діяльність місії УНР в Німеччині, Болгарії, Туреччині, Фінляндії, Франції, визнання уряду УНР (4 лютого – 25 квітня 1921 р.) – 354 арк.

Опис 5.

12. Спр. 9. Листування з Надзвичайною Дипломатичною Місією Української Народної Республіки в Чехословаччині, посольством Української Народної Республіки у Відні та іншими закордонними місіями (червень 1919 р. – лютий 1921 р.) – 80 арк.

Ф. 2607. Делегація Української Держави у справі мирних переговорів з Росією.

Опис 1.

13. Спр. 36. Протоколи політичної комісії №№ 1-15 від 4 червня до 11 листопада 1918 р. (1918 р.) – 22 арк.

14. Спр. 37. Протоколи і стенограми спільних засідань Української і Російської комісії /в 3 томах/. Том I - №№1-6 від 15 до 20 червня 1918 р. (1918 р.) – 143 арк.

15. Спр. 38. Протоколи і стенограми спільних засідань Української і Російської комісії Том II - №№ 7-11 від 4 до 10 липня 1918 р. (1918 р.) – 180 арк.

16. Спр. 39. Протоколи і стенограми спільних засідань Української і Російської комісії Том III - №№ 12-16 від 11 липня до 15 серпня 1918 р. (1918 р.) – 170 арк.

Опис 2.

17. Спр. 2. Копії стенограми пленуму, протоколів засідання гетьманської делегації в справі мирових переговорів з Росією і відчит про її діяльність. (1918 р.) – 34 арк.

Ф. 2857. Міністерство праці Української Держави.

Опис 1.

18. Спр. 12. Бюлетень інформаційного відділу. Департамент законодавчих внесень, охорони праці, соціального забезпечення, біржі праці, ринку праці і інформаційного бюро. (1918 р.) – 245 арк.

Ф. 3519. Надзвичайна дипломатична місія Української Народної Республіки в Чехо-Словаччині Прага.

Опис 1.

19. Спр. 1. Пашпорт, довідки та список співробітників місії. (13 грудня 1920 – 2 жовтня 1923 р.) – 19 арк.

20. Спр. 5. Копія умови між послом Української Народної Республіки в Празі М. Славінським і В. Жаботинським про організацію при війську Української Народної Республіки в складі Української Державної Жандармерії

автономної єврейської жандармерії /рос мовні/ (4 вересня 1921 р. – 4 вересня 1921р.) – 2 арк.

21. Спр. 8. Листування з дипломатичними місіями Української Народної Республіки в Румунії та Угорщині (23 грудня 1921 р. – 18 березня 1922 р.) – 46 арк.

22. Спр. 12. Копії матеріалів громадсько-політичних організацій українських мігрантів за кордоном: “Управи Українського Громадського комітету, Комітету Української Народно-Республіканської партії (серпень 1921 р. – 25 травня 1941 р.) – 61 арк.

23. Спр. 13. Дрібна грошова звітність місії. (27 січня 1922 – 19 березня 1923 р.) – 190 арк.

24. Спр. 15. Рукописні тексти статей (без підписів) до невідомого часопису. – 30 арк.

Опис 2.

25. Спр. 1. Закон УНР /ухвалений Радою Народних міністрів “Про зміну штатів Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Чехословаччині і про асигнування 127500 чеських корон та її утримання” та її штати/ копія. (26 січня 1921 р.) – 3 арк.

26. Спр. 3. Повідомлення відділу преси Міністерства закордонних справ УНР про контрреволюційний м’ятеж проти Радянської влади на Україні під керівництвом Головного Повстанчого командування (23 листопада 1921 – 30 листопада 1921 р.) – 10 арк.

27. Спр. 5. Інформація посольства УНР в Туреччині про осіб, які виїхали з Царгорода на Україну, Софію, Білгород, Відень. (3 липня 1920 р.) – 3 арк.

28. Спр. 9. Фінансовий звіт місії з 14 січня по 14 травня 1919 р. (1 червня 1919 р.) – 2 арк.

29. Спр. 10. Місячні фінансові звіти місії за 1921 р. (9 лютого 1921 р. – 15 лютого 1922 р.) – 27 арк.

30. Спр. 14. Відомість на видачу утримання урядовців місії за 14 січня – 14 квітня 1921 р. (1 травня 1921р.) – 1 арк.

31. Спр. 16. Прохання стрільців з табору в Йозефові про надання грошевої допомоги. (24 квітня 1924 р.) – 1 арк.
32. Спр. 18. Заяви Української військово-санітарної комісії для справ військово полонених в Празі про надання паспортів бувшим українцям, від'їжджаючим на Україну. (1 жовтня 1919 р. – 31 жовтня 1919 р.) – 39 арк.
33. Спр. 19. Дипломатичні кур'єрські паспорта, посвідчення та кур'єрські папери службовців місії за 1919 – 1921 рр. (1919 – 1921 р.) – 135 арк.
34. Спр. 21. Книга обліку видачі паспортів емігрантам. (18 лютого 1919 р. – 7 жовтня 1919 р.) – 49 арк.
35. Спр. 22. Книга обліку видання паспортів. (19 вересня 1919 – 23 липня 1920 р.) – 52 арк.
36. Спр. 23. Книга Обліку видачі паспортів (29 липня 1920 – 18 квітня 1923 р.) – 77 арк.
37. Спр. 24. Книга обліку видачі посвідчень (легітимації). (2 січня 1920 р – 18 квітня 1923 р.) – 88 арк.
38. Спр. 27. Книга реєстрації різних осіб, на документи яких наложена віза. (17 лютого 1919 – 24 жовтня 1922 р.) – 29 арк.

Ф. 3563. Шаповал Микита Юхимович (1882-1932) - політичний і державний діяч.

Опис 1.

39. Спр. 89. Особистий фонд голови політичного комітету Української партії соціалістів-революціонерів за кордоном, доктора соціології Микити Юхимовича Шаповала. – 110 арк.

Ф. 3581. Посольство Української Народної Республіки в Австрії Відень.

Опис 3.

40. Спр. 52. Листування з Міністерством закордонних справ УНР в м. Тарнові та іншими установами про затвердження нового штату посольств (28 червня 1920 р. – 3 січня 1922 р.) – 193 арк.

**Ф. 3695. Шелухін Сергій Павлович (1864-1939) - правознавець, історик,
політичний і державний діяч.**

Опис 1.

41. Спр. 191. Стенограми засідань української політичної комісії в справі політичного кордону України з Росією. (текст на українській і російській мовах). (9 липня 1918 р. – 22 липня 1918 р.) – 396 арк.

**Ф. 3696. Міністерство закордонних справ Української Народної
Республіки.**

Опис 1.

42. Спр. 6. Законопроекти по Міністерству закордонних справ, поданих на затвердження уряду. (грудень 1918 р. – листопад 1919 р.) – 37 арк.

43. Спр. 7. Законопроекти інших міністерств, надіслані для ознайомлення, накази уряду. (17 грудня 1918 р. – жовтень 1919 р.) – 50 арк.

44. Спр. 50. Листування з департаментом чужоземних зносин про дипломатичні зносини з Чехословаччиною, призначення української місії до Чехословаччини її персональний склад, листування про її роботу. (січень – 25 вересня 1919 р.) – 37 арк.

45. Спр. 62. Дипломатичні паспорти, що видавалися на переїзд за кордон чинним представникам Української Народної Республіки і їхнім родинам (оригінали, копії, чернетки) ... том 2. (жовтень 1918 – лютий 1919 р.) – 165 арк.

46. Спр. 68. Протоколи конференції голів дипломатичних УНР в різних державах і міністерствах в серпні 1919 року в м. Карлсбаді /рукописні оригінали/(6 – 14 серпня 1919 р.) – 57 арк.

47. Спр. 69. Протоколи конференції голів дипломатичних місій УНР. (теж копії/на машинці/) – 109 арк.

48. Спр. 70. Протоколи конференції голів дипломатичних місій УНР в різних державах і міністерства в серпні 1919 року в м. Карлсбаді (рукописні, чорнові). (6 – 14 серпня 1919 р.) – 54 арк.

Опис 2.

49. Спр. 1. Проект законів та постанов уряду Української Народної Республіки про діяльність Міністерства закордонних справ та його місій за кордоном. (квітень 1919 р. – вересень 1920 р.) – 256 арк.

50. Спр. 7. Листи головному отаману Петлюрі від послів /копії та оригінали/. (3 листопада 1919 – 17 листопада 1923 р.) – 438 арк.

51. Спр. 9. Програми та листування Міністра закордонних справ Української Народної Республіки Темницького у Відні з Винниченком, Яковлевим, Василько, Панійко, Славінським та ін., (8 липня – 1 листопада 1919 р.) – 130 арк.

52. Спр. 14. Місячні звіти про діяльність Міністерства закордонних справ за 1920 рік. (липень – серпень 1920 р.) – 167 арк.

53. Спр. 26. Листування з міністерствами Української Народної Республіки та посольствами (13 лютого 1920 р. – 29 грудня 1920 р.) – 419 арк.

54. Спр. 43. Обіжні розпорядження по канцелярії міністра до всіх посольств, місій і консульств за кордоном. (21 січня – 7 листопада 1921 р.) – 59 арк.

55. Спр. 53. Листування з департаментами Міністерства закордонних справ біжучих, організаційних та господарських питань. (4 січня – 10 вересня 1921 р.) – 131 арк.

56. Спр. 54. Листування з міністерствами: земельних справ, віроісповідань, внутрішніх справ, народної освіти та іншими міністерствами Української Народної Республіки про обмін інформаціями, пересилку кореспонденції та організаційних питань. (11 січня – 30 травня 1921 р.) – 359 арк.

57. Спр. 55. Листування з міністерствами: земельних справ, внутрішніх справ, народної освіти, віроісповідань та іншими та обмін інформаціями, пересилку кореспонденції та організаційних питань. (4 червня 15 грудня 1921 р.) – 235 арк.

58. Спр. 61. Листування з дипломатичними місіями в Варшаві, Австрії, Італії, Чехословаччини, Угорщини. Про надсилання інформації та літератури про

життя української еміграції в Чехословаччині (3 січня 1921 – 10 серпня 1922 р.) – 154 арк.

59. Спр. 62. Листування з місією Української Народної Республіки в Польщі про грошові справи, персональний склад, матеріальне становище та діяльність місії. (21 січня 1921 р. – 18 січня 1922 р.) – 94 арк.

60. Спр. 73 Листування з дипломатичною місією в Празі про біжучу роботу місії. (4 січня – 12 жовтня 1921 р.) – 71 арк.

61. Спр. 102. Листування з дипломатичною місією Української Народної Республіки в Чехословаччині про біжучу роботу місії. (9 лютого 1919 – 4 липня 1920 р.) – 15 арк.

62. Спр. 119. Копії протоколів послів і голів закордонних місій Української Народної Республіки у Відні 18 серпня 1920 р. – 17 арк.

63. Спр. 139. Листування з Радою Народних Міністрів з дипломатичною місією в Празі про діяльність представників української Кооперації за кордоном. (17 липня 1921 – 17 серпня 1922 р.) – 10 арк.

64. Спр. 167. Списки співробітників міністерства та дипломатичних місій і послів Української Народної Республіки за кордоном. (5 червня 1920 – 11 червня 1921 р.) – 30 арк.

65. Спр. 203. Штати, грошові звіти, списки співробітників та листи про фінансове становище місії Української Народної Республіки в Чехословаччині. (4 жовтня 1919 – 20 листопада 1920 р.) – 51 арк.

66. Спр. 238. Штати посольств, місій та консульств Української Народної Республіки за кордоном. (1 вересня 1920 – 9 грудня 1921р.) – 77 арк.

67. Спр. 271. Департамент загальних справ. Бухгалтерсько-господарський відділ. Листування з Надзвичайною дипломатичною місією Української Народної Республіки в Чехословаччині про штати та фінансові справи місії. (1921 р.) – 73 арк.

68. Спр. 362. Листування з дипломатичною місією Української Народної Республіки в Чехословаччині про надсилку інформації про політичне становище

та взаємовідносини з Чехословацькою республікою ... (3 січня – 18 грудня 1920 р.) – 77 арк.

69. Спр. 363. Листування з головою дипломатичної місії Української Народної Республіки в Чехословаччині про становище полонених в таборах та фінансові справи місії ... (5 липня 1920 – 28 січня 1921 р.) – 86 арк.

70. Спр. 396. Штати та списки співробітників дипломатичних місій за кордоном. (31 травня – 18 грудня 1920 р.) – 23 арк.

71. Спр. 466. Листування про діяльність української еміграції в Німеччині, Австрії, Чехословаччині, на Балканах, в Румунії та зокрема про діяльність групи Воркотуна, полковника Вишиваного, гетьмана Скоропадського та українських Соціал-демократів. (26 січня 1921 р. – 22 грудня 1922 р.) – 100 арк.

72. Спр. 489. Листування з Директорією УНР, Військовим міністерством, Генеральним Штабом Військового міністерства, дипломатичною місією в Чехословаччині, Угорщині, Румунії, ... (4 лютого – 16 грудня 1921 р.) – 244 арк.

73. Спр. 502. Листування з дипломатичними місіями в Франції, Німеччині, Чехії про допомогу українським студентам за кордоном. (31 січня – 5 грудня 1921р.) – 46 арк.

74. Спр. 520. Листування з послом УНР в Чехословаччині про стан українських справ в Югославії, Румунії та про положення українських емігрантів у Чехословаччині та плани праці консульства УНР в Югославії. (січень 1921 р. – 20 вересня 1922 р.) – 36 арк.

75. Спр. 521. Листування з дипломатичною місією Української Народної Республіки в Чехословаччині про заснування Генерального консульства Української Народної Республіки в м. Загребі ... (4 серпня – 31 жовтня 1921 р.) – 40 арк.

76. Спр. 576. Листування з дипломатичною місією в Чехословаччині в Празі про надсилку Чеської літератури та інформаційних матеріалів, повідомлення про діяльність інформаційного відділу Празької місії. (9 жовтня 1919 р. - 15 березня 1921 р.) – 42 арк.

Опис 3.

77. Спр. 8. Копія протоколу і резолюція наради конференції петлюрівських послів, голів дипломатичних місій за кордоном. (6 вересня 1919 р.) – 41 арк.

Ф. 3766. Міністерство закордонних справ Української Держави.

Опис 1.

78. Спр. 3. Службові і командировочні посвідчення співробітників міністерства, списки їх. (1 травня – 11 грудня 1918 р.) – 63 арк.

79. Спр. 10. Інформаційні бюлетні міністерства праці (про його склад і діяльність, обіжники). (3 червня – 2 листопада 1918 р.) – 74 арк.

80. Спр. 22. Про персональний склад посольств Української Держави (в двох частинах). Частина I. Штати і списки членів і урядовців посольств і кандидатів на посади в посольствах. (1918 р.) – 62 арк.

81. Спр. 126. Листування по дипломатичним зносинам з Донським урядом. Частина I. ... (17 липня – грудень 1918 р.) – 23 арк.

82. Спр. 127. Листування по державно-економічним питанням. Том 1. Про підписання угод в залізничній, поштовій, судовій справах і по товарообміну (тексти угод). (20 червня – 11 грудня 1918 р.) – 159 арк.

Опис 2.

83. Спр. 3. Копії наказів по гетьманському міністерству Закордонних Справ про призначення на посади та звільнення з них співробітників міністерства. (3 травня – 7 грудня 1918 р.) – 127 арк.

Ф. 3795. Українська господарська академія в м. Подебрадах (Чехо-Словаччина).

Опис 1.

84. Спр. 79. Список педагогів персоналу Української Господарської Академії, оповіщення про приїзд членів Лондонського Українського Бюро для ознайомлення з академією, та оповіщення про свято самостійності України. (14 січня 1932 р. – 22 січня 1932 р.) – 10 арк.

85. Спр. 132. Ректорат. Списки професорсько-лекторського персоналу. (1923 р. – 1924 р.) – 32 арк.

86. Спр. 575. Особова справа лектора французької мови Славінської Марії (5 лютого 1924 р. – 9 листопада 1924 р.) – 29 арк.

Опис 3.

87. Спр. 59. Лекції буржуазного націоналіста професора М. Славінського “Історія України”. Т – I. – 338 арк.

88. Спр. 60. Лекції буржуазного націоналіста професора М. Славінського “Історія України”. Т – II. – 276 арк.

89. Спр. 61. Чорновики лекцій буржуазної націоналістки лектора М. Славінської “Французька мова”. Т. I. – 188 арк.

Ф. 3796. Товариство прихильників Української господарської академії в м. Подебрадах (Чехословаччина).

Опис 2.

90. Спр. 4. Бюлетень буржуазно-націоналістичного “Товариства прихильників Української господарської Академії в Подебрадах. №1 за 1932р; №3 за 1935р. – 37 арк.

91. Спр. 5. Бюлетень буржуазно-націоналістичного “Товариства прихильників Української господарської Академії в Подебрадах. №4 за 1936р; №5 за 1936р.; №8 за 1938р. – 19 арк.

Ф. 3797. Спілка професорів Української господарської академії в м. Подебрадах (Чехословаччина).

Опис 1.

92. Спр. 1. Статути, інструкції про заснування спілки та комунікати про діяльність спілки. (2 червня 1934 р. – 2 грудня 1943 р.) – 79 арк.

93. Спр. 2. Протоколи засідань управи спілки. (6 листопада 1934 р. – 20 березня 1945 р.) – 135 арк.

94. Спр. 3. Спілка професорів УГА. Протоколи загальних зборів. (20 жовтня 1934 р. – 29 жовтня 1944 р.) – 268 арк.

95. Спр. 4. Оголошення про загальні збори професорів Української Господарської Академії, засідання управи спілки. (28 березня 1936 р. – 26 березня 1945 р.) – 44 арк.

96. Спр. 5. Списки та анкети членів спілки. (20 жовтня 1934 р. – 1 лютого 1945 р.) – 141 арк.

97. Спр. 7. Матеріали комісії про аренду приміщення лекторському складу Української господарської академії. (16 травня 1933 р. – 5 травня 1934 р.) – 51 арк.

Ф. 3801. Український громадський комітет в м. Празі (Чехословаччина).

Опис 1.

98. Спр. 381. Відомости про діяльність Українського Громадського Комітету в м. Празі за два роки його існування ... (1923 р. – 1924 р.) – 69 арк.

Ф. 3830. Приходько Віктор Кіндратович (1886-) – громадський і культурний діяч.

Опис 1.

99. Спр. 23. Справи Української Господарської Академії в Чехословацькій Республіці, професором якої був Приходько. (1928 р. – 1941 р.) – 35 арк.

Ф. 3863. Балаш Микола Іванович член ЦК Української партії соціалістів-революціонерів за кордоном.

Опис 1.

100. Спр. 10. Звернення Української партії соціалістів-революціонерів (за кордоном), української громади у Франції. (1924 р.) – 32 арк.

Ф. 3876. Білецький Леонід Тимофійович (1882 1955) – літературознавець.

Опис 1.

101. Спр. 36. Звіт з діяльності та копія протоколу Радикально-Демократичної партії в Празі, що належать Л. Білецькому, як товаришу голови управи. (1924 р. – 27 червня 1925 р.) – 5 арк.

Ф. 3919. Українське видавниче товариство "Дзвін" Київ, Відень (Австрія), Прага (Чехословаччина).

Опис 1.

102. Спр. 2. Листування з Міністерством Закордонних Справ Української Народної Республіки про фінансові справи та біжучу роботу місії. Є відомості про

розташування вояків Врангеля за кордоном. (28 серпня 1920 р. - 15 березня 1922 р.) – 36 арк.

Ф. 3972. Український педагогічний інститут імені М. Драгоманова в м. Празі (Чехословаччина).

Опис 1.

103. Спр. 3. Звіт про роботу інституту за 1923-24 уч. р. – 78 арк.
104. Спр. 5. Списки професорів та лекторів інституту на 1923 р. (1923 р.) – 22 арк.
105. Спр. 29. Книга особистих рахунків професорсько-лекторського персоналу та студентів за 1925-27 рр. – 21 арк.
106. Спр. 69. Списки професорів та лекторів інституту на 1928 р. – 20 арк.
107. Спр. 71. Відомість на виплату зарплати та стипендії професорсько-лекторському персоналу, студентам за перше півріччя 1928 р. – 200 арк.
108. Спр. 72. Відомість на виплату зарплати та стипендії професорсько-лекторському персоналу, студентам за друге півріччя 1928 р. – 164 арк.
109. Спр. 104. Відомість на виплату зарплати професорсько-лекторського персоналу та співробітників за липень-грудень 1930 р. – 156 арк.
110. Спр. 117. Кошторис та відомість на виплату зарплати професорам, лекторам та співробітникам інституту за 1931р. (1931 р.) – 188 арк.
111. Спр. 129. Списки професорів та лекторів інституту. (1932 р.) – 31 арк.
112. Спр. 172. Протокол засідань професорської ради. (30 березня 1928 р. – 21 грудня 1928 р.) – 94 арк.
113. Спр. 175. Протокол засідань професорської ради. (4 січня 1932 р. – 11 грудня 1937 р.) – 78 арк.
114. Спр. 286. Особиста справа професора Максима Славінського. – 5 арк.

Опис 3.

115. Спр 12. Протоколи засідань Професорської Ради та наради персоналу інституту. (26 березня 1932 р. – 11 грудня 1937 р.) – 29 арк.
116. Спр. 32. Списки та теми лекцій, розклад занять на відділах та курсах інституту. (1928 р. – 1931 р.) – 40 арк.

**Ф. 4019. Курах Михайло Степанович (1895) інженер-агроном, сотник
армії УНР.**

Опис 1.

117. Спр. 3. Листи від Бабія, Величко, Галагана, Довгаля та інших на літери Б–Д. (30 грудня 1922 р. – 4 вересня 1923 р.) – 63 арк.

Ф. 4362. Українська бібліотека ім. С. Петлюри Париж (Франція).

Опис 1.

118. Спр. 4. Опис бібліотеки, складений бібліотекарем І. Рудикевичем після вивозу її в Берлін. (20 січня 1944 р.) – 26 серпня 1941 р. – 13 арк.

119. Спр. 7. Зошит з вирізками з газети “Тризуб” з інформаціями про діяльність бібліотеки. (7 вересня 1930 р. – 19 червня 1932 р.) – 60 арк.

**Ф. 4372. Українське історико-філологічне товариство в м. Празі
(Чехословаччина).**

Опис 1.

120. Спр. 1. Протоколи засідань членів товариства, чернетки. (30 травня 1923 р. – 3 травня 1927 р.) – 83 арк.

121. Спр. 3. Протокол дискусії з питання: “Откуда есть и пошла земля русская.” (11 листопада – 18 листопада 1930 р.) – 97 арк.

122. Спр. 4. Звіти з діяльності товариства за час від 30 травня 1924 р. до 30 травня 1932 р.; від 31 травня 1935 р. до 30 травня 1936 р. – 73 арк.

123. Спр. 5. Звіти з діяльності товариства від 30 травня 1924 р. до 30 травня 1932 р. – 131 арк.

124. Спр. 31. Стаття Наріжного С. “15 років діяльності Українського історико-філологічного товариства в Празі” /1923 – 1938 рр./ (1940 р.) – 10 арк.

125. Спр. 71. Списки докладів прочитаних членами товариства за 1926-1929 р.р. (1926 р. – 1929 р.) – 71 арк.

**Ф. 4376. Український республікансько-демократичний клуб у м. Празі
(Чехословаччина).**

Опис 1.

126. Спр. 2. Протоколи загальних зборів клубу. (1925 р. – 1937 р.) – 228 арк.
127. Спр. 3. Протоколи засідань управи клубу. (21 грудня 1925 р. – 20 грудня 1929 р.) – 89 арк.
128. Спр. 4. Протоколи засідань управи клубу. (8 січня 1930 р. – 17 травня 1933 р.) – 60 арк.
129. Спр. 10. Запрошення на свята організовані клубом. (1930 р. – 1933 р.) – 15 арк.
130. Спр. 13. Алфавітний список членів клубу. (1926 р. – 1928р.) – 26 арк.
131. Спр. 14. Списки членів клубу. (1930 р. – 1932 р.) – 9 арк.

Ф. 4465. Документи і матеріали українських емігрантських установ, організацій та різних осіб (колекція).

Опис 1.

132. Спр. 173. Бюлетні Українського пресового бюро в ЧСР. № 14-16, 18, 20-22, 24, 25, 27-31, 33-35 за 1924 р., № 1-4 за 1925 р. (3 липня 1924 р. – 16 липня 1925 р.) – 62 арк.
133. Спр. 174. Бюлетні Українського пресового бюро в ЧСР. м. Прага. №№- 27-29 за 1924 р. (14 жовтня – 1 листопада 1924 р.) – 7 арк.
134. Спр. 753. Біографія Лесі Українки складена М. Славінським. (1933 р.) – 8 арк.
135. Спр. 754. Рецензія Славінського М. “Паралелі й додатки” на спогади Мацієвича К. “Життя мого сучасника”. Копія. – 382 арк.
136. Спр. 757. Стаття Славінського М. “Український монархізм”. Машинопис. б/д. – 17 арк.
137. Спр. 756. Уривок з автобіографії Мацієвича К. “Назар Стодоля”, складеної Славінським М. – 11 арк.

Центральний держаний архів громадських організацій України

Ф. 269. Фонд-колекція документів “Український музей в Празі”.

Опис 1.

138. Спр. 232. Інформаційно-довідкові матеріали про проведення зборів, академій і сходин в Українському республікансько-демократичному клубі в 1926-1928 рр. (тези доповідей, програми, оголошення, листування, списки присутніх.) (1926 р. - 1928 р.) – 147 арк.

139. Спр. 234. Листування Українського Республікансько-Демократичного Клубу з українським центральним комітетом в Польщі, з українськими організаціями в ЧСР ... (4 січня 1926 – 30 грудня 1927 р.) – 179 арк.

140. Спр. 235. Листування Українського республіканського демократичного клубу з українським центральним комітетом в Польщі, з українськими організаціями в ЧСР ... (9 січня 1928 – 31 грудня 1928 р.) – 112 арк.

141. Спр. 236. Листування Українського республіканського демократичного клубу з українським центральним комітетом в Польщі, з українськими організаціями в ЧСР ... (8 січня 1929 – 31 грудня 1929 р.) – 198 арк.

142. Спр. 237. Листування Українського республіканського демократичного клубу з українським центральним комітетом в Польщі, з українськими організаціями в ЧСР ... (1 січня 1930 р. – 29 грудня 1930 р.) – 104 арк.

143. Спр. 238. Листування Українського республіканського демократичного клубу з українським центральним комітетом в Польщі, з українськими організаціями в ЧСР ... (1 січня 1931 р. – 10 грудня 1937 р.) – 102 арк.

144. Спр. 289. Меморандум представників українських Емігрантських організацій в ЧСР до Ліги Націй. ... (30 серпня 1928 р. – 8 листопада 1930 р.) – 144 арк.

145. Спр. 295. Листування голови комісії лекторського персоналу і адміністрації УГА в Подєбрадах Б. Мартоса з українськими емігрантськими організаціями ... (29 грудня 1929 р. - 30 червня 1930 р.) – 136 арк.

146. Спр. 403. Проект статуту Українського історико-філологічного товариства (рук. прим.). Тематичний план I тому “Праць українського історико-філологічного товариства в Празі”. ... (1923 р. – 1938 р.) – 274 арк.

147. Спр. 437. Статут товариства прихильників української Господарської Академії в ЧСР. Звіт з діяльності управи товариства за 1 січня 1937 р. – 1 січня 1938 р. Брошура “Українська господарська академія”, бюлетені товариства. (13 червня 1931 р. – 1 січня 1938 р.) – 74 арк.

148. Спр. 441. Брошура “українського техніко-господарського інституту позаочного навчання при Українській господарській академії в ЧСР” (1932 р.) ... (1925 р. – 1934 р.) – 54 арк.

149. Спр. 442. Звернення, відозви, резолюції-протести лекторського персоналу Української господарської академії, товариства прихильників УГА до української Громадськості з приводу підтримки існування УГА в ЧСР ... (17 січня 1927 р. – січень 1932 р.) – 9 арк.

150. Спр. 444. Листи чеського міністерства фінансів до ректорату Української господарської академії стосовно сплати податків та з інших фінансових питань. ... (березень 1925 р. – серпень 1933 р.) – 78 арк.

151. Спр. 496. Копії звітів, інформацій, доповідей про діяльність української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі та матеріали до них (є не анотована фотографія). (1929 р. – 1938 р.) – 114 арк.

152. Спр. 497. Рекламно-інформаційні проспекти про діяльність української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі ... (1929 р. – 1940 р.) – 145 арк.

153. Спр. 1098. Протоколи установчих і загальних зборів членів Союзу українських журналістів і письменників на чужині і матеріали до них за 1932-1939 рр. ... (25 січня 1932 р. - 16 червня 1939 р.) – 106 арк.

154. Спр. 1099. Протоколи зборів і засідань управи Союзу українських журналістів і письменників на чужині за 1932-1939 рр. (рук. прим.). (11 лютого 1932 р. – 7 липня 1939 р.) – 57 арк.

155. Спр. 1100. Листування управи Союзу українських журналістів і письменників на чужині з членами союзу, з українськими діячами та

емігрантськими організаціями. (17 лютого 1932 р. – 19 грудня 1933 р.) – 140 арк.

156. Спр. 1101. Листування управи Союзу українських журналістів і письменників на чужині з членами союзу, з українськими діячами та емігрантськими організаціями (4 січня 1934 р. – 7 жовтня 1939 р.) – 171 арк.

157. Спр. 1112. Статут Українського товариства прихильників книги в Празі, протокол загальних зборів УТПК 8.02.1934 р., звіт про його діяльність за 1928 р. (1927 р. – 1935 р.) – 32 арк.

158. Спр. 1117. Машинописні і рукописні матеріали (чернетки) редакції тижневика “Тризуб” (є стаття Д. Андрієвського і замітки О. Шульгина). Ч.1. (1926 р. – 1926 р.) – 230 арк.

Центральний державний історичний архів України, м. Київ

Ф. 294. Канцелярия киевского отельного цензора (1865-1906 гг.).

Опис 1.

159. Спр. 405. Дело об издании газеты “Киевская мысль” и переименовании ее в “Свободную мысль”. (29 декабря 1905 г. – 6 апреля 1906 г.) – 4 арк.

Ф. 295. Киевский временный комитет по делам печати. (1906-1917 гг.)

Опис 1.

160. Спр. 7. Переписка с киевским губернатором, прокурором Киевского окружного суда и другими лицами о наложении ареста на издаваемое в гор. Киеве газеты и журналы (30 ноября 1905 г. – 23 января 1907 г.) – 443 арк.

161. Спр. 11. Переписка с Главным управлением по делам печати о разрешении на издание произведений Л. Украинки, М. Славинского, И. Нечуй-Левицкого и др. авторов. (27 ноября 1902 г. – 21 апреля 1907 г.) – 227 арк.

162. Спр. 71. Журнал входящих документов по внутренней цензуре. Упоминаются произведения К. Маркса, Ф. Енгельса и Ф. Лассаля, Л. Толстого, Н. Лысенко, Л. Украинки и М. Славинского. – 286 арк.

163. Спр. 139. Отчеты о работе канцелярии киевского отдельного цензора и Комитета за 1906-1908 гг. Черновики. (7 февраля 1908 г. – 8 марта 1910 г.) – 478 арк.

Ф. 1235. Грушевські – історики та філологи (1830-1958).

Опис 1.

164. Спр. 753. Листи від осіб на літери “А”-“Я”. Славінського М. (25 квітня 1902 р. – 22 жовтня 1919 р.) – 72 арк.

Державний архів Київської області

Ф. 2. Киевский гражданський губернатор.

Опис 44.

165. Спр. 105. О доставлені сведеній о періодических изданияхъ выходящихъ въ Киевской губерніи. (1906 р. – 1907 р.) – 112 арк.

Ф. 183. Прокурор Киевского окружного суда г. Киев.

Державний архів міста Києва

Ф. 16. Київський університет м. Київ (1834-1920).

Опис 465.

166. Спр. 612. Списки студентів університету за 1887/1888 і 1888/1889 навчальні роки. – 391 арк.

167. Спр. 628 Алфавітний список студентів університету за 1891 рік. Поч. 1891 р. – 76 арк.

168. Спр. 632 Списки студентов историко-филологического и физико-математического факультетов университета за первое полугодие 1891/1892 учебного года. – 237 арк.

Ф.81. Київська 2-га чоловіча гімназія. м. Київ. 1836 р.

Опис 59.

169. Спр. 112. Списки вихованців загальної учнівської квартири і учнів, які прийшли з 1878 по 1880 рр. – 320 арк.

Державний архів Служби Безпеки України, м. Київ

Ф.6. Фонд кримінальних справ на осіб, знятих з оперативного обліку в органах МВС України.

170. Спр. 70713. фп. Слідча справа по звинуваченню Фещенко-Чопівського Івана Андріановича. – 140 арк.

171. Спр. 71178. фп. Слідча справа по звинуваченню Славінського М.А. – 146 арк.

Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського

Ф.1. Літературні матеріали.

172. №11038. Славінський М. “Шевченко і Біблія”. [Уривок зі статті, яка буде надрукована і готується до друку в третій том видання “Украинский народ в его прошлом и настоящем”] – 13 арк.

173. №33600. Славинский М. “Война и украинство”. “Речь”. 6 августа 1914. №208. – 1 арк.

174. №33601. Славинский М. “Дневник неврастеника”, “Война объявлена” отрывок из статей “Рада”, “Киевлянин”. 23 июля 1914 г. – 1 арк.

175. №33602. Славинский М. “Наші закордонні брати”. – 1 арк.

176. №33603. Славинский М. “Рада” – рада. Переписано из “Киев” 19 июля 1914 г. №189. – 1 арк.

177. №33604. С[лавинский] “На новом пути”. Стаття із “День” 8 августа 1914 г. №212. – 2 арк.

178. 35741. Славінський М. Лист 27 грудня 1908 р. Чикаленку Є.Х. – 1 арк.

Ф.3. Листування.

179. №16047. Славинский [Максим] Лучицкому [Ивану] [Васильевичу]. Телеграма 24 декабря 1905 г. из Староконстантинова в Киев. – 1 арк.
180. №16048. Славинский [Максим] Лучицкому [Ивану] [Васильевичу]. Телеграма 24 декабря 1905 г. из Староконстантинова в [Киев]. – 2 арк.
181. №16049. Славинский [Максим] Лучицкому [Ивану] [Васильевичу]. Телеграма 28 декабря [1909 г.] из Староконстантинова в Киев. – 1 арк.
182. №16050. Славинский [Максим] Лучицкому [Ивану] [Васильевичу]. Телеграма 25 октября 1907 г. из Петербурга в Киев. – 1 арк.
183. №16051. Славинский Максим [Лучицкому] Ивану Васильевичу. Телеграма 26 марта 1914 г. в Петербурге. – 1 арк.
184. №52721-52724. Славінський М. Стебницькому Петру Януаровичу. Листи та листівки. 5/18 липня 1903 р. – 13/26 квітня 1912 р. з [Берліна, Ляйзіна і т.д.] в Петербург. – 6 арк.

Ф.10. Архів Академії Наук УРСР. Українське наукове товариство в Києві.

185. №32919. Протоколи засідання ради Українського наукового товариства в Києві. 1907-1921 рр. – 154 арк.

Ф.40. Василенко М.П. (1866-1935).

186. №1346. Выписки из документов и переписки Василенко Николая Прокофьевича с разными лицами (1890-1933). (1917 г.). – 38 арк.

Ф.134.Коваленко Г.А. (1867-1938).

187. №70. Славінський М. – /Коваленку Григорію Андрійовичу/ Лист: 6 квітня /19/04 р. з Одеси до /Кієва/. – 1 арк.

Ф.244.Стебницький П.Я. (1862-1923).

188. №591. Украинский национальный Совет [в Петрограде]. Временному правительству [Записка с предложением участия членов совета в деятельности Врем правит]. 1917. – 9 арк.
189. №592. Комітет української національної ради в Петрограді. Щоденник роботи Комітету. (3 березня – 14 травня 1917 р.). – 13 арк.

Інститут літератури Національної академії наук України ім.Т. Шевченка

Ф.2. Леся Українка (Косач Лариса Петрівна) (1871-1913).

190. №8. “Ліричні співанки, поеми і балади. Збірник Лесі Українки і М. Славинського” Зошит I. (1905 р.). – 130 арк.

Ф.3. Франко І. (1856-1916).

191. №223. Збірка рукописних матеріалів різних авторів. / Твори І. Франка, В. Стефаника та ін./ – 178 арк.

192. №1620. Листування (листи різних осіб до І. Франка 1885-1904) – 351 арк.

193. №1624. Листування (листи до І. Франка). – 305 арк.

194. №1858. “Наш альбом” – 1898-1901. Поетичні твори різних авторів, надіслані І.Франкові для “Літературно-наукового Вісника”. – 248 арк.

195. №3676. М. Славінський (Стависький). Переклади з Г. Гейне (“Лицар Олаф”, “Азра”, “Невольницький корабель”, “Король Гаральд Гарфагар”, “Пані Метта”) переклади з Гейне. Балади. – автограф. З правками І.Франка (б.д). – 14арк.

Ф. 14. Кобилянська О. (1863-1942).

196. №1328. Славінський М. Листівка до Лесі Українки /Л.П. Косач/ 1.7. 1903 р. Автограф. – 1 арк.

Ф. 19 Барвінок Г. (1828-1911).

197. №1955. Славинський М., Сильчевський Д. – 2 арк.

Ф. 28. Пчілка Олена (1849-1930).

198. №1379. Славинський М. Листи до О.П. Косач (О. Пчілки) з Києва 24.XI. 1893. – 2 арк.

199. №1380. Лист до О. Пчілки з Києва 25.12.1893. – 2 арк.

200. №1381. Лист до О. Косач з Петербурга 14.3.1903 р. – 2 арк.

201. №1382. Лист до О. Косач з Петербурга 28.4.1911. – 2 арк.

202. №1383. Лист до О. Косач з Петербурга 23.9.1911. – 2 арк.

Ф. 36. Алчевська Х. (1882-1931).

203. №2971. Листи до Х.О. Алчевської від М. Славинського – редактора “Українського вестника”(1906). 20. І. 1906. – 2 арк.

Ф. 61. Лукич В. (1856-1938).

204. №236. Збірка перекладів поезій з Н. Мінського, Г. Гейне, А. Фета. Примітки зроблені Оленою Пчілкою. – 6 арк.

Ф. 78. “Літературно науковий вісник”

205. № 558. Славінський М. “З чеського поля” Збірка перекладів з чеських поетів. б/д.Автограф. – 9 арк.

Ф. 81. Паньківський К. (1855-1915).

206. 381. Лист до К. Паньківського 17. ХІ.1909. – 1 арк.

ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ

207. Антонов Н. Национальный вопрос (Прения по докладу П.И. Милюкова) / Н. Антонов // Последние новости (Париж). – 1924. – 26 апр. – С. 2.

208. Григоріів Н. На політичні теми (“Руїнники” й “будівничі”) / Н. Григоріів // Нова Україна (Прага). – 1926. – 17 листоп. – С. 23.

209. Диба А. Пан Максим з містечка Ставище / А. Диба // Наша віра. – 1999. – №5. – С. 7.

210. До з’їзду народів. Телеграма // Робітнича газета. – 1917. – 7 верес. – С. 3.

211. З’їзд народів // Робітнича газета. – 1917. – 10 верес. – С. 2.

212. З’їзд народів // Робітнича газета. – 1917. – 15 верес. – С. 2.

213. З’їзд народів // Робітнича газета. – 1917. – 17 верес. – С. 2.

214. Как выступил Петлюра? // Вечерние новости. – 1918. – 24 ноябр. – С. 1.

215. Лавинський С. На новом пути / С. Лавинський // День. – 1914. – 8 авг. – С. 3.

216. *Народам Росії* // Народня газета. – 1917. – 21 верес. – С. 1.
217. *Новий кабинет* // Вечерний Киев. – 1918. – 24 октяб. – С. 2.
218. *Прием украинской делегации князем Г. Львовым* // День. – 1917. – 21 март. – С. 3.
219. *Радянин. Нема про що балакати!* / Радянин // Свобода. – 1924. – 2 мая. – С. 2.
220. *Сімович В. Максим Славинський* / В. Сімович // Наші дні. – 1943. – 15 серп. – С. 10-11.
221. *Славинский М. К юбилею Шевченка* / М. Славинский // Русские ведомости. – 1914. – 22 февр. – С. 3.
222. *Славинский М. Памяти Т.Шевченко* / М. Славинский // Приднепровский край. – 1902. – 26 февр. – С. 2.
223. *Славинский М. Т.Г. Шевченко. 25-го февраля 1814 – 25 февраля 1914* / М. Славинский // Русские ведомости. – 1914. – 25 февр. – С. 2.
224. *Славинский М. Шевченковский юбилей* / М. Славинский // Биржевые ведомости. – 1914. – 25 февр. – С. 2.
225. *Славинский М. Шевченко как фактор украинской национальности* / М. Славинский // Речь. – 1911. – 9 матр. – С. 2
226. *Славинский М. Война и украинство* / М. Славинский // Речь. – 1914. – 6 авг. – С. 2.
227. *Славинский М. Война об'явлена* / М. Славинский // Киевлянинъ. – 1914. – 23 июл. – С. 1-2.
228. *Славинський М.А. Шевченко і Біблія* / М. А. Славинський // Наша віра. – 1999. – №5. – С. 6-7.
229. *Славінський М. Гортаючи сторінки життя* / М. Славінський // Свобода (Філадельфія) – 1960. – 20 трав. – 2 верес.
230. *Славінський М. Тарас Шевченко* / М. Славінський // Рада. – 1911. – 18 бер. – С. 2.
231. *Славінський М.А. Шевченківські пам'ятні дні року 1911 у Петербурзі* / М. А. Славінський // Голос сучасності. – 1944. – №2. – С. 3-8.

232. *Съезд народов* // Киевская Мысль. – 1917. – 10 сент. – С. 1.
233. *Съезд народов* // Киевская Мысль. – 1917. – 12 сент. – С. 1.
234. *Съезд народов* // Киевская Мысль. – 1917. – 13 сент. – С. 2.
235. *Съезд народов* // Киевская Мысль. – 1917. – 17 сент. – С. 2.
236. *Съезд народов* // Киевская Мысль (Утрений выпуск). – 1917. – 10 сент. – С. 4.
237. *Съезд национальных представителей* // Киевлянин. – 1917. – 10 сент. – С. 2.
238. *Съезд национальных представителей* // Киевлянин. – 1917. – 12 сент. – 1917. – С. 1.
239. *Съезд национальных представителей* // Киевлянин. – 1917. – 13 сент. – С. 1.
240. *Съезд национальных представителей* // Киевлянин. – 1917. – 16 сент. – С. 2.
241. *Трембіцький В.* Українська консульська служба 1918 – 1924 рр. / В. Трембіцький // Літературна Україна. – 1990. – 9 серп. – С. 3.
242. *Шульгин О.* Перегорнута сторінка життя. Пам'яті Марії і Максима Славінських / О. Шульгин // Українська літературна газета. – 1958. – верес. – С. 3.

НАУКОВІ МОНОГРАФІЇ, БРОШУРИ, СТАТТІ

243. *1917 год на Киевщине.* Хроника событий. – К., 1928. – 584 с.
244. *Акорди:* Антольоґоія української лірики від смерті Шевченка / [уложив Іван Франко]. – Львів : Накладом українсько-руської видавн. спілки, 1903. – 314 с.
245. *Акорди:* Антологія української лірики від смерті Шевченка / [упоряд. І. Франко]. – К. : Веселка, 2005. – 350 с. – (Препринт. видання з дод.).
246. *Бабишкін О.* У мандрівку століть. Слово про Лесю Українку / О. Бабишкін. – К. : “Радянський письменник”, 1971. – 272 с.

247. *Бетлій О. В.* Українське питання в міжнародних відносинах центральної Європи 1919-1923 рр.: дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.01 / Бетлій Олена В'ячеславівна. – К., 2003. – 295 с.

248. *Бетлій О.* Український вільний університет та наукове життя у Празі, 1921-1929. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.ekpu.lublin.pl/naukidni/betlij/betlij.html>.

249. *Библиографические заметки.* М.С. – Сборник товарищества “Знание” за 1903 г. Кн. 1 // Правда. – 1904. – №4. – С. 263–274.

250. *Библиографический отдел.* Белетристика. Славинский М. Т.Г. Шевченко / [Перевод С. П. Дремцова] // Мир Божий. – 1903. – №1. – С. 59–61.

251. *Бібліографія.* Показчик видань Шевченкових творів та спис бібліографічних праць про Шевченка. Т. XVI / – [Зібрав і впорядкував В. Дорошенко]. – Варшава; Львів : Український науковий ін.-т, 1939. – 385 с.

252. *Болаболъченко А.* Три долі: Модест Левицький, Петро Стебницький, Максим Славінський. Біографічні нариси / Анатолій Болаболъченко. – К. : Літопис, 1999. – 85 с.

253. *Борисенко С. А.* Українсько – Російські відносини квітень-грудень 1918 р.: дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.01 / Борисенко Сергій Анатолійович. – К., 2003. – 177 с.

254. *Бублик Т. В.* Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Чехословаччині та Німеччині в 20 - 30 рр. ХХ ст.: дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.01 / Бублик Тетяна Вікторівна. – К., 1997. – 178 с.

255. *Будков Д. В.* Міжнародно-інформаційна діяльність Української держави 1917-1923 рр.: дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.01 / Будков Дмитро Валентинович. – К., 2003. – 176 с.

256. *Будков Д. В.* Організація зовнішньополітичного інформування за доби Директорії Української Народної Республіки / Д. В. Будков, Д. В. Веденеев // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Київ, 1993. – Вип. 4. – С. 12–20.

257. *Велика Українська революція.*: Календар історичних подій за лютий 1917 р. – березень 1918 р. / [упор. Я. Зозуля]. – Нью-Йорк : УВАН у США, 1967. – 112 с. – (Матеріали до історії відновлення української державності)
258. *Верстюк В. Ф.* Діячі Української Центральної Ради. Бібліографічний довідник / В. Ф. Верстюк, Т. С. Осташко. – К. : НАН України. Український міжнародний комітет з питань науки і культури, 1998. – 255 с.
259. *Веденєєв Д.* Остання резиденція дипломата / Д. Веденєєв // Україна дипломатична. – Київ, 2001. – Вип. 2. – С. 495–501.
260. *Вик. (1798-1898):* в 3 т. – 2-е вид. – К.: Друк. П. Барського, 1902– . – Т. 1: Украинская поэзия видъ Котляревського до останнихъ часивъ. – 1902. – 506 с.
261. *Винниченко В.* Відродження нації. Ч. 3 / Володимир Винниченко. – К. : Політвидав України, 1990. – 542 с.
262. *Віднянський С. В.* Політика чехословацького уряду, щодо української еміграції в міжвоєнний період / С. В. Віднянський // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Київ, 1993. – Вип. 3. – С. 36–56.
263. *Віднянський С.* Українське питання в поглядах Т. Г. Масарика та політиці першої Чехословацької республіки / С. Віднянський // Масариковські читання: І українсько-чеської науково-теоретична конференція. 7-8 квіт. 1998 р. – К., 1998. – С 77–91.
264. *Власовський І.* Нарис історії Української Православної Церкви : [у 4 т.] / Іван Власовський / Українська Православна Церква Київського Патріархату. – Репр. вид. – К., 1998– . – Т. 3. – 1998. – 390 с.
265. *Галаган М.* Десять років української громади в ЧСР. Огляд життя і житності (1927-1937) / М. Галаган. – Прага : Вид. Управи УГ в ЧСР, – 1938. – 112 с.
266. *Галайчук Б.* Дипломатія / Б. Галайчук // Енциклопедія українознавства: Словникова : [у 10 т.]. – Львів, 1993– . – Т. 2: Г-3. – 1994. – С. 512–514.

267. *Головацький І.* Іван Горбачовський, 1854-1942 : Життєписно-бібліографічний нарис / Іван Головацький ; [відп. ред. Олег Романів]. – Львів : НТШ у Львові, 1995. – 127 с. – (Визначні діячі НТШ; 1).
268. *Головченко В. І.* Славинський Максим Антонович / В. І. Головченко // Українська дипломатична енциклопедія: [у 2 т.]. / голов. ред. кол. Л. В. Губерський. – К. : Знання України, 2004– . – Т. 2: М-Я. – С. 482–483.
269. *Гордон Я.* Леся Українка і Генріх Гейне / Яків Гордон // Вітчизна. – 1947. – № 2. – С. 152-168.
270. *Грицак Я. Й.* Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. [навч. посібник для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студ. іст. ф-тів вузів, вчителів]. / Грицак Я. Й. – 2-ге вид. – К. : Генеза, 2000. – 356 с.
271. *Гриценко А. П.* Діяльність українських організацій на теренах Росії за доби Української Центральної Ради / А. П. Гриценко. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1999. – 63 с.
272. *Грушевський М.* Наши требования / Михаил Грушевский // Украинский Вестник. – 1906. – № 5. – С. 267–273.
273. *Грушевський М.* О зрелости и незрелости / Михаил Грушевский // Украинский Вестник. – 1906. – № 4. – С. 207–208.
274. *Грушевський М.* Украинский вопрос в России / Михаил Грушевский // Украинский Вестник. – 1906. – №1. – С. 54–61.
275. *Грушевський М.* Конец гетто / Михаил Грушевский // Украинский Вестник. – 1906. – № 7. – С. 377–398.
276. *Грушевський М. С.* Спомини / М. С. Грушевський // Київ. – 1989. – № 11. – С 113–155.
277. *Даниленко В. М.* Академік Степан Смаль-Стоцький. Життя і діяльність. 1856-1938 рр. / В. М. Даниленко, О. В. Добржанський. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 1996. – 207 с.
278. *Даниленко О.* Празька сторінка української історіографії / О. Даниленко // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання,

перспективи: матеріали наук.-практ. конф. [“Симон Наріжний та українська еміграція 20-30-х рр.. ХХ]. – (Полтава, 1998). – К., 1999. – С. 114–132.

279. *Дибя А.* Сподвижники: Леся Українка у колі соціал-демократів / Алла Дибя. – К. : Основні цінності, 2003. – 173 с.

280. *Диспут об українском вопросе // Украинская жизнь.* – 1912. – № 3. – С. 100.

281. *До історії поширення творів Лесі Українки // Архіви України.* – 1971. – № 1. – С. 66-67.

282. *Донченко С. П.* Ліберальні партії України (1900-1919 рр.): Монографія / С. П. Донченко. – Дніпродзержинськ: Видавничий відділ ДДТУ, 2004. – 379 с.

283. *Дорошенко Д. І.* Історія України 1917-1923: в 2 т. / [упоряд.: К. Ю. Галушко] / Д. І. Дорошенко. – К. : Темпора, 2002.– . – (Документально-наукове видання). Т. 1: Доба Центральної Ради. – 2002. – 320 с.

284. *Дорошенко Д. І.* Історія України 1917-1923: в 2 т. / [упоряд.: К. Ю. Галушко] / Д. І. Дорошенко. – К. : Темпора, 2002.– . – (Документально-наукове видання). Т. 2: Українська Гетьманська держава 1918 року. – 2002. – 352 с.

285. *Дорошенко Д. І.* Мої спомини про давнє минуле (1901-1914 роки): наук.-попул. видання / Д. І. Дорошенко. – К. : Темпора, 2007. – 272 с.

286. *Дорошенко Д. І.* Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 роки): наук.-попул. видання / Д. І. Дорошенко. – К. : Темпора, 2007. – 632 с.

287. *Досвітні огні.* Збірка поезії й прози до читання й декламації / [упорядкув. Б. Грінченко]. – К. : Вид. Є. Череповського, 1906. – 479 с.

288. *Досвітні огні.* Збірка поезії й прози до читання й декламації. [3-є вид.] / [упорядкув. Б. Грінченко]. – К. : Вид. Є. Череповського, 1914. – 420 с.

289. *Дудко О. О.* Життєвий шлях, громадсько-політична та науково-педагогічна діяльність Олександра Гнатовича Лотоцького (1870-1939): дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.01 / Дудко Оксана Олександрівна. – К., 2005. – 282 с.

290. *Епістолярна спадщина Михайла Грушевського*. [науково-довідкові видання з історії України]. Вип. 39. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 1996. – 107 с.
291. *Єфремов С. О.* Історія українського письменства / С. О. Єфремов. – К. : Femina, 1995. – 688 с.
292. *Животко А.П.* Історія української преси / А. П. Животко. – К. : НВЦ “Наша культура і наука”, 1999. – 368 с.
293. *Жуковський А.* Політична і громадська діяльність Олександра Шульгина / А. Жуковський // Збірник на пошану Олександра Шульгина (1889-1960): Праці історично-філософської секції. – Париж; Мюнхен : Наук. товариство ім. Шевченка, 1969. – 359 с.
294. *З'їзд поневолених народів у Києві (у 55-ті роковини)* // Сучасність (Мюнхен). – 1972. – Ч. 9. – С. 54–58.
295. *Загальна хроніка* // Український тиждень. – 1934. – Ч. 14. – С. 2.
296. *Загальна хроніка* // Український тиждень. – 1934. – Ч. 45. – С. 2.
297. *Законодавче вирішення українських питань у державних думах російської імперії на сторінках російськомовної української преси кінця XIX – початку XX ст.* – Режим доступу: <http://justinian.com.ua/article.php?id=1304>.
298. *Записки української господарської академії в Чехословацькій республіці*: в 4 т. – Подебради, 1927– .– Т. 1. – 1927. – 409 с.
299. *Заруда Т. В.* Зовнішньополітична діяльність Української Держави 1918 рік: дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.01 / Заруда Тарас Віталійович. – К., 1995. – 222 с.
300. *Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879-1926)*. – К. : МП “Фенікс”, 1992. – 260 с.
301. *Зленко П.* Бібліографічний покажчик наукових праць української еміграції 1920-1931 / П. Зленко. – Едмонтон : Canadian inst. of Ukrainian studies press, 1990. – 154 с.
302. *Історія української еміграції*. – К. : Вища школа, 1997. – 520 с.

303. *Калініченко В. В.* Історія України. Ч. III: 1917-2003 рр.: підруч. [для історичних факультетів вищих навчальних закладів] / В. В. Калініченко, І. К. Рибалка. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. – 628 с.
304. *Квіточка.* Збірник перлів української поезії. [склав М. Щербина]. – К. : Друк. С. В. Кульженка, 1907. – 79 с.
305. *Книга пісень Генріха Гейне* / [пер. Лесі Українки і Максима Ставицького]. – Львів : Вид. тов-во ім. Т. Шевченка, 1892. – 103 с.
306. *Ковальчук М.* Невідома війна 1919 року: українсько-білогвардійське збройне протистояння: Наукова монографія / М. Ковальчук. – К. : Темпора, 2006. – 576 с.
307. *Кордуба М.* Найважливіший момент в історії України / М. Кордуба // ЛНВ. – 1930. – № 6. – С. 539–546.
308. *Косач-Кривинюк О.* Леся Українка. Хронологія життя і творчості / Ольга Косач-Кривинюк. – Нью-Йорк : Вид-во Вільної Академії Наук у США, 1970. – 923 с.
309. *Костенко А. І.* Леся Українка: Художньо-документальна біографія: / А. І. Костенко. – [2 -ге вид., із змін. і доповн.]. – К. : Дніпро, 1985. – 393 с.
310. *Лавінський С.* Переклади Г. Гейне / С. Лавінський // Зоря. – 1888. – Ч. 9. – С. 154.
311. *Леонтович В. М.* Зібрання творів: у 4 т. / В. М. Леонтович; [упоряд. О. Леонтович]– К. : Сфера, 2004– .– Т. 3: Повість. Спогади. – 2004. – 336 с.
312. *Леся Українка “Мгновеньє”* / Леся Українка // Южныя записки. – 1905. – №4. – С. 22-25.
313. *Леся Українка.* Документи і матеріали. 1871–1913 / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1971. – 435 с.
314. *Леся Українка.* Зібрання творів: в 12 т. / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1975– .– Т.11: Листи (1898-1902). – 1978. – 487 с.
315. *Лисенко М. В.* Листи / М. В. Лисенко; / [авт.-упоряд. Р. М. Скорульська]. – К. : Муз. Україна, 2004. – 680 с.
316. *Лисенко М. В.* Листи / М. В. Лисенко. – К. : Мистецтво, 1964. – 533 с.

317. *Листи так довго йдуть...Знадоби архіву Лесі Українки в Словянській бібліотеці у Празі* / [упорядкув., передм. С. Кочерги]. – К. : Вид. центр “Просвіта”, 2003. – 308 с.
318. *Липинський В. К. Повне зібрання творів, архів, студій* / [голов. ред. Ярослав Пеленський, ред. Христина Пеленська]. – К. : Смолоскип, 2003. – . – (Серія “Архів”). Т. 1: Листування А-Ж. – 2003. – 959 с.
319. *Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана* / Сергій Литвин – К. : Вид. ім. Олени Теліги, 2001. – 640 с.
320. *Литературный обзор* // Вестник Европы. – 1909. – №11. – С. 419–421.
321. *Литературный обзор* // Вестник Европы. – 1911. – №10. – С. 385–388.
322. *Литературный обзор* // Вестник Европы. – 1911. – №9. – С. 404–406.
323. *Лівицький А. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками* / Андрій Лівицький. – Мюнхен-Філадельфія : Вид. Українське Інформаційне Бюро, 1984. – 72 с.
324. *Літературознавча енциклопедія: у 2 т.* / [авт.-уклад. Ковалів Ю. І.]. – К. : ВЦ “Академія”, 2007– . – Т. 2: М-Я. – 2007 – 624 .
325. *Літературознавчий словник-довідник* / [за ред. Р. Т. Гром’яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. – 752 с.
326. *Лотоцький А. Илоты XX века* / А. Лотоцкий // Украинский Вестник. – 1906. – № 6. – С. 360-375.
327. *Лотоцький О. Перед бурею* / А. Лотоцкий // Тризуб. – 1927. – Ч.19. – С. 20.
328. *Лотоцький О. Сторінки минулого: у 3 т.* / Олександр Лотоцький. – Варшава : Праці українського наукового інституту, 1932– . – (Серія мемуарів). Кн. 2. – Т. VI. – Ч. 1. – 1932. – 288 с.
329. *Лотоцький О. Сторінки минулого: у 3 т.* / Олександр Лотоцький. – Варшава : Праці українського наукового інституту, 1932– . – (Серія мемуарів). Кн. 3. – Т. XII. – Ч. 2. – 1933. – 485 с.

330. *Лотоцький О.* Сторінки минулого: у 3 т. / Олександр Лотоцький. – Варшава : Праці українського наукового інституту, 1932– . – (Серія мемуарів). Кн. 4. – Т. XXI. – Ч. 3. – 1934. – 396 с.
331. *Лупандін О. І.* Українсько-російські переговори 1918 р. / Лупандін О. І. – К., 1994. – 40 с. – (Історичні зошити).
332. *Мазепа І.* Україна в огні і бурі революції / Іван Мазепа. – К. : Темпора, 2003. – 608 с.
333. *Маковей О.* Про руські переклади поезій Г. Гайного / Осип Маковей // Зоря. – 1892. – Ч. 20. – С. 395.
334. *Маковей О.* Про руські переклади поезій Г. Гайного / Осип Маковей // Зоря. – 1892. – Ч. 21. – С. 415–416.
335. *Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України.* Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.). – К. : Довіра; Генеза, 1996. – 942 с.
336. *Мартинюк М.* Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914 – 1939 рр.): Матеріали до бібліографії; / Мартинюк М. / [упоряд. А. В. Антонюк]. – Львів : ВАТ “Універмаг “Львів”, 1998. – 297 с.
337. *Мартос Б.* Заснування Української Господарської академії / Борис Мартос // Хроніки 2000. – 1999. – № 29–30. – С. 192–210.
338. *Матвієнко В.* Віденське відрядження Андрія Ніковського / В. Матвієнко // Україна дипломатична. – К., 2004. – Вип. 5. – С. 217–229.
339. *Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку 20 століття [уклад. Н. М. Сидоренко].* – К. : Досл. центр історії української преси, 2001. – 448 с.
340. *Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР 1918 р.* Протоколи і стенограми засідань: [зб. док. і матеріалів]. – Київ; Нью-Йорк; Філадельфія : Вид. М. П. Коць, 1999. – 367 с.

341. *Мироненко О.* Внесення юристів Наддністрянщини та правознавців емігрантів 20–30 р. у формування доктрини конституційного контролю / О. Мироненко // Вісник Конституційного Суду України. – 2006. – №3. – С. 43–68
342. *Михутина И.* Украинский вопрос и русские политические партии накануне первой мировой войны/ И. Михутина. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.litopys.org.ua/vzaimo/vz15.htm>. – Заголовок з екрану.
343. *Мірний І.* Український Високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова. 1923-1933 (історія інституту) / Іван Мірний. – Прага : Український Високий педінститут, 1934. – 144 с.
344. *Мірошниченко Л. П.* Над рукописами Лесі Українки: Нариси з психології творчості та текстології / Мірошниченко Л. П. – К.: НАН України. Ін-т історії України, 2001. – 263 с.
345. *Мороз М.О.* Літопис життя і творчості Лесі Українки / Мороз М.О. – К. : Наукова думка, 1992. – С. 631.
346. *Москаленко М.* Нариси з історії українського перекладу / М. Москаленко // Всесвіт. – 2006. – №7-8. – С. 192–206.
347. *Мукомела О.* Дипломат в екзилі / Олександр Мукомела // Історичний календар 98. – Київ. – 1997. – С. 236–237.
348. *Мукомела О.* Максим Славінський / Олександр Мукомела // Київська старовина. – 1993. – №5. – С. 96–99.
349. *Мукомела О.* Славінський Максим Антонович / Олександр Мукомела // Українська журналістика в іменах. Вип. 1. – Львів., 1994. – С. 168–171.
350. *На вічну пам'ять Котляревському.* Літературний збірник. – К. : “Вік”, 1904. – 510 с.
351. *Нариси з історії дипломатії України* / [під ред. В. А. Смолія]. – К. : Альтернативи, 2001. – 736 с.
352. *Наріжний С.* 15 літ діяльності українського історично-філологічного товариства в Празі. (1923-1938) / Симон Наріжний. – Прага : Відбитки з додатком списку праць, 1940. – 16 с.

353. *Наріжний С.* Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / Симон Наріжний. – Прага : Klintisk, 1942. – Ч. 1. – 336 с.
354. *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 / Симон Наріжний. – К. : Вид. Олени Теліги, 1999. – 272 с.
355. *Од* Закордонного Бюро У.Р.Д. партії // Закордонне Бюро Української Радикально-Демократичної Партії. Бюлетень. – Б.м., 1932. – Ч. 5. – С. 2.
356. *Одчаренко П.* “Die Weber” Г.Гейне в перекладах Лесі Українки / Петро Одчаренко. – 2-ге вид. – Вашингтон; Монреаль : Slavistika, 1977. – 16 с.
357. *Одчаренко П.* Леся Українка / Петро Одчаренко // Енциклопедія українознавства: Словникова частина : у 10 т. – Львів, 1993– . – Т. 9: Т-Х. – 2000. – С. 3329–3332.
358. *Одчаренко П.* Леся Українка розвідки різних років / Петро Одчаренко. – К. : Видавництво М.П. Коць, 1994. – 239 с.
359. *Остапович М.* Національне питання на Сході Європи. Диспут по національному питанню в Празі р. 1921 / М. Остапович // Вільна Спілка:[3б. 2-й.]. – 1923. – Жовтень. – С. 111–153.
360. *Осташко Т.* Дмитро Дорошенко – державник, учений і дипломат / Тетяна Осташко // Україна дипломатична. – Київ, 2005. – Вип. 6. – С. 588–605.
361. *Осташко Т.* Дипломатичні представництва УНР у країнах Західної Європи (1918-1921 рр.) / Т. Осташко, В. Соловйова // Проблеми вивчення історії української революції 1917-1921 рр. – Київ, 2002. – С. 187–231.
362. *Осташко Т.* Матеріали нарад голів дипломатичних місій УНР за кордоном як джерело дослідження доби Директорії / Т. Осташко, В. Соловйова // Архіви України. – 2003. – № 4/6. – С. 88–98.
363. *Очеретяний В. В.* Дипломатична діяльність М.А. Славинського в період Директорії УНР 1919-1920 рр. / В. В. Очеретяний // Мандрівець. – 2007. – №3. – С. 22–28.
364. *Очеретяний В. В.* Дипломатична діяльність М.А. Славинського у 1920-1923 рр.” / В. В. Очеретяний // Історичний журнал. – 2007. – №4. – С. 39–45.

365. *Очеретяний В. В.* Життєвий і творчий шлях Максима Антоновича Славинського: історіографія / В. В. Очеретяний // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського: Зб. наук. праць. – Вінниця, 2007. – Вип. 12. – С. 357–362. – (Історія).

366. *Павленко М.* Українські військово-полонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади та умови перебування (1919 – 1924 рр.) / Павленко М. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 1999. – 352 с.

367. *Петерс И. А.* Чехословацко-советские отношения 1918-1934 гг. / Петерс И. А. – К. : Наукова думка АН УССР, 1965. – 346 с.

368. *Петлюра С.* Статті, листи, документи: в 3 т. / Симон Петлюра; [упоряд. В. Сергійчук]. – К. : Вид. ім. Олени Теліги, 1999. – Т.3. – 1999. – 615 с.

369. *Погребник Ф. П.* Український патріот до 130 річчя від дня народження М.А. Славинського / Ф. П. Погребник // Календар знаменних і пам'ятних дат. – К., – 1998. – С. 28–30.

370. *Политические деятели России 1917: Биографический словарь* / [гл. ред. П. В. Волобуев]. – М. : Большая Рос. энциклопедия, 1993. – 432 с.

371. *Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века. Энциклопедия.* – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1996 – 872 с.

372. *Політична історія України. XX століття: у 6 т.* / [голов. редкол.: Курас Ф. (голова) та ін.]. – К. : Генеза, 2002– . – Т.5: Українці за межами УРСР (1918-1940). – Керівник тому В. П. Трощанський. – 2002. – 720 с.

373. *Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст. Історичні нариси* / [упор. Д. В. Архієрейський, О. Г. Бажан, В. А. Смолій та ін.]. – К. : Наукова думка, 2002. – 952 с.

374. *Полонська-Василенко Н.* Історія України: у 2 т. – 4-е. вид., –К. : Либідь, 2002– . – Т. 2: Від середини XVII століття до 1923 року. –2002. – 608 с.

375. *Праці українського історично-філологічного товариства в Празі. Рік перший (1923-1924).* – Прага, 1926– . – Том 1. – 1926.– 210 с.

376. *Проданюк Ф.* Дипломатія держави гетьмана П. Скоропадського / Ф. Проданюк // Політика і час. – 1992. – №5. – С. 62–69.

377. *Протокол* съезда представителей народов и областей созданных Украинской Центральной Радой 8 сентября 1917. – Фастов : Типография Рабиновича, 1917. – 15 с.

378. *Прохода В.* Записки непокірливого. На чужині. Кн. 2 / Василь Прохода. – Новий Ульм : Українські Вісті, 1972. – 367 с.

379. *Революционное движение в России в сентябре 1917 года.* Общенациональный кризис. Документы и материалы. – М. : Политиздат, 1961. – 631 с.

380. *Революция и национальный вопрос.* Документы и материалы по истории национального вопроса в России и СССР в XX ст.: в 3 т. М. : Политиздат, 1930– . – Т. 3: 1917 год. Февраль-октябрь. – 1930. – 467 с.

381. *Ревуцький Д.* Микола Лисенко. Повернення першоджерел / Дмитро Миколайович Ревуцький; [упор. В. В. Кузик]. – К. : Музична Україна., 2003. – 302 с.

382. *Редакційна замітка* // Вестник Европы. – 1909. – №10. – С. 897.

383. *Редакційна замітка* // Вестник Европы. – 1909. – №7. – С. 1.

384. *Редакційна замітка* // Украинская жизнь. – 1912. – № 3. – С. 124.

385. *Редакційна замітка* // Украинский вестник. – 1906. – №1. – С.1.

386. *Редакційна замітка* // Южные записки. – 1904. – №10. – С.2.

387. *Реєнт О. П.* З'їзд поневолених народів / О. П. Реєнт, Б. І. Андрусишин. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 1994. – 71 с.

388. *Рідний зільник.* [Ілюстрований літерат. зб. / видав Василь Лукич]. – Львів : Т-во “Просвіта”, 1891. – 136 с.

389. *Розвага.* Український декламатор: [артистичний збірник поезій оповідань в прозі, монологів, жартів і гуморесок найвидатніших українських поетів і письменників / упоряд. О. Коваленко]. – К. : Дукарня С. В. Кульженка, 1905. – 519 с.

390. *Рукавішніков І.* “Молодая Украина” / І. Рукавішніков // Вестник Европы. – 1909. – №6. – С. 870–873.
391. *Русов А.* После роспуска Думы /А. Русов // Украинский Вестник. – 1906. – № 9. – С. 623–624.
392. *Русова С.* Мемуари. Щоденник / Софія Русова. – К. : Поліграфкнига, 2004. – 544 с.
393. *Русская литература и журналистика начала XX века 1905–1917.* – Кн. 3. – Большевистские и общедемократические издания. – М. : Наука, 1984. – 352 с.
394. *Русская литература и журналистика начала XX века 1905–1917.* – Кн. 4. – Буржуазно-либеральные и модернистские издания. – М. : Наука, 1984. – 367 с.
395. *Савка М.* Українська еміграційна преса у Чехословацькій республіці (20-30-ті рр. XX ст.): Історико-бібліографічне дослідження / Мар’яна Савка. – НАН України. Львівська наук. б-ка ім. В. Стефаника. Науково-дослідний центр періодики. – Львів : 2002. – 308 с. – (Серія “Українська періодика за кордоном”).
396. *Самійленко В. І.* Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади / Самійленко В. І. – К. : Наукова думка, 1990. – 608 с.
397. *Сергійчик В. І.* Відносини України з Кубанню в роки національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.) / В. І. Сергійчик // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 1999. – Вип.2. – С. 135–142.
398. *Сидоренко О.* Петербурзький журнал “Украинский вестник” (1906) у справі ознайомлення російської громадськості з українськими питаннями / О. Сидоренко // Національна ідея та національна своєрідність у засобах масової інформації: Асиміляція чи інтеграція в багатонаціональні суспільства Центрально-Східної Європи: матеріали “круглого столу”. (Київ, 20–22 грудня 1996 р.). – К., 1997. – С. 82–87.

399. *Сімович В.* Праці: у 2 т. / Василь Сімович; [упоряд.: Л. О. Ткач, О. М. Івасюк]. – Чернівці : Книги – XXI, 2005– . – Т. 2: Літературознавство. Культура. – 2005. – 904 с.
400. *Склад* нового українського кабінету. // Воля. – жовтень 1919. – Т. 4. – Ч 2. – С.79.
401. *Скорульська Р.* Остання зірка “Плеяди” / Р. Скорульська, Р. Харчук // Слово і час. – 1998. – №3. – С. 81–85.
402. *Славинский М.* Из Т. Г. Шевченка / М. Славинский // Вестник Европы. – 1911. – №2. – С. 286.
403. *Славинский М.* К юбилею Шевченка / М. Славинский // Вестник Европы. – 1914. – №3. – С. 424–427.
404. *Славинский М.* Муза Шевченка и ее общественное служение / М. Славинский // Вестник Европы. – 1911. – №12. – С. 294.
405. *Славинский М.* Памяти Леси Украинки / М. Славинский // Вестник Европы. – 1913. – №8. – С. 414–417.
406. *Славинский М.* Памяти Марии Конопницкой (1846-1910) / М. Славинский // Вестник Европы. – 1910. – №11. – С. 392–395.
407. *Славинский М.* Т. Г. Шевченко. 1814-25.II-1914 / М. Славинский // Новая иллюстрация. – 1914. – №9. – С. 66–71.
408. *Славинский М. А.* Закон о национальных правах / М. А. Славинский // Украинский вестник. – 1906. – №7. – С. 412–417.
409. *Славинский М. А.* Империя народов / М. А. Славинский // Украинский вестник. – 1906. – №1. – С. 34–38.
410. *Славинский М. А.* Национальная структура России и великороссы / М. А. Славинский // Формы национального движения в современных государствах. Австро-Венгрия. Россия. Германия / [Под ред. А. И. Кастелянского]. – Санкт-Петербург : Изд-во “Общественная польза”, 1910. – С. 277–303.
411. *Славинский М. А.* Русская интеллигенция и национальный вопрос. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.tuad.nsk.ru/history/Author/Russ/S/SlavinskijMA/index.html>

412. *Славинский М. А.* Русская интеллигенция и национальный вопрос / М. А. Славинский // Интеллигенция в России. – Санкт-Петербург : Изд-во “Земля”, 1910. – С. 220–234.
413. *Славинский М.* Шевченко и Библия / М. Славинский // Украинская жизнь. – 1914. – №2. – С. 32–38.
414. *Славинський М.* Симон Петлюра (1879-1926) / Максим Славинський // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879-1926). – К. : МП “Фенікс”, 1992. – 260 с.
415. *Славинський М.* Український монархізм / Максим Славинський // Тризуб. – 1926. – Ч. 12, 13, 24, 25.
416. *Славинський М. А.* Национально-государственная проблема в СССР / Славинський М. А. – Париж, 1938. – 75 с.
417. *Славинський М.* Політичні листи I / Максим Славинський // Український вістник. – 1925. – травень – С. 11–12.
418. *Славинський М.* Політичні листи II / Максим Славинський // Український вістник. – 1925. – Збірник 2. – С. 11–19.
419. *Славинський М.* Другий хозарський лист із X в. / Максим Славинський. – [Б.м, 9 р.]. – С. 382–395.
420. *Славинський М. А.* Другий хозарський лист із X віку / [Під загал. ред. В. Сімовича] / М. А. Славинський // Праці українського високого педагогічного інституту ім. Михайла Драгоманова у Празі. Зб. наук. праць. – Прага, 1929– . – Т. 1. – 1929.– С. 382–395.
421. *Славинський М. А.* Заховаю в серці Україну. Поезія, публіцистика, спогади / Славинський М. А. – К. : Юніверс, 2002. – 416 с.
422. *Славинський М. А.* Історія України. УТГІ / Славинський М. А. – Подебради : На правах рукоп., 1934. – 182 с.
423. *Славинський М. А.* Історія України. УТГІ / Славинський М. А. – Регенсбург-Берхтесгаден : На правах рукоп., 1947. – 215 с.
424. *Славинський М. А.* Чеська звістка про київську еміграцію XIII ст. / [Під загал. ред. В. Сімовича] / М. А. Славинський // Праці українського високого

педагогічного інституту ім. Михайла Драгоманова у Празі: зб. наук. праць. – Прага, 1929– .– Т. 2. – 1932. – С. 357–359.

425. *Славінський Максим* // Енциклопедія українознавства. Словникова частина: у 10 т. – Львів, 1993– .– Т. 8: С-Т. – С. 2877–2878.

426. *Солдатенко В.* Зовнішньополітичний курс гетьманської держави // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 4-й вип. / Солдатенко В. – Київ, 2004. – С. 336–354.

427. *Солдатенко В. Ф.* Українська революція : Історичний нарис / Солдатенко В. Ф. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 1999. – 975 с.

428. *Соловйова В.* Основні напрямки діяльності дипломатичних представництв Директорії Української Народної Республіки / В. Соловйова // Десять років незалежності України: минуле та сучасне державотворення. – Київ, 2003. – С. 197–203.

429. *Соловйова В. В.* Дипломатичні представництва Української Народної Республіки в країнах Центральної Європи за доби Директорії (1918-1920 рр.): дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.01 / Соловйова Вікторія Вікторівна. – Запоріжжя, 1999. – 180 с.

430. *Соловйова В. В.* Українська дипломатія у країнах Центральної Європи 1917 – 1920 рр. / Соловйова В. В. – Донецьк : “Юго-Восток Лтд”, 2004. – 172 с.

431. *Стахів М.* Україна в добі Директорії УНР: в 7 т. / Матвій Стахів. – Скрантон : Вид. Українського Наукового Ін-ту, 1962. – Т. 1: Власними силами. – 1962. – 272 с.

432. *Стахів М.* Україна в добі Директорії УНР: в 7 т. – Скрантон.: Вид. Українського Наукового Ін-ту, 1962– .– Т. 3: Україна між двома силами. – 1964. – 276 с.

433. *Стахів М.* Україна в добі Директорії УНР: в 7 т. / Матвій Стахів. – Скрантон : Вид. Українського Наукового Інституту, 1962– .– Т. 4: Директорія і Антанта. – 1964. – 352 с.

434. *Стахів М.* Україна в добі Директорії УНР: в 7 т. / Матвій Стахів. – Скрантон : Вид. Українського Наукового Ін-ту, 1962– . – Т. 6: Кризи на всіх фронтах. – 1967. – 247 с.
435. *Степові квітки. Вірші.* [упоряд. Б. Грінченко]. – Чернігів : Друк. Губ. земства, 1899. – 160 с.
436. *Стрельський Г. М. А. Славінський: його життя, діяльність і доля після закінчення Другої світової війни* / Г. Стрельський // *Історія слов'янських народів : актуальні проблеми дослідження.* – Київ, 2000. – Вип. 6. – С. 30–33.
437. *Стрельський Г. Трубайчук А. М. Грушевський , його сподвижники й опоненти* / Стрельський Г. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 192 с.
438. *Стрельський Г. В. Творче життя та трагічна смерть М.А. Славінського* / Г. В. Стрельський // *Українська біографістика: Зб. наук. праць.* Вип. 3. – Київ, 2005. – С. 175–180.
439. *Стрельський Г. В. Українські дипломати доби національно-державного відродження. (1917-1920 рр.). Біографічний довідник* / Стрельський Г. В. – К., 2000. – 48 с.
440. *Стрілець В. В. Українська радикально-демократична партія: витоки, еволюція, діяльність (кінець XIX століття – 1939 р.): дис. ... доктора іст. наук : 07.00.01* / Стрілець Василь Васильович. – К., 2004. – 423 с.
441. *Стрілець В. В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець XIX століття – 1939 р.): Монографія* / Стрілець В. В. – К. : Вид.-поліграф. центр “Київський університет”, 2002. – 361 с.
442. *Табачник Д.* Історія української дипломатії в особах / Дмитро Табачник. – К. : Либідь, 2004. – 640 с.
443. *Терновий вінок. Літературно-артистичний альманах.* [Під ред. О. Коваленка]. – К. : Вид. І. Симоненка, 1908. – 192 с.
444. *Тимошик М.* Україніка в архівах, бібліотеках, редакціях і видавництвах Франції. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.archives.gov.ua/Publicat/Studii/Tymoshyk.rft>.

445. *У зарані слави. З життя українських князів Олега й Ігоря і княгині Ольги.* Події Написав М. Славінський. – Вінніпег, Манітоба : Б.м. – 32 с.
446. *Украинский народ в его прошлом и настоящем.* – Санкт-Петербург. : Изд-во М. Славинского, 1914. – 360 с.
447. *Україна у міжнародних відносинах ХХ століття: 1. Зовнішньополітична діяльність українських урядів у еміграції.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: [// http://www.library.if.ua/book/10/1039.html?](http://www.library.if.ua/book/10/1039.html?)
448. *Україна: Хроніка ХХ століття. Довідкове видання. Рік 1918.* – К. : Ін-т історії України НАН України, 2005. – 402 с.
449. *Українська Господарська Академія в ЧСР.* – Подєбради : 1926. – 18 с.
450. *Українська Господарська Академія в ЧСР.* – Подєбради: 1928. – 64 с.
451. *Українська Господарська Академія в ЧСР: [у 6 т.].* – Нью-Йорк: Вид. Абсольв. УГА та УТГІ, 1959– .– Т. 1: Подєбради: 1922-1935. – 1959 – 248 с.
452. *Українська Господарська Академія в ЧСР: [у 6 т.].* – Подєбради 1922–1935. – Нью-Йорк : Вид. Абсольв. УГА і УТГІ, 1972– .– Т. 3: Український Техніко-Господарський Інститут. Подєбради-Регенсбург-Мюнхен 1932-1972. – 278 с.
453. *Українська Господарська Академія. 1-е вид.* – Прага-Подєбради : 1931. – 127 с.
454. *Українська Господарська Академія. 2-е вид.* – Прага-Подєбради : 1932. – 40 с.
455. *Українська державність у ХХ столітті. Історико-політичний аналіз.* К. : Політична думка, 1996. – 435 с.
456. *Українська загальна енциклопедія: в 3-х т.* – Львів – Станіслав – Коломия : Видання кооперативу “Рідна школа”, Б.р.– .– Т. 3. – С. 739–740.
457. *Українська Муза. Поетична антологія. Од початку до наших днів / [під ред. О. Коваленка].* – Вип. 8. – К. : АТ “Обереги”, 1993. – 56 с.
458. *Українська революція і державність (1917-1920 рр.).* – К. : Парламентське видавництво, 1998. – 247 с.

459. *Українська* Центральна Рада. Документи і матеріали. [у 2 т.]– К. : Наукова думка, 1996. – .– Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 року. – 1996. – 589 с.
460. *Український* декламатор “Розвага”: Артистичний збірник поезій, оповідань, монологів, жартів, сатір і гуморесок / [уклад. О. Коваленко; М. Лисенко, К. Стеценко (музика)]. – 2. вид., доп. – К. : Друк. С. Кульженка, Б. р. – 576 с.
461. *Український* історичний календар’ 96. – Київ. : НАН України. Історичне товариство Нестора-літописця, 1995. – С. 128.
462. *Український* науковий з’їзд у Празі. – Прага : Український академічний Комітет для Міжнародної інтелектуальної співпраці при Лізі Націй, 1928. – 126 с.
463. *Український* національно – визвольний рух березень – листопад 1917 року. Документи і матеріали / [упоряд. В. Верстюк]. – К. : Вид. ім. Олени Теліги, 2003. – 1024 с.
464. *Український* Республікансько-демократичний Клуб у Празі // Тризуб. – 1926. – Ч. 25. – С. 13–17.
465. *Український* техніко-господарський інститут. – Подебради : 1934. – 95 с.
466. *Український* Техніко-Господарський Інститут: в 2 т. – Нью Йорк : Вид. Абсолюв. УГА і УТГІ, 1962.– .– Т. 2: Подебради-Регенсбург-Мюнхен 1932-1952. – 1963. – 272 с.
467. *Українські* літературні альманахи і збірники ХІХ – початку ХХ ст. Бібліографічний покажчик. – Київ. : Наукова думка, 1967. – 371 с.
468. Ульяновська С. *Українська* наукова і культурна еміграція у Чехословаччині між двома світовими війнами / С. Ульяновська, В. Ульяновський // *Українська* культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / [упор. С. В. Ульяновська; вст. сл. І. М. Дзюби; перед. слово М. Антоновича; додат. С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського]. – К. : Либідь, 1993. – С. 477–498. – (Пам’ятки історичної думки України).

469. *Феденко П.* Український рух у ХХ столітті / Феденко П. – Лондон : Наше слово, 1959. – 267 с.
470. *Фельдман А.* Угода Жаботинський – Славинський / А. Фельдман // Сучасність. – 1976. – Ч. 10. – С. 109–116.
471. *Филатов О. В.* Украинско-Российская мирная конференция 1918 г. / Филатов О. В. – Полтава : Центр охраны и исследования памятников археологии Управления культуры Полтавской облгосадминистрации, 1995. – 126 с.
472. *Хрестоматія з історії західних літератур:* [у 3 т.]. – [За ред. О. Білецького]. – Х.-Одеса. : Радянська школа, 1929– . – Т. 3. – 1931. – 645 с.
473. *Христюк П.* Записки і матеріали до історії української революції 1917–1920: в 2 т. / Павло Христюк. – Відень : Український соціологічний ін-т, 1921– . – Т. 2: Українська революція. Розвідки і матеріали. Кн. 2. – 1921. – 204 с.
474. *Хроніка* // Гуртуймося = Hurtujmosja. – Прага. – 1935. – №1. – С. 29.
475. *Хроніка* // Гуртуймося = Hurtujmosja. – Прага. – 1937. – №2. – С. 34.
476. *Хроніка* // Гуртуймося = Hurtujmosja. – Прага. – 1938. – №3. – С. 23.
477. *Хроніка з життя української еміграції* // Тризуб. – 1932. – №5 – С. 13.
478. *Хроніка з життя української еміграції* // Тризуб. – 1927. – №17-18. – С. 43.
479. *Хроніка з життя української еміграції* // Тризуб. – 1935. – №49. – С. 14.
480. *Хроніка і бібліографія* // ЛНВ. – 1903. – Кн. 11. – Річник VI. – Том XXIV. – С. 141.
481. *Чикаленко Є.* Спогади (1861–1907): Документально-художнє видання / [Передм. Валерій Шевчук] / Євген Чикаленко. – К. : Темпора, 2003. – 416 с.
482. *Чикаленко Є. Х.* Щоденник, 1919-1920 / Чикаленко Є. Х. – Київ; Нью-Йорк : Вид. ім. Олени Теліги, 2005. – 640 с.
483. *Швидкий В. П.* Олександр Лотоцький: учений, громадський діяч, політик (1890-1930-ті рр.) / Швидкий В. П. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2002. – 366 с.
484. *Шевченко Т.* Кобзарь. Под ред. М. Славинського / Тарас Шевченко. – Санкт-Петербург : 1911. – 252 с.

485. *Шевченко Т. Г.* Бібліографія літератури про життя і творчість 1839–1959: [у 2 т.]. / Т. Г. Шевченко. – К. : Вид АН УРСР, 1963– . – Т. 1: (1839–1916). – 1963. – 423 с.
486. *Шекспір В.* Твори: в 6 т. / Вільям Шекспір. – К. : Дніпро, 1984– . – Т.6. – 1986. – 838 с.
487. *Шелухін С.* Україна – назва нашої землі з найдавніших часів / Сергій Шелухін. – Прага : Нова Україна, 1936. – 248 с.
488. *Шульгін О.* Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині. Автентич. відтворення вид. 1934 р. / [відп. ред. Г. Й. Удовенко; упоряд.: Г. В. Стрельський, І. Д. Шевченко] / Олександр Шульгін. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 352 с.
489. *Юрченко О.* Українсько-російські стосунки після 1917 р. В правовому аспекті / О. Юрченко. – Мюнхен : Український Вільний Університет, 1971. – 402 с.
490. *Юсова Н.* Питання “спільнорускості” Київської Русі в дискусії з проблеми українського націогенезу в українському середовищі Галичини та еміграції початку 30-х рр. ХХ ст. [Електронний ресурс] / Н. Юсова. – Режим доступу: // <http://www.history.org>.
491. *Юсова Н.* Питання щодо “спільнорускості” Київської русі у доробку Мирона Кордуби / Н. Юсова // Україна в Центрально-Східній Європі. – 2004. – № 4. – С. 383–401.
492. *Яблонський В. М.* Основні проблеми зовнішньополітичної діяльності уряду УНР (червень – грудень 1919 року) / Яблонський В. М. // Вісник Київського університету. – К., 1994. – Вип. 22: Історія. – С. 155–156.
493. *Яцюк М. В.* Формування Директорією УНР основних засад зовнішньої політики (кінець 1918 – 1920 рр.) / М. В. Яцюк // Вісник Харківського університету. – Харків: Основа, 1998. – № 401: Історія України. – Вип. 2: До 80-річчя Української революції. – С. 77–85.
494. *Zilynskyj V.* Ukrajinci v Cechah a na Morave (1894) 1917 – 1945 (1994) / V. Zilynskyj– Praha. X – Engem. 1995. – 129 s.